

№№ VII და VIII 1903 წ.

მეცნიერებათა

თბილისი

სტამბა ექვ. ივ. ხელაძისა, რუსის ბაზარი, საეკც. სახლი.

1903

შინაარსი №№ 7—8:

გვერდი:

1. სახალხო სკოლა ჩვენში და სწავლა-განათლების მოწყობა მასში, ივ. როსტომაშვილისა. 498
2. ჩამორჩენილი მოსწავლენი, მისივე 510
4. საზეპირო და სხვა სასწავლო სახელმძღვანელო წიგნები პირველ-დაწყებით სკოლების მოწაფეთათვის, ჭეშმარიტების მოყვარესი 514
5. დედები შესანიშნავ ადამიანთა, მორის ბლოკისა, თარგ. ვ. შალაქიაშვილისა. 517
6. სწავლა-აღზრდის რეფორმატორნი: რატინი, ალ. ტატუნაშვილისა 524
7. სახალხო სახლი და მისი საზოგადოებრივი და აღმზრდელი მნიშვნელობა (ვ. დანილევსკის მოხსენებიდამ), ის. კვიციანიძისა 538
8. წერილი სოფელ მუშას, წერილი მეორე, ტ. ართმელაძისა 555
9. ქვეყნიერების მასალა ანუ მატერიის ქიმიური რაობა (დასასრული), ალ. კვერკველაძისა. 579
10. ასტრონომია ანუ ვარსკვლავთ-მრიცხველობა (კ. ფლამარიონის წიგნიდამ), ტ. ინასარიძისა 595
11. სამწუხარო განთიადი (ისტორიული მოთხრობა) (დასასრული), იალონისა 179
12. დაღესტნის იმამები და შამილი, ი. ხატიშვილისა 192
13. ქართული სახალხო სამეცნიერო წიგნები, გამოცემულნი სტეფანე კონსტანტინეს-ძის ზუბალოშვილის საფასით 209

9 და 10 ნომრები „მოგზაურისა“ გამოვა ენკენისთვეში.

ივლისი და აგვისტო, № № VII და VIII, 1903 წ.

მ მ გ ზ ა უ რ ი

1903 წელს ჟურნალი

„მოგზაური“

მთავრობას ნება-დართვით

გამოვა ახლის გავრცელებულის პროგრამით, ე. ი. ჟურნალში დაიბეჭდება პედაგოგიური, სამეუწყეო, სამკურნალო-სამეცნიერო და ისტორიულ-გეოგრაფიული წერილები. რედაქცია სთხოვს მასწავლებლებს, მეურნეებს, მკურნალებს და სამეცნიერო საგნების მიმდევარბ მოაწოდონ მას ყოველგვარი წერილები მოხსენებულ საგნებშიდამ. საუკეთესო წერილებს, ხალხისათვის ადვილ-გასაგების ენით დაწერილებს, რედაქცია იმავ დროს იაფ-ფასიან წიგნაკებადაც გამოსცემს.

ფასი ჟურნალსა იგივე 5 მანეთია, ხოლო მასწავლებლებისათვის და ხელ-მოკლე დაწესებულებათათვის — 4 მანეთი.

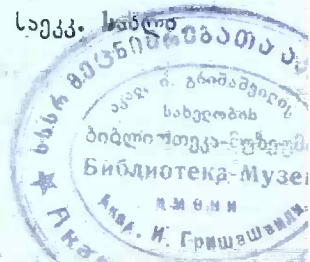
ადრესი ფოსტით: *Тифлисъ, Редакциѣ „МОГЗАУРИ“ (Межевая ул. № 72).*

რედაქტორ-გამომცემელი ი. პ. როსტომაშვილი.

თ ბ ი ლ ი ს ი

სტამბა ექვ. ივ. ხელაძისა. რუსის ბაზრი, სეკც. საბჭო

1903



6987



Доволено цензурою. Тифлисъ 25 Апрѣдя, 1903 г.

სახალხო სკოლა ჩვენში

დბ

სწავლა-განათლების მოწყობა მასში.

14 იანვარს ყოფილს კავკასიის სამეურნეო საზოგადოების კრებაზედ თქმულმა ჩვენმა სიტყვამ *) გულის სიღრმემდის შეაძრწუნა ჩვენი პედაგოგები, არა თუ შეაძრწუნა, ველურადაც ეჩვენა მათ ჩვენი აზრი სამშობლო ენისა და უცხო ენების სწავლების და მოწყობის შესახებ ჩვენს სკოლებში. ამიტომ ჯერ კიდევ ერთხელ და ორჯელ არ ვილაპარაკებთ ამ საგანზედ, ერთხელ და ორჯელ არ გავახსენებთ მას ქართველს მკითხველსა, ჩვენ იმ დრომდე არ მოვეშვებით ამ საკითხის შესახებ წერასა და ლაპარაკს, სანამ თვალ-ნათლივ არ ვყოფთ საზოგადოებისათვის ჩვენს აზრს, სანამ საზოგადო კუთნილებად არ გავხდით ჩვენს შეხედულებას, ანუ უკვეთ, სანამ ძირიან-ფესვიანად არ დავანგრევთ და არ დავფუშავთ ჩვენის მძინარა პედაგოგიის განცხრომამოსვენებას.

*) იხ. „ჩემი სიტყვა“ ამ წლის „მოგზაურში“, № 1.

სამშობლო ენა, როგორც სამართლიანად სთქვა ერთმა ჩემმა მეგობარმა ჩემდამი მოწერილს წერილში, იგივე სისხლია და ხარცია ადამიანისა და, მაშასადამე, მისი განუვითარებლობა დაჰბადავს მსგავსსავე თიზიკურს განუვითარებლობას, რასაც, თქმა არ უნდა, მოჰყვება ყოველ-მხრივი, გონებრივი და ზნეობრივი, დაცემა და გადაგვარება სამშობლო ენის უარის-მყოფელის ერისა. აი, მოკლეთ იგი, რატომ უნდა სამშობლო ენის მნიშვნელობასა და მის ადგილზედ სწავლა-აღზრდის საქმეში. იგი უნდა იყოს, ასე ვსთქვათ, საფუძველი და საძირკველი, რომელზედაც უნდა აშენდეს მთელი სწავლა-აღზრდა ადამიანისა. მაგრამ, რადგანაც ადამიანი ერთი იმ არსებათაგანია, რომელიც ვითარდება განუსაზღვრელათ და, ბოლოს, იქამდის აღწევს, რომ იპყრობს და იგნებს მთელს ბუნებას, ქვეყანას და მსოფლიოს თვისი შესანიშნავი ნიჭებით და ქვეა-გონებით — ამიტომ უმეცრება და ძალ-დატანებით შეფერხება იქნებოდა მისი უსაზღვროდ განვითარებისა და სრულ-ყოფისათვის, თუ ჩვენ თავ-თავის დროს საშუალებას არ მივცემდით მას თვით თვისთა მსგავსთა და მეზობელთა ენების შესწავლისა, რათა მით ადამიანს საესებით შეეძლოს მთელის კაცობრიობის და მსოფლიოს შეცვა, შეგჩება... გვგონია ცხადია, რასაც ვამბობთ. ვიმეორებთ, რომ ყოველი სწავლა-აღზრდის მიღება ყოველი ადამიანისათვის სამშობლო ენაზედ უნდა სწარმოებდეს, მაგრამ, თუ მას იმავე დროს ჰსურს ერთი გონიერი მონაწილეთაგანი იყოს მსოფლიოსი და მის საერთო ცხოვრებისა, უსათუოდ სხვათა ენებიც (ჩვენში ეგრედ-წოდებული «უცხო ენები») უნდა იცოდეს. აი რატომ არის, რომ უცხო ენები სწავლა-აღზრდის დასაბამიდგან მარად აუცილებელს საჭიროებას შეადგენდნენ ყოველის ხალხის სწავლა-აღზრდის საქმეში და სისტემაში, თუმცა დღევანდლამდე მეტად უხეიროდ

და შენაყოფოდ სწავრობებს მათო სწავლებლის სჯიმ თითო ქმის ყველგან მთელს დედა-მიწის ზურგზედ მიზანო ასეთის სისტემისო სწავლა-აღზრდისად უწინარესო ყოვლისა არის აღზრდა სრულის ადამიანისა, თანაბროდ შემცველისად, როგორც თვისის ტომის ყოველ უკეთეს მხარეთა, ისევე დანარჩენ კაცობრიობის ერთა და მსოფლიოსი კითხვა მხოლოდ იმაშია, როგორ უნდა მოეწყოს ეს არა საგანი ერთმანერთში, როგორ და რა სახით უნდა სწავლობდეს სწავლა სამშობლო და უცხო ენებზედ? კითხვა, რომლის გადაწყვეტა უღიადეს კითხვად მიგვაჩნია ჩვენ ჩვენს ცხოვრებასა და პედაგოგთაში. იმედია არც სწვები ჩამოგვრჩებთან ჩვენ ამ კითხვის განმარტება-გადაწყვეტაში და ყველა შეძლებისადკვალად შეგვეწვევა მის პრაქტიკულად განხორციელებაში...

მიზანი სახალხო სკოლისა; ჩვენში თუ სხვაგან, ეს სულ ერთია, ვითარცა სხვა ყოველ-გვარ სწავლა-აღზრდისა, ერთი და იგივეა: განებითა და მწეობითა განვითარება და სრულ-ყოფა მასში მოსწავდე ბავშვებისა.

სახალხო სკოლა აღწევს ამ მიზანს სხვა და სხვა სასწავლო საგნების სწავლებით, რომელთა შორის ჩვენში უმთავრესად უნდა იყოს შემდეგი საგნები:

- 1) წერა-კითხვის სწავლება სამშობლო ენაზედ;
- 2) საღმრთო სჯულის სწავლება სამშობლო ენაზედ;
- 3) არითმეტიკის სწავლება სამშობლო ენაზედ;
- 4) სამშობლოსა და მსოფლიოს შესახებ სწავლა (გეოგრაფია, ისტორია და ბუნებისმეტყველება) სამშობლო ენაზედ და
- 5) წერა-კითხვისა და ლაზარაკის შესწავლა რუსულ ენაზედ.

როგორც მკითხველო დაინახავს, ჩვენს მთელს იმედს და სასოებას სახალხო სკოლაში მოსწავლეთა რაციონალურად სწავლა-აღზრდისა და განვითარებისათვის და ამ

გზით ცივილიზაციის ნაყოფის შესატანად თვითხალხში, ჩვენ ვამყარებთ:

1) სწავლებაზედ ყველა აქ მოხსენებულ საგნებისა სამშობლო ენაზედ და

ბ) საფუძვლიან შესწავლაზედ რუსულის წერა-კითხვისა და ლაპარაკისა.

ჩვენი დღევანდელი სახალხო სკოლა სკდილობს მიაღწიოს ამავე მიზანს ყველა აქ მოხსენებულ საგნების სწავლებით ბავშვებისათვის გატეგებარ — რუსულს ენაზედ, და, რა თქმა უნდა, ყოვლიდ ამაოდ და უნაყოფოდ. ეს არის ერთად-ერთი მიზეზი, რომ მოსწავლენი დღევანდელის სახალხო სკოლისა არა თუ ვითარდებიან გონებრივად და ზნეობრივად, არამედ, პირიქით, ჩლუნგდებიან კიდევ და თვით უბრალო რუსულ წერა-კითხვასა და ლაპარაკსაც ვერა სწავლობენ.

არ დამავიწყდებო ვაჩიანის სასოფლო-სკოლის (ახალქალაქის მაზრაშია) რევიზია განსვენებულის მზრუნველის პ. კ. იანოვსკის-მიერ, თანადასწრებით დღევანდელის პატივცემულის მზრუნველის მ. რ. ზავადსკისა და ყოფილის დირექტორის — დ. ს.

მობრძანდა სკოლაში თუ არა, მისაღმების შემდეგ მასწავლებლისა და მოსწავლეთა; ბუნებით კეთილმა მზრუნველმა კირილე პეტრეს ძემ იანოვსკიმ ჩამოიღო ყელდაღამ სურათი ქრისტეს ნათლის-ღებისა, დაუყენა წინ შეგირდებს და ჰვითხა რუსულად: რა სურათია ეს? შეგირდებმა ვერ მიუგეს, რა არის აქ დახატული? შეგირდები კიდევ ჩუმიად არიან მზრუნველმა დაადო თითი იოანე ნათლის-მცემელს და კვლავ ჰკითხა მოსწავლეებს: ეს ვინ არის დახატული? — შეგირდები კიდევ ჩუმიად სხედან და ხმას არ იღებენ. იმედი რო გადუწყდა და მზრუნველმა ხმა-კრინტი ვერ დააძვრევინა მოსწავლეთ, მიუბრუნდა მასწავლებელს და სთხოვა: აბა

წაკითხეთ რა იციან რუსულადაც. მასწავლებელმა უბრაძანა უფროს ჯგუფს რუსული წიგნების ამოღება და დააწყებინა ჩრმედილიაც წერილის კითხვა რამდენიმე წინადადების ტატიო წაკითხვის შემდეგ, მზრუნველი მიუბრუნდა მოსწავლეს და ჰკითხა მნიშვნელობა რომელილიაც სიტყვისა. მოსწავლემ პასუხი ვერ მისცა. რას ნიშნავს ეს სიტყვა სომხურად (მოსწავლენი სულ სომხები იყვნენ), ჰკითხა მზრუნველმა მოსწავლეთ, მაგრამ მათ კიდევ ვერ უპასუხეს. განაგრძეს კითხვა. მზრუნველმა ჰკითხა მოსწავლეებს კიდევ ორიოდ სიტყვის მნიშვნელობა, მაგრამ მოსწავლეებმა კვლავ ვერაფერი უპასუხეს. ასევე სასტუკათ ჩაიჭრნენ მოსწავლენი არითმეტიკაში. გაათავა რა ამ სამი საგნის გამოკითხვა, მზრუნველი მიუბრუნდა იქვე მდგომ სახალხო სკოლების დირექტორს და ჰკითხა: ვინ იყო აქ რევიზიაზედ უკანასკნელად? — ინსპექტორი მ-ვი, — მიუგო დირექტორმა. აბა მაჩვენეთ სარევიზიო წიგნი და წამოკითხეთ რა მდგომარეობაში ნახა მან ეს სკოლა? — სთქვა მზრუნველმა. მობრძანეს და წაიკითხეს ამა და ამ რიცხვს და წელს ვიყავ ვაჩიანის სოფლის სკოლაში, გამოვცადე მოსწავლენი ყველა საგანში და აღმოჩნდა რომ მოსწავლეებს საკმაოდ კარგად შეუთვისებიათ საღმრთო სჯულიც, რუსული წერა-კითხვა, ანგარიში და სხვ. მოისმინა რა მ-ის ჩანაწერი, მზრუნველი მიუბრუნდა დირექტორს და უთხრა: გადაეცით მ-ევს რომ დაუყოვნებლივ შემოიტანოს ქალაქი სამსახური დამოუკიდებელია. შემდეგ მიჰმართა თვით მასწავლებელს გ-ევს და უთხრა: ესეა საქმე მოძებნეთ, თქვენ ღირსთ არა ხართ ატაროთ წოდება სახალხო მასწავლებლისა.

ასე სამუშაოდ დასრულდა ეს რევიზია უმაღლესი მთავრობისა.

ჩემის აზრით კი, სულ უბრალოდ დაისაჯნენ და

იწამენ, როგორც მასწავლებელი გვი, თხევ ნსპექტორი მწვერდს ყველაზედ მტად უი თვით კეთილი ვირილე პეტრეს ძე; რომელიც ცხადათ დარწმუნდა, რომ მას სრულიად ტყუილად უთენებია ღამეები კავკასიის მკვიდრთა სწავლა-განათლების ზრუნვისათვის, რამ მისი ყოველი ცდა და სურვილი კავკასიის მკვიდრთა დაკავშირება-დაახლოვებისათვის რუსეთის ცრვლიზაციასთან ყოვლად ფუჭი და ამარ ყოფილა!.. დიხ, ვიმეორებ, რომ სრულიად უდანაშაულოდ ეწამენ ყველა ესინა და აგრეთვე ბავშვები და მათი მშობლები, რომლებიც, ექვი არ არის, ამისათვის აგზავნიდენ შვილებს სკოლაში, რომ მათი შვილები მკირედაც არის დაახლოვებოდენ თანამედროვე ცივილიზაციას...

მთელი და ერთად-ერთი მიზეზი კი სახალხო სკოლის ასეთის უნუგეშო მდგომარეობისა იყო და დღესაც არის არა რაციონალურად, არ პედაგოგიურად მოწყობა სწავლების საქმისა ჩვენს სახალხო სკოლებში; ერთად-ერთი მიზეზი ჩვენის სახალხო სკოლის უწყალოებისა იყო და არის ეს, რომ მთელი სწავლება ამ სკოლებში მომართულია ბავშვებისათვის უცნაურ რუსულ და არა სამშობლო ენაზე!.. შემოიღეთ, ბატონებო, სწავლება მოხსენებულ საგნებისა სამშობლო ენაზედ, ხოლო რუსულად — წერა-კითხვა და ლექსიური გაკვეთილები ყველა იმ საგნებიდამ, რომლებიც კი ისწავლებიან სამშობლო ენაზედ და ნახეთ, რომ სასჯელს და წამებას კი არ მიიღებენ საწყალი მასწავლებელი (რომელიც ვინ იცის, თავს არ იზოგავდა, რომ ოღონდ რამე ესწავლებინა მობარებულ ბავშვებისათვის), ბნსპექტორი, ბავშვები და თვით მზუნველი კავკასიის სწავლა-განათლებელსა!.. არა თქვენ თვალ-ნათლივ დაინახეთ, რომ ბავშვები არა მარტო განვითარებულნი იქნებიან გონებით და ზნეობით, ამ აუარებელის ცოდნის წყალობით, რო-

მელსაც მისცემს მათ სკოლა ყველასათვის აღვიღო გასაგების სამშობლოს ენაზედ სწავლებით, არამედ თვით რუსული წერა, კითხვა და ლაპარაკიც ეცოდინებათ მათ ყოვლად კარგად და სავსებით, როგორც ეს მარად შეჰფერის გონებით განვითარებულს ახალგაზდობას.

ეთქვად სკოლაში ყვეთეულს მასწავლებელს ჰყავს ორი განყოფილება. მოსწავლეთა მიღება სწარმოებს მხოლოდ ორ წელიწადში ერთხელ, ესთქვათ, გაკვეთილი გრძელდება 50 წამს; აქედამ 25 წამს მასწავლებელი თვითონ ასწავლის ერთს განყოფილებას და მეორე განყოფილებას კი აძლევს საწერ სამუშაოს, ხოლო მეორე 25 წამში მასწავლებელი აძლევს პირველ განყოფილებას, საწერ სამუშაოს, ხოლო თვითონ კი გადადის მეორე განყოფილებაში და ასე მუდამ, როგორც ნაჩვენები გვაქვს სიაში. თვითეულს განყოფილებას ჩვენის სიით სამშობლო ენაზედ აქვს კვირაში 18 გაკვეთილი მასწავლებელთან მეცადინეობით და ამდენივე საწერი მეცადინეობით და 12 გაკვეთილი რუსული ენისა მასწავლებელთან მეცადინეობით და ამდენივე საწერი მეცადინეობით.

ჩვენის სისტემით სწავლა მართალია მოწყობილია სამშობლო ენაზედ და რუსულად კი მოსწავლენი მხოლოდ წერა-კითხვასა და ლაპარაკს სწავლობენ ყველა საგნებო დამ, მაგრამ ცოდნა რუსულის ენისა მაინც იმდენად დიდი იქნება, რომ მოსწავლეთ არ გაუჭირდებათ წაკითხვა და გაგება სახალხო სკოლებისათვის დაწერილ წიგნაკე-

*) ეს შენიშვნა ეკუთვნის გაკვეთილების სიას 503 გვერდზე: პირველს წელიწადს ესა და რუსული კითხვის გაკვეთილები უნდა მოხმარდეს ეგრედ-წოდებულ წინაა-მოსამზადებელ მეცადინეობათ. წლის პირველ ნახევარში სამშობლო ენაზედ, ხოლო მეორეში—რუსულად. ამ წინაა-მოსამზადებელ მეცადინეობებზედ ჩვენს უურნაღში მალე დაბეჭდილი იქნება ცალკე წერილი.

მოგვეყავს აქ თვით სია ყოველ-ღღობურ გაკვეთი-

შარგელი განუფადება.

ორშაბათი.	<ol style="list-style-type: none"> 1. კითხვა სამშობლო ენაზედ. 2. არითმეტიკა სამშობლო ენაზედ. 3. საღმრთო წერილი სამშობლო ენაზედ. 4. ლექსიური გაკვეთილი რუსული ენისა *). 5. რუსული კითხვა.
სამშაბათი.	<ol style="list-style-type: none"> 1. კითხვა სამშობლო ენაზედ. 2. არითმეტიკა სამშობლო ენაზედ. 3. სამშობლოს და მსოფ. ცნობა სამშობლო ენაზე. 4. ლექსიური გაკვეთილი არითმეტიკიდან რუსულ. 5. რუსული კითხვა.
ოთხშაბათი.	<ol style="list-style-type: none"> 1. კითხვა სამშობლო ენაზედ. 2. არითმეტიკა სამშობლო ენაზედ. 3. საღმრთო წერილი სამშობლო ენაზედ. 4. ლექსიური გაკვეთილი საღმრ. წერილიდ. რუს. ენაზე. 5. რუსული კითხვა.
ხუთშაბათი.	<ol style="list-style-type: none"> 1. კითხვა სამშობლო ენაზედ. 2. საღმრთო წერილი სამშობლო ენაზედ. 3. სამშობ. და მსოფლ. ცნობა სამშობლო ენაზედ. 4. ლექსიური გაკვეთილი რუსულის ენისა. 5. რუსული კითხვა.
პარასკევი.	<ol style="list-style-type: none"> 1. კითხვა სამშობლო ენაზედ. 2. არითმეტიკა სამშობლო ენაზედ. 3. საღმრთო წერილი სამშობლო ენაზედ. 4. ლექსიური გაკვეთ. არითმეტიკიდან რუსულათ. 5. რუსული კითხვა.
შაბათი.	<ol style="list-style-type: none"> 1. კითხვა სამშობლო ენაზედ. 2. არითმეტიკა სამშობლო ენაზედ. 3. სამშობლოს და მსოფლ. ცნობა სამშ. ენაზედ. 4. ლექსიური გაკვე. საღმრთო წერილი რუსულად. 5. რუსული კითხვა.

ღებისა კვირის განმავლობაში.

შუარე განყოფილება.

საწერი სამშობლო ენაზედ.

საწერი არითმეტიკიდან სამშობლო ენაზედ.

საწ. საღმრ. წერილ., მაგ., აღწ. შესწავლილის სურათ.
რუსული საწერი რუს. ენის ლექსიური გაკვეთილიდამ.
რუსული საწერი, წაკითხულთან დაკავშირებული.

საწერი სამშობლო ენაზედ.

საწერი არითმეტიკიდან სამშობლო ენაზედ.

საწერი სამშობლოსა და მსოფლიოს ცნობიდან.

რუსულსა საწერი ლექსიურის არითმეტიკის გაკვეთილიდამ.
რუსული საწერი, წაკითხულთან დაკავშირებული.

საწერი სამშობლო ენაზედ.

საწერი არითმეტიკიდან სამშობლო ენაზედ.

საწერის საღმრთო წერილიდამ სამშობლო ენაზედ.

რუსული საწერი ლექსიურის საღმრთო წერილიდამ.
რუსული საწერი, წაკითხულთან დაკავშირებული.

საწერი სამშობლო ენაზედ.

საწერი საღმრთო წერილიდამ სამშობლო ენაზედ.

საწერი სამშობლოს და მსოფ. ცნობ. სამშობ. ენაზედ.

რუსული საწერი რუს. ენის ლექსიური გაკვეთილიდამ.
რუსული საწერი, წაკითხულთან დაკავშირებული.

საწერი სამშობლო ენაზედ.

საწერი არითმეტიკიდან სამშობლო ენაზედ.

საწერი საღმრთო წერილიდამ.

რუსული საწერი ლექსიურის არითმეტიკიდან.

რუსული საწერი, წაკითხულთან დაკავშირებული.

საწერი სამშობლო ენაზედ.

საწერი არითმეტიკიდან სამშობლო ენაზედ.

საწერი სამშობ. და მსოფლიოს ცნობ. სამშობ. ენაზედ.

რუსული საწერი ლექსიურის საღმრთო წერილიდამ.

რუსული საწერი, წაკითხულთან დაკავშირებული.

ბისა. ეს კი უმთავრესი საგნებია: საქმედო რადგან ცხადობა მხოლოდ ამ გზით შეიძლება შემოერთება ადგილობრივ მკვიდრთა რუსეთის და საზოგადოთ ვეროპის სანატრელ ცივილიზაციასთან...

ჩვენი სისტემა სწავლების იმით განსხვავდება არსებულ სისტემისგან, რომ რუსულის ენის შესწავლის საფუძვლად სხვადასხვა სკოლებში ჩვენ ვსდებთ არა თვით ამ ენაზე სწავლების მოწყობას, ეს ყოველად ანტიპედაგოგიური და ამიტომ უნაყოფო სისტემაა, არამედ მხოლოდ საფუძვლიანად და ყოველ-მხრივ შესწავლას რუსულ დაზარაქისას (ლექსიურის გაკვეთილებით ყველა საგნებიდან) და კიდევ წერა-კითხვისა. რაც შეეხება თვითონ მოსწავლეთა ნიჭთა განხილვას, უფრო ამას კი სამშობლო ენაზე სწავლაზედ ვამყარებთ და კიდევაც ამიტომ აღწევს ჩვენი სისტემის სკოლა წარმოუდგენელს და დაუჯერებელს წარმატებას.

ახსნათ ახლა, რა არის ლექსიური ნაწილის შესწავლა რუსულის ენისა, არითმეტიკისა, საღმრთო წერილისა და სამშობლოსა და მსოფლიოს ცნობისა.

ლექსიური გაკვეთილები რუსულის ენისა (ორ-ორი გაკვეთილი კვირაში) შეიცავენ თვალსაჩინო სწავლებას ყველა იმ საგნებისას, რომელიც კი გარს არტყია ყმაწვილს, დაწყობილი თავისი სახლიდან და სკოლიდან; მესამე და მეოთხე წელს ლექსიური გაკვეთილები რუსულის ენისა შეიცვლება ლექსიურის გაკვეთილებით სამშობლოსა და მსოფლიოს ცნობისა.

ლექსიური გაკვეთილები არითმეტიკისა (ორ-ორი გაკვეთილი კვირაში) შეიცავენ თვალ-საჩინოდ შესწავლას არითმეტიკულის ყუთის შემწეობით არითმეტიკულ ყოველ საგნებისა, ცნებათა და გამოთქმათა.

ლექსიური გაკვეთილები საღმრთო წერილისა (ორ-

ღირსი გაკვეთილი (კვირაში) შეიცავენი მთავალ-საჩინოდვე შესწავლას საღმრთო წერილის სურათების, შემწვობით ამ საგნის ყოველ სიტყვათა, ტერმინთა, გამოთქმათა და თვალ-საჩინო ამბავთა, მხეი რეტიბნნენ კოთაბი

ლექსიური გაკვეთილები სამშობლოსა და მხოლოდ-დაოს ცნობას (ორ-ორი გაკვეთილი კვირაში) მიწყობა სწავლის მესამე წლიდამ და შეიცავენ თვალ-საჩინოდვე შესწავლას ყველა იმ საგანთა, მოვლენათ და ამბავებისა, რომელიც კი ეკუთვნის სამშობლოსა და მთელის ქვეყნის ისტორიის ფეოდალურ დინამიკურ ეპოქებს. თქმა არ უნდა, რომ ყოველი ჩვენთა ყურადღება მოყვანილ გაკვეთილებს დროს მხოლოდ და მხოლოდ ამ საგნების თვალ-საჩინო ლექსაურის ჩაწილას შესწავლას უნდა იყოს მიმართული, ხოლო თვით საგნის არსის შემეცნება და მით მოსწავლეთა ნიჭთა გახსნა განვითარება კი სამშობლო ენაზედ მტ. საგნების სწავლებას უნდა დაე-თმოს. ინოვაციური მეთოდები კი არაა, არცაა დაგეგმული მათ

ბევრად უარგებ და ჩინებულ სიტყვად დაწერილა და თქმულია ჩვენს მწერლობასა და საზოგადოებაში იმაზედ, რომ პირველ-დაწყებითი სწავლა ჩვენს სკოლებში სამშობლო ენაზედ უნდა სწარმოებდეს*), მაგრამ ჩვენს სა-მწუხაროდ, ყველა ეს მხოლოდ თეორიული მოსაზრება-ნი იყო განვითარებულის გულისა და ქვეისა, მათე აკ-ლდათ პრაქტიკული მხარე, ე. ი. არ იცოდნენ როგორ და რა ზნით უნდა მოწყობილიყო საქმე, რომ, როგორც იტყვიან, არც შამფური დამწვარიყო და არც მწვადი ღვთით, ღღის შემდეგ, გვგონია, ეს პრაქტიკული მხარეც საკმაოდ გასაგებად არის გამოთქმული ჩვენს ამ წერილში და იმე-

*) ერთი ასეთი თხზულება ამ ცოტა ხანში, მკ. გა-მოსწა ი. გოგებაშვილმა, სათაურით: „Какъ улучшить кавказскую народную школу“.

დი უნდა ვიქონიოთ, რომ მის განხორციელებას ამის შემდეგ წინ აღარაფერი დაუდგება, თუ თვით ჩვენ თავხედურად არ აფყვებით ვიწრო თავ-მოყვარეობას, რატომ ეს უბრალო ქვემხრიტებ, იმან და არა მე არ გამოვსთქვიო.

თქმულით, რასაკვირველია, ვიცი, მაინც საქმე ერთს დღეში არ განხორციელდება; მას დიდი ბეჯითობა და ლოლიობა ჰმართებს ჩვენგან, წერა, სჯა, ბაასი, კრებები, მუდარებანი და ცდა, სადაც ჯერ არს, რომ საცდელათ მაინც შემოიღონ ჩვენ-მიერ დასურათებული პირველ-დაწყებითი სწავლის სისტემა მთელს კავკასიაში თუ გრა, ჩვენს სიქართველოს სკოლებში მაინცა. თქმა არ უნდა, რომ თქმულის მსგავსათ უნდა მოეწყოს სწავლა ყველა ჩვენს სამოქალაქო და საშუალო სასწავლებლებშიაც და უწინარეს ყოვლისა იმ სასწავლებლებში, რომლებაც ჩვენს, ცოტა თუ ბევრს, განკარგულებაშია, ვითარცა საქართველოში წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების სახალხო სკოლებში, სათავად-აზნაურო სკოლებში და ჩვენი სამღვდლოების სამრევლო სკოლებში, იმ განსხვავებით, რომ საშუალო სასწავლებლებში ოთხის წლის ჩვენის სისტემით სწავლების შემდეგ, სასწავლო საჯნების სწავლება რუსულ ენაზედ იწყობა, მაგრამ ეს იმას არ ჩიზნავს, რომ სწავლა სამშობლო ენაზედ სრულიად უნდა შესწყდეს. არა. იგი თავისს წესზედ სწარმოებს თანასწორ რუსულის ენისა, სანამ მოსწავლენი სამშობლო ენაზედაც არ გაათავებენ საშუალო სასწავლებლის პროგრამით — ქართულის სიტყვიერების გრამმატიკას, ქართულს და მსოფლიო ისტორია-გეოგრაფიას და საღმრთო წერილს.

ი. ჯ. რდსტაძისწილი

ჩამორჩენილი მოსწავლენი.

მ

ოგეხსენებათ, რომ ის მოსწავლენი, რომლებიც სკოლაში უკანასკნელ შეგირდებად ითვლებოდნენ, ცხოვრებაში ხშირად ხდებოდნენ უუნტიერეს მოღვაწეებად არა მარტო საზოგადო მოქმედების ასპარეზზედ, არამედ თვით სამეცნიერო თუ სამწერლო ასპარეზზედაც. მართლაც და გასაკვირველია, რომ ვმირნი, სახელგანთქმულნი მეცნიერნი, ბუნების-მეტყველნი, მგოსნები და უღიადესი მოაზრენი ყრმობაში მცირე ნიჭიერებას იჩენდნენ და შემდგომში კი, ცხოვრებაში, კენიოსებად ხდებოდნენ. აი ამისი არა ერთი და ორი მაგალითი.

ესააკ ნიუტონი, დამაარსებელია მატემატიკურის ფიზიკისა და უუდიდესი მატემატიკოსი, სკოლაში სულ უკანასკნელ შეგირდად იფვლებოდა, ვიდრე ერთმა მისმა ამხანაგმა თვისის გამუდმებულის დაცინვით მის გონებითს სიჩლუნგეზე, ნიუტონი მოთმინებიდამ არ გამოიყვანა. ნიუტონის ამპარტაენობამ ვერ აიტანა ამხანაგის ასეთი დაცინვა და მასში უეცრად გაიღვიძა მიმინებულმა პენიამ. ნიუტონმა ჯერ სცემა თვისს დამცინავ ამხანაგს და შემდგომ, სულ მცირე ხანში, სრულიად გაუსწრო მას ყველა სასწავლო საგნებში.

ასევე სულელს ეძახდნენ მასწავლებელი სვედების სახელ-განთქმულს ბუნების-მეტყველს კარლ ლინეის. მისი ეს სიტუტუცე იყო მიზეზი, რომ იგი გამოიყვანეს სკოლიდამ და მიაბარეს მეწაღეს, საიდანაც იგი მხოლოდ შემთხვევით კვლავ დაუბრუნდა სწავლა-მეცნიერებას და გახდა ერთ უზღიდეს ჰენიოსად მე-XVIII საუკუნისა.

ასევე აღსანიშნავია სიყმაწვილე ინგლისის განთქმულის ფიზიკოსისა, ქიმიკოსისა და მწერლისა ლევისა (1778 - 1829 წწ.), რომელიც პატარაობაში ისე ცუდად სწავლობდა, რომ მის მასწავლებლებს შემდეგში ღიღის ხანს არ სჯეროდათ დევის სამწერლო და სამეცნიერო შრომანი.

კიდევ უფრო უარესი იყარ წარსული დევის თანამედროვე საფრანგეთის მეცნიერისა და მწერლისა არაგოსის (1786 - 1853 წწ.), რომელმაც ჯერ კიდევ 14 წლოვანობაში არ იცოდა კითხვა და მასწავლებლები მას „ვირის თავს“ ეძახდნენ, ვიდრე იგი შემთხვევით არ მოჰყვა პოლიტეხნიკუმის სკოლაში. სადაც, იმ დრომდე უნიკო ქაბუკმა, ახლა კრისეთი შესანიშნავი ნიჭი გამოიჩინა, რომ მალე მსოფლიო სახელი მოიხვეჭა მეცნიერისა.

ასევე ძნელი იყო გამოეცნო კაცს ნემეცთა გამოჩენილის ბუნების-მეტყველის ალექსანდრე ჰუმბოლდტის ჰენიოსობა. თვის ახალგაზრდაობაში იგი იმდენად ჩამორჩა სწავლაში თავისს ძმას ვილჰელმს, რომ მასწავლებლები და თვით მისი დედა დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ალექსანდრე ჰუმბოლიდტს საკმათ ნიჭი არა აქვს სწავლისაო.

სახელ-განთქმული ქიმიკოსი დიზინა ხომ მარად მასხარად იყო აგდებული თვის ამხანაგებისაგან და მუდამ უკანასკნელი ადგილი ეჭირა სწავლაში.

უფრო ხშირად მწერლების და პოეტების გადასვლა უნიჭოთა რიცხვიდამ გამოჩენილ კაცთა რიცხვში.

ცნობილი სატირიკოსი ინგლისისა სჯაფეტა ერთხელ ისე ჩაიჭრა ერთს გამოცდაზედ ღუბლინიჲს უნივერსიტეტში, რომ პრეფესორებმა ერთხმად აღიარეს სრული უსარგებლობა მისი კვლავ უნივერსიტეტში დატოვებით, ხოლო მეორე სატირიკოსი და რომანისტი ალფიერ გოლდსმიტა, რომლის შესანიშნავი ფხულებანი გადათარგმნილთა ევროპის ყველა ენებზედ, თვითონვე აღარებს თავის თავს იმ მცენარეს, რომელმაც ძლიერ გვიან იწყო აყვავება. დახეტ ბუნხსა, მოტლანდიის უდიდესი მგოსანი, სიყმაწვილეში მართო მუშტის ღონეს იქნდა და გონებით კი მას ყველა იდიოტთა სთვლიდა.

ვინ არ იცნობს ვალტერ სკოტს. სიყმაწვილეში მას ყველა იდიოტს ეძახდა და თვით უნივერსიტეტში ყოფნის დროსაც კი, პროფესორები ჰერდაპირ ამბობდნენ, რომ მისგან ფავის დღეში ვერ გამოვა მოაზრე აღაჰიანიო.

არა ნაკლებ ცნობილი მოაზრე სამუელ სმაილსი სიყმაწვილეში ისეჲს უნიჭობას იჩენდა, რომ მასწავლებლები ვერას დროს ვერ ღებულობდნენ მისგან ხეირიანს პასუხს.

ამასვე ვხედავთ მხატვრებში. წინამორბედი რაფაელისა და მოკელ-ანჯელოსი, იტალიის ცნობილი მხატვარი ტომას გვიდო (1402—1443 წწ.), რომელმაც პირველმა დაუდვა საფუძველი ფლორენტიის სკოლას, — სიყმაწვილეში სრულს უნიჭობას იჩენდა და მარად უკანასკნელი ადგილი ეკავა სკოლაში.

ასევე უკანასკნელი შეგირდი იყო სკოლაში ინგლისის გამოჩენილი მხატვარი ვილიამ გუბარტი (1697—1764 წწ.).

რომ არც სამხედრო ჰენიოსები არ იბადებიან

7869

მზათ-მზარეულათ დედის მუცლიდამ; დიდი ხანია ვიციტ ყველამ. ასეთს გმირებს ჩვეულებრივ აჩენს და ზრდის ომი და ზრდოლის ველი. ოცდაათ წლიანის ომის უუღიდესი სარდალი ვალლენშტეინი, სიყმაწვილეში უნიჭო ყმაწვილად იყო აღიარებული თვით მაშინდელ ცნობილ პედაგოგთაგან.

თუ რამდენად უსამართლო და წინდაუხეიავია ხშირად მასწავლებლების აზრი და დასკვნანი თვისს შევირდებზედ, კარგათ სჩანს ბერლინის გამოჩენილ სამანქანო ქარხნის დამაარსებელის ბორზიგის ცხოვრებიდამ. იგი იყო შვილი მეფეჩისა და პატარაობაში სწავლობდა ერთს მანქანების საკეთებელ დაბალს სკოლაში. შაგრამსწავლბ მისი ძლიერ ცუდათ მიდიოდა და მასწავლებელმა გადაქრით გამოაცხადა, რომ ბორზიგი უფრო ხარხზად გამოდგება, ვიდრე ტეხნიკადაო.

ორიოდე მაგალითი მშვენიერ სქესთა წრიდამაც. საფრანგეთის ერთს გამოჩენილს მსახიობ ქალს პირველათ ძლიერ ცივათ ეწყობოდნენ მისი ამხანაგნი—მსახიობნი, ხოლო ერთი მათგანი, სხვებზედ უფრო ცნობილი, მარად ამას ეტყოდა ამ ქალს: „თქვენ უფრო ყვავილების გასყიდვა მოგიხდებათ, ვიდრე სცენაზედ გამოსვლა“. გავიდა დრო, ქალმა იმდენი იმეცადინა, იშრომა, ისწავრა, რომ ყველა თვისს ამხანაგ-მსახიობთ გაუსწრო და გახდა მთელის საფრანგეთის დიდებად. ერთხელ იმდენი ყვავილის თაიგულები და გვირივინები მიართვეს ამ მსახიობ ქალს, რომ მთელი სცენა გაივსო. ქალი მიუბრუნდა ახლა კი მის წინაშე მონურად მდგომარე თვისს მკილაე მსახიობს და უთხრა: „თქვენ ოდესღაც მიჩივდით ყვავილებით ვაჭრობას... დღეს, როგორც ჰხედავთ, ყვავილები მრავლად ძრის აქ, ხომ არ ინებებთო?“.

ივ. როსტომაშვილი.

საზეპირო და სხვა

სასწავლო სახელმძღვანელო წიგნები ჰირველ-და-
წყებით სკოლების მოწაფეთათვის.



ირველ-დაწყებით სკოლების მოწაფეთათვის არა
თუ უსარგებლოა ამა თუ იმ სასწავლო საგნის
სახელმძღვანელო, არამედ სრულიად მავნებელიც, რად-
გან მოსწავლენი ჯერ იმდენად უსუსური და განუფითა-
რებელი არიან გონებით, რომ რაც უნდა კარგად იყოს
სახელმძღვანელო შედგენილი, უმეტეს მათგანს მაინც
ვერასოდეს ვერ შეუძლიან მისი გაგება. ვნება კი, რომ-
ელიც მოაქვს ასეთ წიგნებს, ფრიად დიდია: მოსწავლენი
ეჩვევიან გაკვეთილების გაუგებრად გახეპირებას და მით
სამუდამოთ და საბოლოოდ მის გულისათვის სხვა ყო-
ველგვარი წიგნის შეძულებასაც.

ამ ხანაში მოსწავლეს შეუძლიან გაიგონ წანაკითხზე
მხოლოდ ეგრედ წოდებულ საკითხზე წაცხებისა, ჩვეუ-
ლებრივ სურათებიანებისას, რომლების წაკითხვასა, გა-
ცნობა-გაგებას ის თვითონ აარჩევს...

ძველად ყოველად განთვისებული ადგილი და
მნიშვნელობა ჰქონდა სახელმძღვანელო წიგნების

სწავლების საქმეში და მასწავლებელი ხელშეუვალი იყო. იმის საქმე იყო მხოლოდ გაკვეთილის დანიშვნა „აქნის აქნობამდე“, რომლის გაკბილვის შემდეგ მოწაფისაგან, მასწავლებლის მოვალეობას მხოლოდ ის შეადგენდა, რომ შეემოწმებინა გაკვეთილის ნამდვილად დასწავლა. თუ რა შედეგი მოსდევდა ამ გვარს სწავლებას, ეს ყველამ კარგად უწყის.

მაგრამ სწავლა-აღზრდის საქმე არც ამ სიბრძნის წერტილზედ გაჩერდა: შემდეგში სწავლების საქმემ სხვა უკიდურესი მიმართულება მიიღო: მოწაფეებს ერთიანად მოჰხსნეს კისრიდან სწავლის უღელი და იგი მთლად თვით მასწავლებელს მოახვიეს თავზედ. ამ ნაირად მასწავლებელი შეიქმნენ მარტო სახელმძღვანელოების ამხსნელებად და განმმართველებად. ბოლოს და ბოლოს და ჩვენს დროში მასწავლებლებს ტვირთი უფრო გაუმძინვარდათ და გაურთულდათ: ისინი მოვალენი შეიქმნენ ჰარმონიულად და ყოველმხრივ განვითარებისათვის მასწავლებლის სულიერნი ნიჭიერებასა, ასე რომ იგანი ერთსა და ამავე დროს მათი მასწავლებლებიც კნდა ყოფილიყვნენ და აღმზრდებლებიც. ამ ნაირად შეირყა სახელმძღვანელოს განთვისებული მოქმედება ანუ მნიშვნელობა, და სრულიადაც აღკრძალულ იქმნა მისი ხმარება მოწაფეთა კარგა ჰასიაკში შესვლამდე, რადგან იგი სწავლების პირველ ხანაში არა თუ მარტო უსარგებამოა, არამედ მავნებელიც.

მივაქცევთ ამ გარემოებაზე აქტიურ ყურადღებას მშობლებისა და იმ მასწავლებლებისას, რომელთაც ბავშვების სწავლა-აღზრდა გაუხდიათ თავის საღმრთო მოვალეობად!..

ჩვენ ძრიელ კარგადა გვაქვს წარმოდგენილი, რომ ამ გვარი პირებისათვის პირველში მეტის-მეტად საძნელო იქნება ამ გონივრული მოთხოვნების დაკმაყოფილება, რადგან უწივნოდ სწავლება მათ მხოლოდ მაშინ შეეძ-

ლებათ, როდესაც თავთ რიგიანად იქნებიან ამისთვის მომზადებულნი. იგინი აღჭურვილნი უნდა იყვნენ თითქმის ყოველი სამეცნიერო საგნების ცოდნით და უწინარეს ყოვლისა თვისი ერის ყოველი წვლილის შემეცნებით, რის გამოც უნდა კითხულობდნენ სხვა და სხვა გვარ სამეცნიერო წიგნებს, რომ განივრულად და პატიოსნურად შესძლონ ბავშვების სწავლა-აღზრდა: ჩვენში კი სამწუხაროდ კრზხვა სამეცნიერო და საერო საქმეთა შინაარსის გამოცემებისა არ შეადგენს საზოგადო მოთხოვნილებას, და ითვლება იგი, უმეტეს ნაწილად, უქმად დროების გატარებად.

დისტერვეგის აზრით, სახალხო მასწავლებელი უნდა იყოს ყოვლად განვითარებული კაცი, საღი სულითა და ხორციით, მან საფუძვლიანად უნდა იცოდეს პედაგოგიკა და დიდაქტიკა, საბუნების-მეტყველო საგნები, არითმეტიკა და პრაქტიკული გეომეტრია, დედა-ენა, ისტორია, გეოგრაფია და აგრეთვე სავსებით შესწავლილი უნდა ჰქონდეს სამშობლო ქვეყანა.

ხოლო საიდგან უნდა შეიძინოს ქართველმა სოფლის მასწავლებელმა ამოდენა ცოდნა, თუ თვით მას წას კითხავი რამე ზრა ექნება?

ასეთის ცოდნის საღაროს ქართველ სოფლის მასწავლებლისათვის, ვიმეორებთ წარმოადგენს დღეს, ბევრად თუ ცოტად, მართოდენ ეურნალი „მოგზაური“.

ჭეშმარიტების ძიებარე.

დადები შესანიშნავ ადამიანთა

მორის ბლოკისა.

შესანიშნავი ადამიანები და მათი დედები.

I. ქმანი გრაკებში *).



ვენ ვიწყებთ გრაკების ბიოგრაფიებით, რომელთ დედა იყო ყველასგან ცნობილი კორნელია. კორნელიას სახელი ახლა ანდაზათ იხმარება და დედის ამპარტავენების. სისათუთის და ღირსების გამომხატველია.

კორნელია იყო ასული ერთის შესანიშნავის რომაელის მოქალაქისა, რომელმაც იხსნა რომი დიდის განსაცდელისაგან და მასთან დაამარცხა ძლევა მოსილი ჰანნიბალი. ეს გვამი გახლდათ სტაზიონ აფრაკელი. ამ შესანიშნავ ადამიანთან აღზრდილმა ქალმა ჩაინერგა გულში სიყვარული სიდიადის, დიდების, პატიოსნების და სულით და გულით შეიყვარა ლიტერატურა და ეს თვისი გრძნობები მან სავსებით თავისს შეიღებსაც გადასცა.

*) იხ. „მოგზაური“ № 5 და 6, 1903 წ.

კორნელია იყო სემპრონ გრაქხის ცოლი; თუმც სემპრონი მაინც და მაინც დიდი მეგობარი აო იყო თავისი სიმამრის, სციპიონისა, მაგრამ ერთხელ, როცა კართაგენის დამპყრობი უსამართლოთ გამტყუნდა ხალხის წინაშე, მამულის-შვილის გრძნობით აღგზნებულმა სემპრონ გრაქხმა თავი გამოიღო მის დამცველად და გაამართლა კიდევ. ამისათვის სციპიონმა მადლობის ნიშნათ მიათხოვა მას თავისი ქალი — კორნელია. პლუტარხი მოგვითხრობს ერთ შემთხვევას, საიდანაც ნათლათ სჩანს სემპრონისა და კორნელიას შუა ცრლ-ქმრული სიყვარული, მარა უმთავრესათ კი ქმრის სიყვარული ცოლისადმი. ერთხელ სემპრონის სახლში შეძვრა ორი გველი, დედალი და მამალი. მოგვებმა ეს ასე ახსნეს: უბედურების თავიდან ასაცდენად ერთი ამ გველთაგანი უნდა მოიკლასო, მარა ისიც დაუმატეს, რომ, თუ მამალი მოიკვლება, სიკვდილი სემპრონს მიუახლოვდება და თუ დედალი — კორნელიასო. სემპრონს გაგიჟებით უყვარდა თავისი ცოლი და მას შვილებისათვის თავის თავზედ უფრო საჭიროთ სთვლიდა; ამ მოსაზრებით მან მამალი გველი მოაკვლევინა. ამის შემდეგ, როგორც გადმოგვცემს ჰისტორიკოსი, სემპრონი მალე მომკვდარა. ქმრის სიკვდილის შემდეგ კორნელია დიდს ენერგიით შეუდგა შვილების აღზრდას და გადასწყვიტა თავისი ასიცოცხლე მათს აღზრდისათვის შეეწირა. ამასთან ერთად მან იმდენი ჭკუა, სულმადლობა და დედობრივი, სიყვარული გამოიჩინაო, — ამბობს პლუტარხი, რომ სემპრონი არ შესცდა, როცა ცოლის სიკვდილს თავის სიკვდილი ამჯობინაო.

კორნელიას ჰყავდა თორმეტი შვილი, მაგრამ ცხრა მათგანი ქვრივობაში დაეხოცა და სამიღა დარჩა: ერთი ქალი და ორი ვაჟი. ამ ვაჟებს ერქვათ — ერთს ტიბერა

და შეიარაღეს ჯა. ამითი აღზრდა სამაგალითოთ დაიღო კორნელიამ თავის მიზნად...

ერთხელ ერთმა პატრიციელმა ქალმა — კომპანოზმ უჩვენა მას თავისი ძვირფასი ნივთები და მერე სთხოვა თვით კორნელიას მასაც ეჩვენებინა თავისი სიმდიდრე. კორნელიამ დაუყენა ქალს წინ თავისი ორი ვაჟი და უთხრა: «აი, ესენია ჩემი სიმდიდრე! ეს სიტყვები ზმ ღირსეული და ნამდვილი ქალისაა, რომელმაც უბრალო ქვრივით დარჩენა ამჯობინა მეფის ცოლად გახდომას: კორნელიამ უარი შეუთვალა ეგვიპტის მეფეს პტოლომეოსს, რომელმაც სთხოვა მას ცოლობა.

ამ აღამიანის მისწრაფებანი დიდათ კეთილშობილური და პატიოსანნი იყვნენ. ის ხშირად ეუბნებოდა შვილებს: «მე მიცნობენ მხოლოდ როგორც სციპიონის სიდედრს (მისი ქალი ჰყავდა ცოლათ სციპიონ ემილიენს, რომელმაც ესპანიაში გაითქვა სახელი); ნეტავი როდის იქნება, რომ თქვენ ისე გაითქვათ სახელი, რომ მე გრაკების დედას მიწოდებდნენო! ერთი სიტყვით, ის არაფერ ძალღონეს არ ზოგავდა შვილების, თავისი თავის და გრაკების შთამომავლობის სახელის განსათქმელათ. უმთავრესათ ის იმაზედ ზრუნავდა, რომ შვილებისათვის შეეთვისებინა ის ძირითადი თვისებანი, რომელნიც რომაელ შესანიშნავ გვამებს ჰქონებოდათ. აი-ეს თვისებანი: ვაჟკაცობა, პატიოსნება და მჭერ-მეტყველება. ის უამბობდა შვილებს თავის მამაზედ, სციპიონ აფრიკელზედ, სციპიონ აზიელზედ, რომელმაც ანტონი დიდი დაამარცხა, თავის ქმარზედ — სემპრონ გრაკზედ, რომელმაც ორჯელ კონსულათ იყო და ომში სახელი გაითქვა, და, დასასრულ, თავის სიძეზე, სციპიონ ემილიენზედ, რომელმაც ნუმანტი დაამარცხა. ყოველთვის ამისთანების ღაპარაკის დროს კორნელია ცდილობდა შვილებში გაეღვიძებოა ამ შესანიშნავ კაცების წაბაძვის სუ-

რვილი. რა ფასევირველია ამის შემდეგ თექვსმეტის წლის ტიბერი გრაჰის იტალიაში წასვლა სახელის მოსახვეჭათ!.. მან პირველმა მიიტანა იერიში მტრის ქალაქზედ და ყველას აჯობა ვაჟკაცობით და წესრიგის დაცვით. მისი ღირსებანი ისე დიადნი იყვნენ და გრძობანი კეთილშობილნი, რომ მტერმაც კი დიდი პატივი უძღვნა მას. თუ როგორ აფასებდა ხალხი ტიბერი გრაჰის თვისებებს და მისს აღზრდას, სჩანს შემდეგიდამ: ერთმა შესანიშნავმა კონსულთავანმა, აპპი კლავდიომ, თავისი ქალი შეაძლია ცოლად ტიბერის და რა კი დასტური მიიღო, კონსულმა ეს ამბავი თავისს ცოლს ახარა: «ჩვენი ქალისათვის საქმრო ვიშოვევო». «რად აჩქარებულხარ? — უთხრა ცოლმა, — სიჩქარე მაშინ გვმართებდა, თუ ჩვენს ქალს ტიბერი გრაჰი შეირთავდაო». აი, სადამდის დიადი იყო სახელი ტიბერისა!..

მარტო ამით არ თავდებოდა კორნელიას ზრუნვა შვილების უკეთესად აღზრდისათვის. იმავე დროს იგი ბეჯითად ცდილობდა შეეთვისებია შვილებისათვის საზოგადოებაში ლაპარაკის შნო-ლაზათი და აღფრთოვანებული სულ გული. ის დიდ ყურადღებას აქცევდა აგრეთვე შვილების ჭკუა-გონების გაწრთვნას. აქაც ტიბერის და კაის შეეძლოთ ესარგებლნათ თავიანთის დედას საუბრით და გაკვეთალებით. კორნელია იყო ღირსეული ქალი თვისი მამისა, რომელიც იყო მფარველი სხვა და სხვა მეცნიერებათა. ის იყო ღირსეული ქალი სციპიონთა ოჯახის შთამომავლობისა, რომელნიც განთქმულნი იყვნენ თავიანთის მაღალის გემოვნებითა და მფარველობით, რომელსაც ისინი უჩენდნენ საზღვარ-გარეთლებს, განსაკუთრებით ბერძნებს. როგორც ვიცით საბერძნეთიდან რომში ბევრი ხელოვანი, მკერმეტყვი, ფილოსოფოსი და მკურნალი იყო. შეძლებულ რომაელებს ჩვეულებათ ჰქონდათ ჰყოლოდათ სახლში შვილების აღსა-

ზრდელათ ბერძენთ პოეტნი, ან ნასწავლი ვინმე. კორნელიას ძალიან უყვარდა ლიტერატორთა და ნასწავლკაცთა საზოგადოება და დიდის სიამოვნებით ღებულობდა თავის სახლში უცხოელებს, მან იცოდა, რომ ესეთი საზოგადოება მისი შვილებისათვისაც კარგთ იქნებოდა; ამ მოსაზრებით მან საბერძენთიდან გამოიწერა კარგი მასწავლებლები და მათ მიანდო შვილების აღზრდა. შვილებს დედის გავლენითაც შეეძლოთ მქვერმეტყველების შესწავლა. ისტორიკოსს კორნელია ნებოტს მოჰყავს კორნელიას წერილი თავის შვილთან, რომელიც მოწმობს მისს მაღალ განვითარებას, მაღალსულს, და ენერგიას. წერილი დაწერილი ყოფილა მშვენიერის ენით. რამდენი ამპარტავნება და ვაჟკაცობა გამოეხატება შემდეგ სიტყვებში: „ჩემი შეხედულობით, მტრების მტრობაზედ და მათ ვნებაზედ უკეთესი არაფერი არ უნდა იყოს, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ეს ისე მოხერხდება, რომ სამშობლოს არა ფენოს-რა, მაგრამ, თუ ამის შესრულება სამშობლოს რითიმე აზარალებს, მაშინ ათასჯერ უკეთესია მტრებს ვაპატიოთ, ვიდრე სამშობლო შევაწუხოთ და ვავნოთ მას. როგორი უნდა ყოფილიყვნენ ის კაცები, რომელნიც ასეთმა მიაზრემ და მოლაპკრაკე დედამ აღზარდა! თვითონ ციცერონიც დიდ პატივსა სცემს გრაკების მქვერმეტყველებას და სოვლის მათ მქვერ-მეტყველების საუკეთესო ნაწარმოებად. განსაკუთრებით კარგად ლაპარაკობდა ტრიბუნად არჩეული ფიცხი და მამაცო კი. ხანდისხან ეს ისე აღელდებოდა ხოლმე ლაპარაკის დროს, რომ სიბრაზის დასაწყენარებლათ ფლექტაზედ უნდა დაეკრათ, და მით ცოტათი მაინც დაეწყენარებინათ აღელვებული კორატორი. ამ მხრით კი შესამჩნევათ განირჩევოდა თავის მძისგან, რომელსაც უფრო წყნარი ზასიადი ჰქონდა. მან იცოდა, რომ ივენს საგანს არ შეადგენს გავჩერდეთ გრაკების-

მიერ დაწყებულ აჯანყებაზედ და მათ ტრადიკულ ბედზედ. ჩვენ ვსთხოვთ მკითხველს წაიკითხოს რომის ისტორია, საიდანაც გაიგებენ, თუ ტიბერიმ, ტრიბუნათ ყოფნის დროს, როგორ წარუდგინა მთავრობას აგრარული კანონი, რომლის ძალითაც სახელმწიფო მიწები უნდა დაპრიგებოდა ღარიბებს, თუ როგორ უნდოდა მას გაენაწილებინა ის სიმდიდრე, რომელიც უნდერძა რომაელებს პერგამის მეფემ; როგორი წინააღმდეგობა გაუწიეს მას ყველა მდიდრებსა და მეფესთან დაახლოვებულებმა, რადგან მათ თავიანთი სიმდიდრის დაკარგვის ეშინოდათ; და, ბოლოს, თუ როგორ თავს დაესხნენ ტიბერი გრაკსს და მოჰკლეს იგი მომხრეების გუნდში. კაის უნდოდა ძმის მოკვლისათვის მაგიერი ეყო მკვლელთათვის, მაგრამ კორნელიამ დაუშალა შვილს ასეთი საქციელი და უთხრა: შენის ძმის მსგავსათ, შენც, პირიქით შენი სიცოცხლე უნდა ანაცვალო ხალხსა, უნდა შეუდრკელათ იშრომო მათთვის და მათის ინტერესების დასაცველათ... მე მაშინ ვიქნები ბედნიერი, თუ ჩემგნით აღზრდილი შვილები დაიხოცებიან ხალხის თავისუფლებისათვის ბრძოლაში“-ო.

ამ სიტყვებმა უმნიშვნელოთ არ ჩაიარა. კაიმ გადასწყვიტა თავის ძმისთვის მიებაძნა და სცდილობდა სისხლი აეღო. ის აირჩიეს ტრიბუნათ და რამოდენიმე ხანს მართავდა რომს; ამ დროს მან დიდი შორ-მჭვრეტელობის და მმართველობის უნარი გამოიჩინა. სენატმა ეს ვერ მოითმინა, აღიღვდა, პატრიციებმა მოჰკიდეს ხელი იარაღს და ჯამ ბრძოლის დროს მოკლულ იქმნა კონსულ ოპიმოხის ხმლით. მასთან ერთად დაიხოცნენ სამ ათასამდე მისი მომხრეები.

კორნელიამ დიდის სულგრძელობით და მოთმინებით გადაიტანა შვილების სიკვდილი. პლუტარხი გადმოგვცემს, რომ, როცა კორნელიას უთხრეს მის შვილე-

ბის შესანიშნავ ძეგლებზედ, რწმლებზე დაედგათ იქ, სადაც ისინი დახოცნენ, მან სთქვა: «ისინი ღირსნი არიან ასეთის ძეგლებისა»-ო.

შემდეგში რომაელებმა დაადგეს კორნელიას სპილენძის უბრალო ძეგლი, მაგრამ ბევრის მთქმელის წარწერით:

„კორნელია, დედა გრაკებისა“.

ვ. მაღაქიაშვილი.

(შემდეგი იქნება).

შოდინ ახალი მოღვაწენი, რომელთაც სიმართლით და-
იმსახურეს „რეფორმატორთა“ სახელწოდება.

აი უმთავრესი მოთხოვნებიანი ახალ რეფორმატო-
რებისა:

1) საგნების შესწავლას ხელჩაკიდულად უნდა მის-
დევდეს სიტყვების შესწავლა.

2) ცოდნა დამყარებული უნდა იყოს გარეგან
გრძნობათა მოწმობაზე.

3) უცხო ენების შესწავლა სამშობლო ენის შესწა-
ვლით უნდა იწყობოდეს.

4) ლათინური და ბერძნული ენები იმათ უნდა შე-
ისწავლონ, ვინც სამეცნიერო მოქმედებას შეუდგება.

5) აღმზრდელთა უმთავრესი ყურადღება ფიზიკურ
აღზრდაზედ უნდა იყოს მიქცეული.

6) მიღებული უნდა იქმნეს ახალი მეთოდი სწავლე-
ბისა, სახელდობრ, სწავლება ბუნების თანახმად, რომე-
ლიც შეიძლება გამოიხატოს ასე:

1) კონკრეტულიდან აბსტრაქტულზე უნდა გა-
დადიოდეს სწავლა, საგნის შესწავლიდან მის წეს-მოთ-
ხოვნობების შესწავლაზედ.

2) მოსწავლეთ შრომა ანალიტიკური უნდა იყოს
და არა სინტეტიკური.

3) მოწაფეებში უნდა განვითარდეს თვით-შემოქმე-
დობითი ძალა;

4) მოწაფენი უნდა დაინტერესდნენ სწავლაში და
ძალდატანებას ერიდონ;

5) მხოლოდ ის დარჩება დიდ ხანს მეხსიერებაში,
რაც კარგათ შეგნებული და შეთვისებულია. —

სწავლა-აღზრდის საქმეში პირველი მლაღადებელი
ახალი მიმართულებისა იყო ვოლფგანგ რატიხი.

კოპონსი, რასაკვირველია, ყოფილან ლათინის წეს-რი-
რაციის დაიბადა გოლშტინის ქალაქ ვილმერში

1571 წელს; განათლება მიიღო ლამბურდის გიმნაზიაში და შემდეგ როსტოკის უნივერსიტეტში. სწავლის დასრულების შემდეგ რამდენსამე ხანს დაჰყო ამსტერდამში და ინგლისში, სადაც გაიცნო ბეკონის ახალი იდეები.

1612 წელს ფრანკფურტის სეიმში გვესმის მაზე ლაპარაკი; იგი ამ დროს ორმოცი წლის მეტი იყო და უკვე შემუშავებული ჰქონდა თავის ახალი მეთოდი სწავლებისა; გატაცებული თავისი ახალი გამოგონებით, იგი უგზავნის სეიმში შეკრებილთ თავადაზნაურობას წერილს, რომელშიაც დალაგებით განმარტავს თავის შეხედულობას; იგი კისრულობს გაუადვილოს ახალგაზრდებს ძველი ენების — ლათინურისა, ბერძნულისა და ებრაულის შესწავლა; წინადადებას აძლევს დააარსონ სკოლები; სადაც ყოველნაირი ხელოვნების სწავლება შეიძლებოდეს, ბოლოს, კისრულობს გერმანიაში ერთნაირი ენის, ერთნაირი მართებლობის და ერთნაირი საწმუნოების შემოღებას და დაარსებას; რატიხის გეგმამ დაინტერესა ზოგიერთი გვირგვინოსნები დარმშტატის ლანდგრაფი ლუდოვიკი გზავნის მასთან მოსალაპარაკებლად ორ პროფესორს გელვიგს და იუნგსა; პროფესორებს ძალიან მოეწონათ მისი სწავლების მეთოდი და ყოველი ღონე იღონეს მიეცათ რატიხისთვის შეძლება თავის აზრის და მიზნის განსახორციელებლად; გელვიგი ამბობს: „დროა მოვიხსნათ ლათინური ენისგან დადებული ბორკილი; ბერძენთა ღვაწლი და სამსახური ჩამომავლობის წინაშე არასოდეს არ იქნებოდა ასეთი ფეხალსაჩინო და უდიდესი, თუ რომ იგინიც ჩვენსავეთ გაატარებდნენ ყმაწვილობას უცხო ენების შესწავლაში. უწინარეს ყოვლისა სამშობლო ენა უნდა ისწავლებოდეს და ძველ საგნებას რატიხიმ აღმოაჩინა საშუალება ბუნების თანახმად სწავლებისა; მის მეთოდის შემწეობით გაადვი-

ლდება ენების შესწავლა და მეცნიერების შესწავლისათვისაც დარჩება თავისუფალი დრო. აქვე გვხვდება აუგსბურგის ქალაქის რჩევა, დაემყარა რა გელვიგის მოხსენებას, მოიწვია რატიხი და დაავალა სკოლების გახსნა-მოწყობა და ამ საქმეში ვრცელი უფლებითაც შემოსა იგი.

გელვიგთან ერთად მოვიდა აუგსბურგში ჩვენი დედაკტაკიც და შეუდგა საქმეს; მაგრამ დიდხანს არ დარჩენილა იგი აქ, რადგან მოცხოვრებლებმა ვერ დაათვსეს მისი შრომა და ღვაწლი.

რატიხი და გელვიგი, რომელმაც კოტა არ იყოს იმედი დაჰკარგა მუხე, მაგრამ ჯერ კიდევ მაინც ერთგული იყო მისი, წავიდნენ ფრანკფურტში, სადაც მოიწვიეს მის წინადადებათა გასარჩევ-გამოსარკვევლად კომისია; ამ კომისიის რჩევით იგი ხელმეორედ იძულებული ხდება მოძებნოს სხვა ადგილი, რომ შეეძლოს თავისი ხელოვნების გამოყენება და მოხმარება.

მას ბედი არასოდეს არ გაუღიშებდა, რომ არ დაჰხმარებოდა მისი ერთგული მეგობარი საქსენ-ვეიმარის გერცოგინია დოროთეა, დედაკაცი გონიერი და მსწავლა-აღზრდის კითხვათა მონიტერესე; იგი კარგათ იცნობდა რატიხის მეთოდს, რადგან თვითონაც სწავლობდა რატიხთან ებრაულ ენას; იგი ყოველნაირად მეცადინეობდა გაემხნევებინა თავისი მასწავლებელი და სამუდამოდ შეიქმნა მისი მფარველი და თაყვანის-მცემელი.

გერცოგინის რჩევით, მისმა ძმამ ლიუდოვიკ ანგალითიელმა მიიწვია რატიხი კოტენში, რათა მას განეხორციელებინა აქ თავის იდეები; საქმის დასაწყებათ მოიხმო თავისთან რატიხიმ მსწავლეულნი თანამშრომლები, გააჯნო მათ თავის მეთოდს და დააფიცა, რომ სპონდუმლოდ შეენახათ მათ ეს; შემდეგ შეუდგა სკოლის გახსნის საქმეებსა, რომელზედაც დიდძალი ფული დახა-

რჯა; 500 მოსწავლემ ქალმა და ვაჟმა დაიწყეს მეცადინეობა რატიხის პირდაპირი ხელმძღვანელობით. არც მის და არც მის მეგობრებს აზრათაც არ მოუვიდათ, რომ შეუძლებელი იყო 500 მოწათფიანი სკოლის დაარსება იმ კაცისათვის, რომელსაც თუმცა მშვენიერი მეთოდი ჰქონდა, მაგრამ საჭირო პედაგოგიური გამოცდილება კი აკლდა. სწავლა-აღზრდის საქმეში თითქმის ყოველ ნაბიჯზედ შეხედებით იმნაირ წვრიმალებს, რომელნიც სრულიად გაუგებარნი არიან ამ საქმეში გამოუცდელი სათვის. ყოველი დედა თეორიულად გაუნათლებელი, უფრო მალე დაახწევს თავს გაჭირვებულ მდგომარეობას, ვინემ მსწავლული პედაგოგი, რომელსაც არა აქვს საჭირო ტაქტი და მოხერხება.

მრავალ წელთ შემდეგ ამავე პედაგოგიურ ასპარეზზე გამოვიდა მეორე მეცნიერი, უფრო მახვილ-გონიერი, ღრმად განათლებული და გავლენიანი, მაგრამ აგრეთვე სკოლების გამართვა-მოწყობაში ნაკლებ მოხერხებული და გამოცდილი. ეს იყო პესტალოცკი; რატიხზე მას ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ იცოდა როგორ დაემსახურებინა მეგობრების და მის გარშემო მდგომარე ხალხის სიყვარული და პატივის ცემა; რატიხი არაფერში არა ჰგავდა კეთილსათნოიან, თავდობალ, შამსაჯით ღმობიერ და ყველას პატივცემელს პესტალოცკსა. კერძო ცხოვრებაში მას ვხედავთ რალაცნაირ უგუნურ ფანატიკოსად, რომელიც თავის საქმეს რალაც საიდუმლოებით მოსავეს და ვერავისთან ვერ ახერხებს კეთილ განწყობილ ცხოვრებას.

როგორც მოსალოდნელი იყო, რატიხის უდიდესი საქმე ჩაიშალა; პრინციპი, გაჯავრებულმა იმაზე, რომ რატიხიმ ჩააგდო იგი სასაცილო მდგომარეობაში და უფრო კიდევ იმაზე, რომ უნაყოფოთ გაფლანგა იმოდენა ფული, ციხეში ჩაასმევინა იგი და იმ დრომდე არ გამო-

უშვა, ვიდრემდე რიტხიმ ხელწერილი არ მისცა დაპირებულის შესრულებაზე.

მაინც და მაინც რატიხიმ პრინციპათვის უფრო მეტი ჭააკეთა, ვინემ მან მისთვის. მან დააარსა კოტენში პირველი ნემეცური სკოლა, სადაც ბავშვებს პირველად დააწყებინეს სწავლა მშობლიურ ნემეცურ ენაზე.

რიტხიმ ვერ შესძლო ყველა იმ უბედურებათა აღწერა, რომელნიც თავს დაატყდნენ მას და ცხოვრების უმადური და მისგან გაწბილებული და დატანჯული გარდაიცვალა 1633 წელს.

ბევრი დასწერა თვით რატიხიმ, ბევრივე დაიწერა მასზედაც; ვისაც სურს მისი მოღვაწეობის და ცხოვრების უფრო სავსებით შესწავლა უნდა მიმართოს რაუმერის და ბერნარდის შრომებს. ჩვენი ახალმორბედი მთელი თავის სიცოცხლის განმამავლობაში ტყუილად ცდილობდა თანამედროვე საზოგადოების ყურადღების დაქვების მოზიდვას; ჩამომავლობამაც აგრეთვე ღირსეულად ვერ დააფასა მისი ღვაწლი; მიუხედავად ამისა იგი მაინც ღირსია ჩვენის ყურადღებისა, როგორც პირველი მოღვაწე დიდაქტიკის სფეროში; მისი წინადადებანი, რომელნიც მის თხოვნებზედგან რაუმერის-მიერ ამოკრეფილნი არიან, ეხევიან ყოველ იმას, რაც შეუძლიან აღმზღელთა დაინტერესება და ყურადღების დაძახებულება. ვეცდეთ ბისმოკლედ აღვნიშნო მისი შრომის ეს უმთავრესი ადგილები.

1. აღზრდის საქმეში ჩვენი მოქმედება შეთანხმებულად უნდა იყოს თვით ბუნების განვითარებასთან. ადამიანის ჭკუა-გონება ცოდნის შეტანაში ემორჩილება ბუნების წეს-რიგს; ეს წესი უაჩვენებლად შესწავლილ უნდა იქმნეს და ამ წეს-რიგის ცოდნაზედ უნდა იყოს დაყრდნობული განათლება.

მაინც, როგორც რეფორმატორთა თხოვნებებში-

სიტყვა, „ბუნება“ იხმარება, როგორც განსაზღვრული საგანი, შეხედულება. უკვე „სტოიკების“ დროიდანვე გვიჩვენებენ „ბუნების მიღვენას“. უფრო უახლოვდეს დროში კი ეს შრატხოენილები მირანდოლოლისაგან გამოხატულნი შემდეგ სიტყვებში: „ყურადღება მიაქციე იმას კი არა, რასაც აკეთებენ ადამიანები, არამედ იმას, რაზედაც ჭითითებენ შენ ბუნების კანონები, გონება და თვით უფალი ღმერთი“. ექიმბ გარისი შენიშნავს, რომ აღზრდის კითხვებში ხშირად არევე-დარევიტ ხმარობენ ხოლმე სიტყვას „ბუნებას“. ესენი ამ სიტყვიტ იგულისხმებენ გარეგან სამყაროს, მსოფლიოს, და მათ შორის ადამიანსაც, მეორენი კი — მარტო იდეალს. რა მნიშვნელობით ხმარობდა რატხი სიტყვას „ბუნებას“, ვგონებ ჩვენს დროში უფრო სისწორით იქნება გამოხატული რატხის აზრი, თუ ვიტყვიტ: „შეისწავლე ფსიხოლოგია“.

II. სუეგელაფრას შესწავლა კრიზისით ან შეძლებებ; ჭერ ერთა ცოდნა უნდა შეგათეასათ და შერძე სხვა ცოდნის შეძენას უნდა შეგუდებო. თვითუკუ ეხას ერთას ბეტორას ხაწრებიდგან უნდა გსწავლობდეთ, და არა რამდენსამკი ამდენ ხანს უნდა ვიძეარებდეთ შესწავლას, ვინემ საფუძვლიანად შეგათეისებდეთ მას.

ეს წესი ძალიან გაფრთხილებით უნდა მივიღოთ, თორემ მას ასეთივე შედეგი ექნება, როგორც თვით რატხის სკოლაში ჰქონდა, სადაც ყმაწვილები ექვს თვეს უნდებოდნენ მარტო ტერენციის შესწავლას. ბუნების წინააღმდეგო განუწყვეტლივ რამდენიმე დღე ერთი და იგივე ისწავლო. ამ ნაირი სისტემის უეჭველი შედეგი იქნება მოწყენა და ერთგვარობა სწავლაში; ჩვენს დროში არაერთ მისდევს ამ საკმეში რატხის ეხედულობას, ენონდელ დროში სწავლაში კონცენტრაცია სრულიად არ არსებობს, სასწავლებლად ძალიან ბლომა სავნებია თუნიონის ამდენად...

დანიშნული და ამიტომ შეუძლებელია მადი დაწვრილებით და სავსებით შესწავლა.

III. ერთი და იკავე საკანი საჭაროა ხშირად იქმნას ხოლმე განმეორებუდი. ჩვენ ზემოთ უკვე ვახილეთ, რომ ამავე სისტემას მისდევდნენ იესუიტები, და ამ ორასის წლის წინეთ ამასავე თხოულობდა ჟაკოტოც.

ამ სისტემის თანახმად რატიხომ ნემეცური ენის შესასწავლელად მიაჩნია ყმაწვილებს დაბადება (შექმნათა წიგნი) და ლათინური ენისა — ტერენციო.

რამდენათაც ხანში შედიან ჩვენი მასწავლებლები და გამოკვლილებას იძენენ თავიანთ მოღვაწეობაში, იმდენად უფრო მისდევენ ამ სისტემას; მაგრამ აქაც საჭიროა გაფთხილება, რადგან ხშირი განმეორება ერთი და იმავე საგნისა უეჭველად მოსწყინდება ყმაწვილებს; ყოველ შემთხვევაში უნდა ვერიდოთ უბრალო განმეორებას, საჭიროა მისი შეცვლა-გამოცვლა და გადასხვაფერება; აირას ამბობს ამის შესახებ ახალი დროის პედაგოგი დისტერვეგი: „ყოველი საგანი გულმოდგინეთ უნდა იქმნას ყოველი მხრიდან განათებულ-გაშუქებული, და შეძლების გვარად უნდა იცვლებოდეს მათი საგარჯიშონი, რომელთა შემწეობით ყმაწვილები ყოველ მხრივ შეისწავლიან და სავსებით შეითვისებენ მას“ — სასწავლებლის ხელოვნება იმაში მდგომარეობს, რომ მან უნდა იცოდეს მოსწავლეთა ყურადღების და ინტერესის აღძვრა და გოღვიძება და ამას კი მაშინ მოახერხებს, როდესაც ყმაწვილების-მიერ შესწავლილ საგნებს, სხვა ახალ მხრივ აუხსნის და დაუხატავს.

IV. უბირვედეს ვაგლის სამშობლო ენას უნდა ასწავლიდნენ; ბირვედ დაწვებითი სწავლა ამ ენაზედ უნდა სწარმოებდეს; ეს გაუადვილებს გამწვადებს თვით ცოდნათა შესწავლა-შეთვისებას.

ჩვენ ვნახეთ, რომ შტურმა განდევნა სამშობლო

ენა სკოლიდგან და მისი ადგილი დაუთმო ლათინურ ენას. ინგლისში წინააღმდეგ ამ მიმართულებას მიუღქმასტერი და ინგლისის სკოლებიდგან სამშობლო ენა არ ყოფილა გამოძევებული, როგორც ეს მოხდა გერმანიასში. ნემეცური ენის ადგილი ჯერ ლათინურ ენას ეჭირა, შემდეგ ფრანციუსს; მიუხედავად ამისა დღემდე უცხო ენების შესწავლას დიდი ადგილი აქვს დათმობილი სკოლებში, თუმცა ამის წინააღმდეგი მრავალი მწერლები არიან, რომელთა შორის მილტონი სასტიკად ჰკიცხავდა იმას, რომ უცხო ენების გულისათვის უყურადღებოთ სტოვებენ რეალურ სწავლას *). სწავლა-აღზრდის ისტორიაში ღვაწლად უნდა ჩათვალოს რატინის ის, რომ ის წინააღმდეგი იყო ამ არა ნორმალური მიმართულებისა.

V. კრადეთ ძალ-დატანებას სკოლაში.

ყმაწვილები გაკვეთილის უკოდინარობისათვის არ უნდა ისჯებოდნენ; ძალ-დატანება უეჭველად აღძრავს

*) პროფესორი რეკლეი თავის ერთ თხზულებაში სკოლაში ინგლისური ენის სწავლების შესახებ ამბობს: „თვითეული ყმაწვილი, რომელიც სკოლაში შედის მოღვაწეობას; მას იგივე იარაღი აქვს, რომელიც შექსპირს და მილტონს ჰქონდათ, მხოლოდ ჟერეთ მაგრად და გაბედვით გერა ხმარობს მას; ამ ნიჭს ნუ მისძობთ მასში; ნუ ცდილობთ ხელაფურად განავითაროთ მასში ახალი ცოდნანი იმ დრომდე, ვიდრე საფუძვლიანად არ დაისაკუთრებს იმას, რაც აქვს მას; აღზარდეთ და განავითარეთ მისი სიტყვიერების ნიჭი, ამით თქვენ აღზრდით ამავე დროს მისი აზროვნების ძალას და მისცემთ შეძლებას აღტაცებაში მოვიდეს უდიდეს ფილოსოფოსთა და პოეტთა სიტყვებით და ამასთანავე შეიძინოს მათი აზრი და გრძნობანი“.

ყმაწვილებში სწავლისადმი სიმძულვარეს; ყმაწვილებს ხშირად სჯიან ხოლმე (სცემენ) გაკვეთილის ცუდად ცოდნა-მომხადებლათვის; ჩვენ კი ფიქრადაც არ მოგვდის, რომ იგინი უეჭველად შეითვისებდნენ გაკვეთილს კარგად, რომ აეხსნათ იგი და ესწავლებინათ, როგორც რიგი და წესია; ამაში დამნათავეა ფიქით მასწავლებელი. იგი ხშირად თავის სიმკაცრით და სასტიკობით სჭობს ხოლმე ყმაწვილებში სწავლისადმი სიყვარულს და ბეჯითობას; როდესაც მასწავლებელი სამართლიანად იქცევა და კარგად ასწავლის, მოწაფეებიც სიყვარულით და პატივისცემით ეკიდებიან მას და ამასთანავე მის გაკვეთილსაც გულმოდგინეობით სწავლობენ ხოლმე.

მარტო რატიხი არ იყო ძალ-დატანებითი სწავლების წინააღმდეგი, მრავალი გამოჩენილი პირები, — პლატონიდან მოკიდებული ებისკოპოს Dupanloup-ამდე, ამავე აზრისანი იყვნენ; არც ერთი ცოდნის დარგი, ამბობს პლატონი, არ დარჩება მეხსიერებაში, თუ იგი ძალ-დატანების ნაყოფია“.

დუპანლოუპი ამბობს: „სწავლის საქმეში ყოველისფერი დამოკიდებულია მასწავლებელზედ; მან რაც შეიძლება მეტი თავისუფლება უნდა მიანიჭოს ყმაწვილებს; ძალ-დატანებით არაფერი არ უნდა კეთდებოდეს; მასწავლებელმა მოწაფეთა სიყვარულით და პატივისცემით უნდა მოიპოვოს ავტორიტეტი და არა ძალ-დატანებით. თვით პაწია ყმაწვილებშიაც კი პატივს უნდა ვცემდეთ აღამიანის თავისუფლებას“.

რამდენად შემთხვევა მქონდა შემენიშნა, ჩვენი მასწავლებლები მაგდენად არ აფასებენ ამ ავტორიტეტთა საბუთიან რჩევა-დარიგებას; ერთხელ მეც ვერიე მათ რიტცხეში და მეც ისე წაკლებ მზათ ვიყავ, როგორც უმეტესობა მათგანი — მიცქოლიყავი პლატონის რჩევას, „ერიდეთ სწავლაში ძალ-დატანებას“ — თუმცა ეს ასეა,

მაგრამ მე მაინც ვაღვიარებ მოწათეთა თვით-მოქმედების საჭიროებას და მრწამს, რომ მისი განვითარება მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როდესაც ყმაწვილებს ძალას არ დაატანენ სწავლაში, ყმაწვილები ბეჯითად იმეცადინებენ, თუ მოვახერხებთ მათში სწავლისადმი ინტერესის გაღვიძებას. თვით ლათინური გრამმატიკის შესწავლაშიაც კი უნდა ვცდილობდეთ ინტერესის გაღვიძებას. მაგრამ იმასაც ნუ დაეფიწყებთ, რომ ყმაწვილებს თუ სრულ თავისუფლებას მივანიჭებთ სწავლაში, რაგინდ დაინტერესებულნი იყვნენ, მაინც სხვა რამეს უფრო საინტერესოს და გასართობს გამოსძებნიან იგინი, სწავლაში და აღზრდაში ვერა გზით ვერ აუქცევთ გზას და ვერ დავტოვებთ სიტყვა „მოვალეობას“.

VI. კრიდეთ ზეზარად სწავლას.

ჩვენი სკოლის მუდმივი შეცდომა იმაში იყო, რომ ზეპირად დასწავლალს ნამდვილ კოდნად აღიარებდა; ამ ნაირ კოდნას ყმაწვილები უფრო ადვილად თვისულობენ და მასწავლებლისათვისაც ადვილია მისი შემოწმება; ზეპირად სწავლით ბიაროტად არ უნდა ვსარგებლობდეთ, მაგრამ მესხიერება მაინც საჭიროებს გონიერ ვარჯიშობაში.

VII. უაგედისფერში სჭირთა ერთგვარობა.

როგორც სწავლაში, ისე წიგნების კითხვაში უნდა ხელმძღვანელობდეთ ერთი და იგივე მეთოდით, — ამბობს რატიხი.

VIII. კერ თვით სავანა შეასწავლეთ და მერმე აუხსენათ მას მნიშვნელობა და შინაარსი.

იმათაც კი, რომელთაც არაფერი იციან სწავლების მეთოდის შესახებ, ეს მოთხოვნილება სრულ კემმარტებად და ცხადათ მიჰჩნიათ. მართლაც, ერთი მიბძანეთ, ვინ იქნება ისეთი გამოუცდელი და უგუნური, რომ ფრანგული ენის ასამაღლებელ ნიშნებზედ დაუწყოს იმ

ემაწვილებს ბაასი, რომელთაც ჯერეთ არაფერი არ იცი-
ან ამ ენის შესახებ.

ის, რაც რატიხიმ 250 წ. წინედ აღიარა, ჯერეთ
არავის დაურღვევია და არც უარ უყვია. ვინემ მოწაფე
შეითვისებდეს თვით საგანს, უნდა ვერიდოთ მის განსა-
კუთრებულ თვისებათა და ცვლილებათა არსებითს და
არა არსებითს გაცნობას. ეს რატიხის-მიერ წარმოთქმუ-
ლი აზრი აფთხილებს მასწავლებელს იმ შეცდომისაგან,
რომელიც ხშირად მოსდის ხოლომე მას. რადგან საგანი
მათთვის ცხადი და გარკვეულია, იგინი დიდხანს ჩერდე-
ბიან მაზე და დაწვრილებით მოუთხრობენ მის შესახებ
ყოველისფერს; მოწაფისათვის კი ეს წვრიშალი გაუგება-
რი და შეუთვისებელია და თუ გინდ კიდევაც გაიგოს,
ძნელად თუ იპოვნის რასმეს თავისთვის საინტერესოს
მათში.

**IX. საჭარბის საკუთარი გამოცდილებით ყოველის-
ფრას გამოკვლევა.**

არ უნდა დავემყაროთ ავტორიტეტებზე, გამოუკ-
ვლევ-გამოუძიებლად არაფერი არ უნდა მივიღოთ. ცა-
რიელ სიტყვას არ უნდა ვერწმუნოთ. ამ მხრივ რატიხიმ
გაცილებით წინ გაუსწრო თავის მასწავლებელს ბეკონს.

ყველა ზემოდ მოყვანილიდგან ცხადათ ვხედავთ,
რომ რატიხიმ ძალიან ბევრი იშრომა დიდაკტიკის უმთა-
ვრესს მოთხოვნილების გამოსარკვევლად; ამას გარდა მან
აგრეთვე ბევრი იღვაწა მძიმე კითხვის გადასაწყვეტად—
თუ როგორ გაუადვილოს ემაწვილებს უცხო ენების შესწავლა.

კოტენში რატიხის-მიერ დაარსებულ სკოლაში და-
ბალი კლასის მასწავლებელს ბავშვებთან უნდა ელაპა-
რაქნა და ყური ეგდო მათის ლაპარაკისათვის და გამო-
თქმისათვის; როლესაც ბავშვები ასოთ-წყობილებას. შეი-
სწავლიდნენ, მასწავლებელი იღებდა დაბადებას და კით-
ხულობდა ერთ-ბაგის, შემდეგ ამეორებინებდა მათ გაგო-

ნილს და თხოულობდა, რომ მათ ყური ეგდოთ კითხვისათვის, არა თუ მარტო მსმენელობით, არამედ მხედველობითაც. ერთი თავის კითხვას რომ გაათავებდა, მასწავლებელი ხელმეორედ იწყებდა მის კითხვას, მხოლოდ ესლა კითხულობდა სამს თუ ორს სტრიქონს; მოწაფენი მის დახმარებით იმეორებდნენ იმასვე; ამ ნაირად, როდესაც ერთ თავს გაათავებდა მასწავლებელი, მოწაფეთ აწყებინებდა იმის კითხვას, მხოლოდ სხვის დაუხმარებლად — თავისთავად უნდა ეკითხათ მათ.

როდესაც მოწაფენი გავარჯიშდებოდნენ კიოხვაში, იწყებდნენ გრამმატიკის შესწავლას; პირველად მასწავლებელი უხსნიდა — თუ რა არის სახელი არსებითი და დაბადებიდგან მოჰყავდა მისი მაგალითი; შემდეგ მოწაფეთ თითონ უნდა ეძებნათ მაგალითები.

როდესაც ლათინური ენის შესწავლის დრო დგებოდა, მოწაფეთ ურიგებდნენ ნემეცურ ენაზე ტერენციოს კომედიას; მათ რამდენჯერმე უნდა წაეკითხათ ეს კომედია, ვინემ დაიწყებდნენ დედნიდგან შესწავლას; შემდეგ ურიგებდნენ ლათინურ დედანს; მასწავლებელი ორჯელ სთარგმნიდა კომედიის პირველ მოქმედებას, — ჯერ ნემეცურიდგან ლათინურად, მერე ლათინურიდგან ნემეცურად; მეორე გაკვეთილზედ პირველ ნახევარ საათს მასწავლებელი სთარგმნიდა და შემდეგ ამასვე სთარგმნიდნენ მოწაფენი.

ამ ნაირად ათავებდნენ რა მთელ კომედიას, ხელახლად იწყებდნენ ხოლმე თავიდგან მის თარგმნას, მხოლოდ ესლა თარგმნიდნენ თვით მოწაფენი.

ამის შემდეგ მოწაფენი გრამმატიკის შესწავლას ჰკიდებდნენ ხელს; მაგალითებს იღებდნენ ტერენციოს კომედიიდგან ისე, როგორც ნემეცური გრამმატიკის შესწავლის დროს ღებულობდნენ დაბადებიდგან.

რაუმესა იძლევა სრულ და ვრცელ აღწერას რატი-

ხის მეთოდით სწავლებისას, რომ გავავებინოს ამ მეთოდის ერთგვარობა; ვგონებ ზემოდ წათქვამი ც საკმარისია, რომ დარწმუნდეს ამაში მკითხველი.

რატინის და აშამის მეთოდები ერთმანეთს რომ შევადაროთ, მათ შორის ვნახავთ ზოგაერთ მსგავსებას.

რატინი ლათინური ენის შესწავლას იწყებს სამაგალითო თხზულებების არჩევით, რომელსაც რამდენჯერმე კითხულობს და აკითხებს მოწაფეებს. ასევე იქცეოდა აშამიც, და ურჩევდა გაკვეთილის თორმეტჯერ განმეორებას.

ორთავენი აძლევდნენ ყმაწვილებს მზა მასალას და ამით აბრკოლებდნენ თვით-მოქმედების ძალის განვითარებას.

როგორც რატინი, ისე აშამი ასწავლიდნენ გრამმატიკას და მის წეს-წყობილების მოთხოვნილებას ასაბუთებდნენ მაგალითებით, რომელთაც სამაგალითო თხზულებებებიდგან ღებულობდნენ.

მაგრამ ის, რაშიაც იგინი განსხვავდებიან, უფრო საგულისხმოა და არსებითი. რატინის სისტემის სუსტი მხარე იმაშია, რომ ძალიან ნაკლებ ანვითარებდა ყმაწვილების თვით-მოქმედობის ძალას და ასეთსავე მცირე ადგილს უთმობდა საწერ სამუშაოს. ამ შემთხვევაში აშამის სისტემა უფრო მეტად აკმაყოფილებდა წესიერ მოთხოვნილებას.

ამ ორ სისტემის მიმდევართ შორის ბრძოლა დღემდე არ შეწყვეტილა; ამ უკანასკნელ დროს ორთავე მხარემ ძალიან დიდი შრომა და მოღვაწეობა გასწიეს თავიანთ მეთოდების გასაუმჯობესებლად და შესავსებლად.

არსად არ მიდის პროგრესი ისეთი ნელის ნაბიჯით, როგორც სწავლა-აღზრდის საქმეში; ჯერ კიდევ ამ 50 წლის წინეთ გრამმატიკის სწავლის მეთოდი უფრო ცუდი იყო, ვინემ ის მეთოდი, რომელიც ჯერ ისევ XVI საუკუნეში შემოღებულ იქნა სწავლა-აღზრდის მოყვარე მწერალთ-მიერ.

აღ. ტატუნაშვილი.

სახალხო სახლი

და

მისი საზოგადოებრივი და აღმზრდელი

მნიშვნელობა *)

(ვ. დანილევსკის მოხსენებიდან).



დამიანის ყოველგვარ მოქმედებაში და უპირ-
ველეს ყოვლისა თვით მის აგებულებაში გამო-
ნანს მძლავრი კანონი მონაცვლეობისა (чередованія) მუ-

*) ტფილისში, როგორც მკითხველსაც მოეხსენება, ძმანა ზუბალაშვილებს საფასით, გერის ხედის მახლობლად, შენდებო მშენებელი სასახლე, წოდებულად სახალხო სახლად, ჩვენ ამდენად დიდ-მნიშვნელოვან საგნად მიგვაჩნია ასეთის სახლის დაარსება ჩვენს დედა-ქალაქში, რომ საჭიროთ ვრაცნო წინათვე საფსებით გავაცნოთ ქართველ საზოგადოებას ასეთის სახლის დიდა საზოგადოებრივი და აღმზრდელი მნიშვნელობა ხალხისათვის და ამიტომ სიამოვნებით ვბეჭდავთ ბ-ნ ის. კვიციანიძის თარგმანს. ეჭვი არ არის, რომ ჩვენი სახალხო სახლი საფსებით განხორციელებს ყოველს აქ მოთხორობილს და ახსნილს... ხალხში გასავრცელებლად ესევე წერილი ცალკე წიგნად დაიბეჭდება. რედ.

შაობას და უქმობას, შრომას და დასვენებას შორის. მუდმივი, განუწყვეტელი შრომა ღალატს, აუძლურებს ადამიანს; და თუ ამან დიდხანს გასტანა, არა თუ მოგროვილი ძალ-ღონე ელევად ადამიანს, არამედ მომავალში შრომის უნარიც ეკარგება. აქედან წარმოსდგება გაუსწორებელი დანაკლისი, — «ცოცხალი მანქანა» სრულიად ზიანდება. მეორის მხრით მუდმივი, განუწყვეტელი უქმობა, უმუშაოობა, მდაბიურათ რომ ვთქვათ — ცარიელი ცუდაობა აგრეთვე უსარგებლოა და ადრე თუ გვიან, ასე თუ ისე, მას დამლუპავი შედეგი ექნება შემდეგში; იგი სამძიმო იქნება თვით იმ კაცისათვის, რომელიც ცდილობს როგორმე და რითიმე „შეავსოს სიცალიერე“, განურჩევლათ საშუალებისა, მიუხედავად გონიერი მიზნისა, ოღონდ კი ინსტიქტიურათ დააკმაყოფილოს იმავე კანონის მოთხოვნილებანი. თუ ჩვენი კუთები (ძარღვები) მუშაობას აღარ ეწყვიან, ისინი გადაგვარდებიან, კარგვენ თავიანთ დონებრივ თვისებებს და ბოლოს იღუპებიან. ამის დამადარი მდგომარეობა, ამავე პირობებში სწარმოებს ნერვების სისტემაშიაც. პირიქით, თანხადი მონაცვლეობა შრომისა და დასვენების, როგორც კონებისთვის, ისე კუთებისთვისაც, არის ძირითადი ზიანება ძალ-ღონის შენახვისა და ამ სახატო ორგანოების სიმრთელისათვის; ძილი, რომელიც შეადგენს მორიგეობას დღიურ შრომასა და ღამის მოსვენებას შორის — არის ბუნებრივი გამოხატულება ზემორე დასახელებულ ფიზიოლოგიურ კანონისა.

მაინც კიდევ მშრომელი ადამიანის ცხოვრება ისეა მოწყობილი, რომ მის დღიურ სამუშაოთა შორის საჭირო ხდება არა მარტო ფიზიკური დასვენება; არამედ მოცლილობა, როცა მას შეეძლება სული მოჩქევას შრომისაგან. კუთებრივი შრომის ერთგვარობა, გარდამეტებული ფიზიკური შრომა და ამავე დროს გონებრივი

უშრომლობა, — ყოველთვის ეს ჰქმნის ადამიანს ავტომატად, მოქმედობს დამზავრელად მის გუნებაზე, ჰქვეჩნის სულის სიმხნევებს, გრძობის სიახლეს, აზრის ძალას. აქედან ცხადია, რომ მძიმე, ერთგვარ მომალავე შრომის შემდეგ, საუქმო მოცლილობის დროს, როგორც სამაგიერო უკუბრუნება (რეაქცია) ჩნდება თავდაუქერელი და უსი-რცხო ქეიფთმომყვარეობა. ეს როდია შედეგი „ბოროტის ნებისა“, ანუ „ცულის აღზრდისა“, ანუ „ბიწიერ მიღ-რეკილებათა“ — სრულიადაც არა: ეს სიმთვრალის მზიარულება ინსტიქტიური, ბუნებრივი შებრძოლებათა წინააღმდეგ იმ მძიმე ტანჯვის, მოუსაზრებელის, დამჩლუნგებელის შრომისა, რომელსაც ადამიანი ეწევა... რასაკვირველია, ძალიან არ უნდა იქმნეს განზოგადებული (обобщать) ეს დებულება (положение), გვერდი არ უნდა შევუაროთ სხვა მიზეზებსა და პირობებს, რომელთაც ადამიანი მიჰყავთ ამისთანა სამწუხარო შედეგებამდე. მაგრამ ჩვენ კი გვჯონია, რომ შეუძლებელია უარვყოთ მათიგანობა, თანშეზომილება (пропорциональность) შრომის ერთგვარ დამქანცავ ქვეჩასა და ქეიფობას შორის, რომელიც პირველს (შრომას) თან მისდევს, როგორც ბუნებრივი შებრძოლება.

ამის შესაგავს მოვლენას ჩვენ გონებრივ სფერაშიაც ვხედავთ: უზომოთ გარდამეტებული გონებრივი შრომა იწვევს უნებლიეთ მისწრაფებას გართობისა და გამხიარულებისადმი; ეს ბუნებრივი ხარკია თანაბრობის (равно-вѣсія) კანონისა.

თუ შრომისა და დასვენების დროის სწორი და გრ-ნიერი გაწეს-რიგებით ჩვენ ვცდილობთ შევინახოთ კუ-თების ძალ-ღონე და გავადიდოთ ფიზიკური შრომის მწა-რმოებლობა, — მაშინ ამასთან ერთათ უნდა გვახსოვდეს, რომ შრომის უნარი დამოკიდებულია აგრეთვე ადამიანის გუ-ნებაზე. თუ შევადარებთ ერთმანეთს ორის მუშის მოტა-

ნილს სარგებლობას სრულიად ერთნაირ გარეგან დაში-
 ნაგან პირობებში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ერთი
 მათგანი სულიერს ქეჯნაშია, მეორე კი, პირიქით, სრუ-
 ლიად მხნე, სიცოცხლით სავსე, — მაშინ უხადი იქნება,
 რომ მეორის შრომა უფრო სასარგებლო და მაწარმოებ-
 ბელი აღმოჩნდება თვისებითაც და რაოდენობითაც. იმა-
 ვე სპეციალურ ცოდნასთან და იმავე შეჩვევასა და მო-
 ხერხებასთან, მეორე მუშა თვისს საქმეს უფრო დიდ
 სფხავსებას და უკრადლებით მოეპყრობა. პირიქით, პირველს
 დაბეჩავებული სულის კვეთება სულიერი ქეჯნა ხელს
 შეუშლიან თვისი ძალ-ღონე, ცოდნა და მოხერხება მო-
 იხმაროს ისე სავსებით და მიზნის მიღწევისათვის როგორც
 ამას ის იქმნა უკეთეს სულიერ მდგომარეობაში; იგი
 ნაკლებათ აზროვნობს და მუშაობს მანქანასავით. რო-
 გორც ავტომატი, მისი მისწრაფება თვისი შრომის გასა-
 უმჯობესებლად იხმობა, თითონ იგი განურჩევლად უყუ-
 რებს იმას, თუ რა გამოვა იმის შრომისაგან. კაი ხანია
 ცნობილია, რომ შრომის ღირსება, მისი სარგებლობაობა
 და მაწარმოებლობა, ფასდება არა მარტო ფაზიკური
 შრომის რაოდენობით, საჭიროა კიდევ განებითა და ძალის
 დაზიდულება, გამწეობა (напряжение), საჭიროა ცოდნა,
 მოხერხება და მათი საქმეში გამსყენება, ყოველ შემთხვე-
 ვისათვის მათი მაგვარება, შეხამება; საჭიროა ნაზის სამ-
 კვირცხლად რაც უფრო რთულია შეხანაკურად სამუშაო,
 მით უფრო საჭიროა გონების მონაწილეობა; მცოდნე
 და საზრიანი მუშა გაცილებით უფრო მომგებნიან შრომ-
 მას ეწევა, რენემი მეორე ნაკლებ გონებინან, თუნდაც
 ფიზიკურათ უფროა ძლიერი და გამძლე. ცოცხალ არ ყო-
 ფილა ტენიკაში იმისთან თამბთავეები, როცა მიმხდება
 რომ ხელისანი ანუ მუშა, როცა აკეთებს თვისს საქმეს
 სრულის ყურადღებით და მრისხარებით, ამხნევს წარმო-
 ბისა ამა თუ იმ ნაკლებიდან და ახერხებს, თვის

თავით გამოჩნახოს ღონისძიება ამისთანა ტენიკურ ნაკლთა გასასწორებლათ. რაგინდ წვრილმანი იყოს ამგვარი შესწორება-გაუმჯობესობანი უბრალო მუშისა, მაინც კიდევ ისინი ხელს უწყობენ წარმოების წარმატებას. ამგვარი წვრილმანებისაგან შემდგეში შეიქმნება მსხვილი რამ. ბოლოს შესაძინევია აქ—ასე ვთქვათ—ზნობრივი მხარე საქმისა; მუშას შეაქვს თავის შრომაში არა მხოლოდ ფიზიკური ძალა, არამედ შრომაში მონაწილეობისა, მიწისწრაფება განკარგებისადმი. თი ამიტომაცაა, რომ წარმოების წარმომადგენელი, რომელნიც განიერათ ეპყრობიან თავიანთ საქმეს, ასე აქვსებენ მუშების პირადისა ინტეგრირის გამოჩენას შრომისა და წარმოების გაუმჯობესების საქმეში; ამიტომაცაა, რომ იგივე მეთაბრიკე-მექარხებუბი წინ აყენებენ წერაკითხვის მკოდნე მუშებს მეთადრე რომელთაც თუნდა მარტო პირველდაწყებითი განათლება საქეთ მიღებული, რადგან მათი მხრი უფროს ცოცხლათ მუშაობს და მათი ყურადღება მიჩვეული ერთ რაზედმე; ამასთან მეტი ცოდნაც თუ აქვთ, ეს ხომ კიდევ უკეთესი. რათქმაუნდა, წერაკითხვის არა მკოდნე მუშებს შორისაც მოიჩახვებ პირველ-ხარისხოვანი მუშაობეხნივთ; მაგრამ გამოჩნაკლისებზე ჩვენ აქარას ვამბობთ-სიტყვა აქ საშუალო მუშაზეა. ბოლოს, ამავე უწერაკითხვო ხელისა მუშისა წარმოები, უეჭველათ, შესაძინევათ იმატებდა, მას რამ ცატაოდენი სისტემატიური სწავლა მიელოს ცეკლაში და არა ნაწყვეტ-წყვეტათ შეეძინა პრაქტიკული ცოდნა 1824 წლის საფაქრო დეპარტამენტის ოფიციალურ მოხსენებაში თინანსათ მინისტრის გრათე კანკრინს ნათქვამი აქეს: «მრავალ ქაშოკდილებათ თა შემდევ, ბოლოს, დარწმუნდენ, რომ სწავლა-განათლებლა არის, თუნდაც არა თვით ჟემაღლესი, მაგრამ სამაგრიეროთ თვით საიმედო იჯარლო მრეწველობის განსაგრებობილათ. იგი ამოღევიშემონ იბედილეს მუშაობეში»

იმ ცნობების და შეხედულებების მიხედვით, რომელნიც იძლევიან რუსთა მრავალი მეფაბრიკე, მექარხნე და სოფლის მეურნეები, უპირატესობა წერა-კითხვის მცოდნე მუშებისა შედარებით უწერაკითხვობთან, ასე შეიძლება დავახასიათოთ: წერა-კითხვის მცოდნე უფრო გამოსადეგია მუშაობაში მომეტებული. მიმხვდარობით და გამჭრიახობით; იგი უფრო საზრიანათ, ფაქიზათ და რიგიანათ მუშაობს, მეტად აწარმოებს, უფრო ითვისებს ახალ-შემოღებას შრომაში და უფრო კეთილსინდისიერათ ეპყრობა სამუშეოებს; მას შეუძლია გაიგოს მოხაზულობა (чертеж), გეგმა; სიხალისით ეკიდება ახალ რამეს, მიეწის სამუშეო იარაღებს, იმ დროს, როცა წერა-კითხვის უცოდინარს ყოველივე მიქარვით მიაჩნია, გარდა მამა-პაპურ სახნისისა და ფარცხისა. წერა-კითხვის მკოდნეთა შრომა უფრო მაწარმოებელია და აქედან წარმოსდგება მათი გასამრჯელოს, შრომის აწევა 10—25%-დე და მეტზე. ქარხნებსა და რკინის გზების სახელოსნოებში მომუშავე ხელოსან მუშების—დურგლების, ჩილინგრების, მჭედლების და სხვების სამუშაო ქირა წერა-კითხვის მკოდნეებისა (მაგ., პირველ-დაწყებით სკოლის პროგრამით), მატულობს 9—15%-ით წერა-კითხვის უცოდინარებთან შედარებით; სხვა ადგილებზე კი ცოტაოდენი სწავლა, გარეშე პროფესიონალურ სწავლებით, ადიდებს სამუშაო ქირას 14—41%-დე; მაშასადამე, აი რამდენათ სასარგებლოა წერა-კითხვის ცოდნა სამუშეოში. ჩრდილო-ამერიკის შეერთებულ შტატებში პირველ-დაწყებითი სწავლა-განათლება მუშებს უდიდებს მათის შრომის მაწარმოებლობას საშუალო რიცხვით 20%-ით.

ყოველივე ეს იმდენათ ცხადი და საზოგადოთ ცნობილია, რომ საჭირო არაა ვამტკიცოთ ქუეისა და ცოდნის კეთილნაყოფიერი მონაწილეობა ფიზიკურ შრომაში.

ში. დისკენა ასეთია: მუშაობა ავტომატის, თუნდაც ცოცხალის, ნაკლებათ ფასდება; პირიქით, შეგნებულათ ზედ-გავლენა შრომაზე ცოდნის და საზრიანობის მხრით, შესამჩნევათ ამაღლებს იმას სარგებლიანობას და ღირებულებას.

პროფესორი ჩუბროვი ასე ახასიათებს განათლების სარგებლობას საფუძვრიკო და სახელოსნო შრომისათვის: გონებით განვითარებული მუშა ჩქარა ეჩვევა ყოველგვარ შრომას; მას ჩაკლები თვალ-ყურის დევნება სჭირდება; იგი ჩაკლებს მესალას ხარჯავს; შიმშილს მუშაობს, ნაკლებათ აფუჭებს იჯრალებს და მანქანებს; ყოველ ამ მიზეზთა გამო ცოტადენი ნასწავლი მუშა იღებს მეტ გასამრჯელოს, ქიანს, ვინცა წერა-კითხვის უცოდინარი მისი თანამოძმე...

წერა-კითხვის მკოდნეთა პროცენტი (რიცხვი) ქარხნების და ფაბრიკების მუშებ შორის უფრო მეტია, ვინემ მთელ დანარჩენ მკვიდრთა შორის; მაშასადამე, ეს სამრეწველო დაწესებულებანი იზიდავენ თავისკენ მომეტებულათ წერა-კითხვის მკოდნეებს. მრეწველობის განვითარება დაძოკიდებულია მუშის განათლების ხარისხზედ. ესევე უნდა ითქვას მიწათ-მოქმედების შესახებაც.

ცოდნისა და გონების ამგვარი კეთალი გავლენა შეიძლება ყოველ შემთხვევაში მხოლოთ იმ პირობებში თუ რომ სულიერი მსხუფა (ენერჯია) არ დაუსდურდა, თუ რომ შენახულია სულიის სიმკვდრესლე. ფიზიკური შრომისათვის საჭიროა მაგარი კუნთები, მის გასაუქმობესებლად საჭიროა კკუა და ცოდნა; მაგრამ ამასთან საჭიროა კიდე სულიერი სიმხნევე, რომ კკუამ იმუშაოს და ცოდნა გამოყენებულ ექმნას გონიერათ და სასარგებლოთ. ცხადია, აუცილებლათ საჭიროა ვიზრუნოთ არა მარტო კუნთებრივს ძალ-ლონეზე, ფიზიკურის სიმრთელ-ს დაცვაზე, და მუშების წერა-კითხვის და სპეციალურ ცოდნის შეძენაზე, საჭიროა აგრეთვე სახეში ვიქონიოთ გონეარივი

სიტუაციის დიდი მნიშვნელობა; საქიროა გარდა ამისა ვიზრუნოთ იმაზედაც, რომ უზომო ფიზიკურმა შრომამ, მისმა ერთგვარობამ არ დაბადოს მოწყენილი გუნება, არ გადააქციოს ადამიანი უგრძობელ ავტომატად. ჰკუა და ცოდნა უნდა იყოს ცოცხალი იარაღი, რომელიც მტკიცეთ უერთდება შრომას, ფიზიკურ მუშაობას.

საფაბრიკო მკურნალობის წარმომადგენელი ამტკიცებენ, რომ სინამდვილითა ამგვარი შეერთებისათვის საქიროა ერთნაირი სიცხოვლე, წერვების სისტემის ენერგია (მისი „ტონუსი“), რაც დაძალულ, ხანგრძლივ შრომის და, განსაკუთრებით, ცუდათ კვების დროს, შესამჩნევათ ეცემა. აქედან წარმოსდგება უმრავლესობის ინსტიქტიური მისწრაფება სასმელებისადმი, ანუ უკეთ ვსთქვათ—ხელოვნურათ შეზარხოშება, დროებით ძალღონის მოკრება, არა საკმარისი დასვენება, არა გონიერი მოხმარება საუქმრ დღეებისა, ცუდი კვება, სასმელებით გარეტიანება, გაბანგვა, —ყოველივე ამებს მიჰყავს ადამიანი იმ სამწუხარო ბოლომდე, რაზედაც ასე დაბეჯითებით გვითითებს მედიცინა და რასაც მოჰყვება სიმკლევვე, კლება ამტანლობისა და მუშაობის უნარის შემცირება. იქ, სადაც ადამიანი მხოლოდ ტლანქ ფიზიკურ შრომას ეწევა, სადაც სულიერი მხარე ნაკლებათ იღებს მონაწილეობას შრომის წარმოებაში, იქ გონებრივ განახლებას მოკლილობის დროს არ აქვს ისეთი საპატიო მნიშვნელობა, როგორც იმას, სადაც შრომა ითხოვს დიდ ყურადღებას, მოსაზრებას—საზოგადოთ გონებით ვარჯიშობას. გონებითი შრომის მიუჩვევლობა იწვევს ჩქარა მის დაცემას, ყურადღება ადამიანს უსუსტდება, მოსაზრებულობა უჩლოუნდება, აქედან სამუშევიარც ფუქდება, შრომა ეცემა, მცირდება. აქედან ცხადია, რომ ისჯება როგორც მუშის, ისე აღის ინტერესებიც. ცხადია, დაქანცულობის ასაცდენათ საქიროა მიზნის შესა-

ფერი შრომის განაწილება; საჭიროა გონების გასაახლებლათ და ნერვების ძალების აღსადგენათ გონიერი საოგებლობა მოცლილობით; საჭიროა სასიმართელო გასართობნი, რომელნიც სიცხოვლით და შთაბეჭდილებათა სიახლით, აღძრავდნენ ხოლმე ინტერესს ადამიანში და მოჰგვირდნენ მას ისეთ კმაყოფილებას, რომელნიც ამასთან დაეხმარებინან განათლების უდიდეს საქმეს. ისეთია მოთხოვნილებანი მეურნისა, მუშისა და მისი აღის ინტერესებისა და თვისი საქმისა; მოთხოვნილებანი კაცთმცყვარეობისა და სიმართლისა...

მაგრამ რა უნდა ქმნა იქ, სადაც სულის შემხუთავი საჭიროება ახშობს საუკეთესო მისწრაფებებს, სადაც მძივე შრომა გართმევს ყოველგვარ ძალას; სადაც უკუნი სიბნელე ჰბოქავს გონებრივ ინტერესებს? მაშინ მხოლოდ ერთსღა თხოულობს მშრომელი: მიეციტ მას ერთი წუთის კმაყოფილება, ერთი წუთის თავის-თავის დავიწყება, მიეციტ მოცალება, რაც მას განაახლებს და თუ ამ დროს იგი ვერ შეხვდება სასიმართელო გასართობებს, ვერ გამოიხახავს გონიერ საშუალებას შეივსოს მოცლილობის წუთები, მაშ რაღა დარჩენია მას? რას აწვდის მას გარემო წრე და პირობანი? რას უჩურობდნენ მას ოჯახური გადმოცემანი და ამხანაგთა მაგალითები? რით შეავსოს მან დასასვენებელი დრო მცირე სამუშევარ ქირის დროს და ან როცა საზოგადოებრივი გასართობნი ძვირია ან სულ არაა? იგი ეძებს თვისი წასიათის, გონების და მიდრეკილებათა შესაფერ ბუნებრივ მოთხოვნილების დამაკმაყოფილებელს სიაშეს, როგორც თვისი კმაყოფილება ხდება ჯილდოდ შრომისა; სამუშევარზე ძალის დახარჯვაზე უფიცი ბრბო კმაყოფილდება ტლანქი, ფიზიკური სიაშით; დასშუფი გრძნობანი თხოულობენ ძვიერ აღძრულებას, ტლანქი ზნენი ეძებენ ტლანქ გრძნობებს, — დაჩავრულ გუნებას შევლიან მხოლოდ მომეტებული სი-

მხიარულით. სად არის აქედან შეველა? სად და როგორ უნდა გაატაროს მდაბიო ხალხმა თავისი თავისუფალი დრო? მალალო საზოგადოება მას სრულიად არასაწვდის ამ ბუნებრივ მოთხოვნებებს, დასაკმაყოფილებლად; თითონ მუშას კი ფაბრიკის იყოს ვაგი, გინდა მიწის მხენელ-მთესველი, გინდა ხელოსანი, არ შეუძლია მოაწყოს თავიანთი წირის საერთო სასარგებლოთ. გონიერი გასართობები, სასიამოვნო სამხთარულოები, რაღაც დაზრუნია მას? ეგინ მანუ რა შეტყავებს მას და მღუპველ სამა-ცდურო უქმობისაგან, სამოციტნოებისაგან? და აი, ესე ამგვარათ საუქმო დასვენება ხდება მხეცურ გასართობ-სამხიარულოთა ღვიროსა ბრუებს. აღდამიანს ღონიერათ დროს გატარების საგებრად მიიანო მხეცურ მდგომარეობაში ვარდება, ჩლიუნგდება; სასიამოვნო გასართობების მაგიერ აღვირს ხდრან მხეცური ვნებანი; თავშეუკავებ-ლათ, აღდამიანობის თავდაფიწყებამდე; საუქმო მოკალეობა გრძნობათა განახლების, სულიერათ გამხნეების მაგიერ, აწვდის მათ „დამათრობელ საწამლაეს“, ხელოვნურ გა-მამხნეებელ წამალს, დროებითი იოვატ-დასაფიწყარს... ეგინ არ იცის ამგვარი საუქმო დღეებში დასვენების შედეგე-ბი? თუ როგორ არაჟი ძან ღვირო აძლეეს საშუალებას აღ-მიანს დროებით თავისი დავიწყებანი მიეცეს ცხოვრების მძიმე პირობების გამო, თუ „ვარტოლანდესა გაიშანგოს“ იშით; თუ დაჩლიუნგებულთ ტვინი, შეიძლება, ინსტიქტი-ურათ ეძებს ხმაში რაღამდრელ საშუალებას დაცემულ სულიერ მხნეობის აღსადგენათ, — ყოველივე ეს გვიჩუ-ნებს ამ გესლიან საშუალებათა ღონიერ ხმარებაზე. კი არა, ზრამელ ჩმ პირობათა შეუფერებლობაზე, რომელ-ნტე ქალას ატანენ აღდამიანს მათ მიმართონ. სულის ზემხნევე, გრძნობის და აზრის ჯახლე უნდა ინახებოდენ გონიერი საშუალებებით, და არა „გაბრუებით“ და ქე-ფით... ათუ რომა დაღალულთ აღდამიანი სპირტუელ სას-

მელებში ხედავს თვისი ძალ-ღონის შემადგენლებს, — ასეო თვითგრძნობიერება ხომ მატყუარია? ესაა ღარჩენილის ძალ-ღონის აღძვრა და სრულიად ცოცხალი დაკარგულის აღდგენა... ამ საგანზე ბეჭერი შეიძლებოდა გვეთქვა, მაგრამ ყოველივე ეს ხომ ყველასათვის ცნობილია, ყველასაგან მიღებულია; ბოროტება ყველას თვალწინაა, იმას ყველა უჩივის; მაგრამ რა არის გაკეთებული ამ უბედურების შესამსუბუქებლათ, მის მოსასპობლათ? განა გარდამეტებული სიზარაკობენ ისინი, ვისაც საუქმო დღეებში ლოთობა-ქეიფი ხალხის უბედურებათ მიაჩნიათ? ყოველივე ეს მხეცური ბიწიერება საზოგადოების, ბავშვების, ახალგაზდების თვალწინ ხდება; იგი გამხრწნელის მაგალითით მათთვის, აჩვენებს მათ ლოთურ მხიარულობას, სიყვარულსა და კულდაბიკურ ზუჯაკობას. უვიცობა და უქმობა ყოველთვის ხელიხელს ჩაკიდებულნი დადიან; მათი კვალი ბიწიერება და დანაშაულობაა. საუკეთესო მისწრაფებანი იხშობიან, ადამიანი მურტალდება და თუ დროზე დახმარება არ აღმოუჩნდა, ბოროტი ბედისწერა იმსხვერპლებს...

მოქედან-ცხადია, თუ რატომღაც არსებითი მოთხოვნაა გამართვა კანონი სახალხო გასართობებისა, რატომღაც იგი მიწიდან და არ დასაგვიანებელი მოვალეობა საზოგადოებისად და სახელმწიფოსად. თვით მეფობრიკენი რომ აკეთებენ ასეთ გასართობებს თავიანთ მუშებისათვის გვითითებენ მათ კეთილ გავლენას ზნე-ჩვეულებაზე გასათაქიზებლათ, წესიერების აღსაცველათ, ძალ-ღონის, შრომისა და დროის დასაზოგველათ. მასმელტბის გაყიდვის აღკრძალვა, ანუ განწესრიგება, რაც გინდ მიზნის მისაღწევ საშუალებათ იყოს იგი გამოგონილი და თუნდაც შესრულებული, მაინც კიდევ ნახევარი ზომია და, როგორც ასეთი, არ წყვეტს საკითხს ძირითადათ. ძირითად საკითხს შეადგენს სახალხო განათლება და საზოგადოებრივი

აღზრდა. კეთილ ზნე-ჩვეულებას დანერგვა; ამაღლება განათლებით ბრბოსი, მიწოდება მისთვის განახლებულ და განმავითარებელ გასართობების, გადვიძება ხალხის სულიერი ინტერესებისა, ბრძოლა მის, სიბნელისა და უვაცობის წინააღმდეგ, — აი რას უნდა ვესწრაფოდეთ სხვა ზომებთან, საშუალებებთან ერთად, თუ გულწრფელად გვსურს ხალხისათვის კეთილი, თუ გვინდა მათ ნამდვილად დავცემაროთ.

თუმცა აქ ჩვენ ვლაპარაკობთ მხოლოდ საერო, სამოქალაქო ზომებზე ხალხის ფასანათლებლად ამ სიტყვის უფართოეს მნიშვნელობით, მაგრამ მაინც უნდა ვაღვიძაროთ, რომ საზოგადოებას აქვს ხელში საშუალებანი სასიკეთოდ იმოქმედოს მაზედ ამ მხრით. მაგრამ სკოლების გახსნა და იქიდან თავისს ნემაზე 12 წლის ეგზამენ გადახდილ ყმაწვილების გამოშვება ჯერ კიდევ არ ნიშნავს განათლებისათვის ყოველიფრის გაკეთებას. თავი რომ დავანებოთ წერა-კითხვის უცოდინრობის წინააღმდეგ საშუალებებს, რაზედაც ზრუნვა და ხარჯი პირველ-დაწყებით სკოლებში თითქმის ნაღს უდრის და რომელთა წინააღმდეგ ასე წარმატებდა იბრძვთან უფასოსამკითხველოები და ბიბლიოთეკები, — ჩვენ ჯვრჩება კიდევ საპატრიო ზრუნვა ბავშვების და მოზარდი თაობის აღსაზრდელად. თავის თავად სკოლური სწავლა ყველაფერს არ აძლევს ბავშვს, ბევრ საჭირო რასმე ვერ იპოვის სკოლების ანბანში. კეთილ განზრახვებს და კეთილ გრძნობებს, სიმართლისათვის სამსახურს, ადამიანის ბიროვნებისადმი პატივისცემას, სინიღისის განვითარებას, თვითმოყვარეობის აღმოფხვრას, მისწრაფებას კეთილ განზრახვების (благопристойности), გაუმჯობესობისა და საზოგადო საკეთისადმი, პატივისცემა წესიერების და კანონიერებისადმი, — ყოველს ამას იძლევა აღზრდა, ცხოვრება და არა სკოლური სახელმძღვანელოები. ხასიათი, გრძნობა,

მიდრეკილებანი, რწმენები—ყოველივე ეს ცისკროვნდება და მკვიდრდება სასწავლებლის შემდეგ, როცა მხოლოდ სისწორით და გონივრულათ მოწყობილი სკოლის გარეშე შეიძლება განმანათლებელი დაწესებულებანი ბავშვებთან და მოზარდებთან მჭიდრო ურთიერთობის დასტურით შეიძლება იქნებინონ კეთილმშობელი აღმზრდელი გავლენა, აქ ისინი იბოვიან კეთილ თავშესაფარს, წინააღმდეგ იმ ცუდ, დამღუბველ გავლენისა, რომლებითაც ასე ხშირათ გარშემორტყმულია მოზარდი, მუშა, ხელოსანი ან მიწის მხენელი ქაჩაზე, ქარხანაში, სახელოსნოში, მოუხეშავ და უფიც ბრბოს შორის მყოფი. ბარტო ერთათ-ერთი მშრალი, ფორმალური სწავლება ანბანისა ნაკლებათ, ძალიან ნაკლებათ შველის ახალგაზრდობის აღზრდას; აი აქ უწევს დახმარებას განმანათლებელ-აღმზრდელი დაწესებულებანი სახალხო სახლისა, როგორც მიუცილებელი გაგრძელება ანუ დამატება სკოლის შრომისა. მიეჩვევიან რა აქ კარგს, გონიერს დროს გატარებას, ახალგაზრდობა აღარ წავა შემდეგში ცუდ, ტლანქ და არა საკადრის გასართობებში. აი ამაში გამოიჩინს თავს კეთილი აღმზრდელი გავლენა გონიერი გასართობებისა.

ზევით ჩვენ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ ხანგრძლივი, ერთგვარი დამდაღავი შრომა აჩუუნებს კანებს და გულს, ხდის ავტომატად აღმიახს, რომლის საუკეთესო მისწრაფებანი და ზრახვანი ამ პირობებში ასე ადვილათ იხშობიან. იგი თითონ ინსტიქტიურათ ეძებს გამოსვლას ამ მძიმე სულიერ მდგომარეობიდან, უქმე დღეებში იგი უნებურათ ეძებს სიმხიარულეს, რამაც უნდა გაფანტოს ტანჯვა ერთგვარი შრომისაგან. თუ რომ თანამედროვე საზოგადოება და სახელმწიფო უკვე თავისს სავალდებულოთ სთვლის დააკმაყოფილოს სხეულის სიცოცხლის და ფიზიკური შრომის ჰიგიენური მოთხოვნილებანი, — მაშ

ახლოა ის დროც, როცა ასევე სავალდებულო შეიქმნება მოთხოვნილებანი სულიერი ჰიგიენისა პროფესიონალურ შრომის შესახებაც. ამ მოსაზრებით ნახელმძღვანელებთ ჩვენ დიად მნიშვნელობას ვაწერთ გონიერ გასართობებს, როგორც სასარგებლო და სასიამოვნო დასვენებას. იმათგან აღძრული კმაყოფილება და გონებრივი ინტერესი გამოიწვევენ სულიერი მდგომარეობის იმ სიამოვნებას, რაც აცხოველებს ადამიანს და ჰმატებს შას სულის სიმჩნევეს და სუფიერი კმაყოფილების გრძნობას... ამის მოთხოვნილება კი შედეგია ჩვენი ბუნებრივი აგებულებისა; შეიძლება, ყოველთვის ვერ შევიგნოთ, მაგრამ ვგრძნობთ კი ყოველთვის და იგი ცხადდება კიდევ ამა თუ იმ სახით; გონების და გრძნობის ინტერესები და მოთხოვნილებანი ნორმალურ პირობებში არ შეიძლება რომ დაიხშონ ძარღვების შრომით. და აი ამ მიმართულებას ამკვიდრებს დიადი კანონი ბუნებისა, კანონი თანაბრობის და ჰარმონიისა.

სახელოსნო ფიზიკური შრომა, როგორც სკოლური სწავლება, მოითხოვს გონების, მეხსიერების და ყურადღების ერთნაირ ძალას, ვარჯიშობას; ამგვარი ხანგრძლივი და ერთნაირი მდგომარეობა, როგორც უკვე ვთქვით, ადამიანს მიუცილებლათ დაღვრემილებას და გულის ჯავრს ჰგვრის. ამას შეიძლება დაემატოს დაძალების მქეჯნავი გავლენა, რისგანაც უნდა იყოს იგი გამოწვეული, გარეგანი გავლენით, თუ შინაგანი მიზეზებით. ადვილთ გასაგებია, თუ, რატომ ვერ მოქმედობს კეთილათ ამისთანა ცალმხრივი საქმიანობა და საზოგადოთ დროს გატარება ვერც შოზრდილებზე და ვერც მით უფრო სკოლის შეგირდებზე. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ გარდა გონებისა ადამიანს გულიც აქვს, გარდა აზროვნობის, მეხსიერების და ყურადღებისა, არის კიდევ გრძნობა და ოცნება. როგორც მავთული შეიძლება შოლუნით მხო-

ლოთ ერთნაირ ხარისხამდე, ასევე შეიძლება სულიერ თვისებათა დახშვა ერთგვარ ღონემდი, მხოლოდ დროებითად. რაც უფრო ძალუმათ მოღუნავ მავთულს, მით უფრო ძალუმათ გაიშლება, ხელს რომ უშვებთ. მით უფრო მკაცრათ წამოაყენებს თავიანთ მოთხოვნილებას შემდეგში გრძობა-ოცნებანი, რაც უფრო უგუნურათ, დიდხნობით შეზღუდავენ მათ. აი ამიტომაცაა, რომ პირადი და საზოგადოებრივ ინტერესები მოითხოვენ თავისს დროსს და გონიერ აღზრდას ხასიათისას, ოცნებისას, მიდრეკილებათა არა რომელიმე თეორიულათ შექმნილ საზომით, არამედ შესაფერათ ადამიანის სულის ბუნებრივ მოთხოვნილებათა, ყველასათვის ერთნაირათ...

აი აქ იჭერს პირველ ადგილს მოწყობა სასიძრთელო და გონიერ გასართობებისა, რადგან ისინი, შეადგენენ მიუტოლებელ დამატებას ფიზიკურ, გონებრივ, სკოლურ და პროფესიონალური შრომისას. აქ ადამიანი ეჩვევა სასარგებლოთ და სიამით გაატაროს თვისი მოცლილი დრო და გადაეჩვიოს უსაქმობას, უქმობას, რაც ტყულა როდი მიაჩნიათ ყოველგვარ ბოროტების მშობელად. მაშასადამე, გონიერი გასართობები არ არის ნებისებრობა, ფუფუნება; ისინი ისეთივე საჭირო მოთხოვნილებათა, როგორც სწავლა. ისინი განსაკუთრებით საჭირონი არიან ახალგაზდებისათვის, მოზარდთათვის, რომელთაც გონება ჯერ არა აქვთ დამჯდარი და ხასიათი განსპეტაკებული და, რომელნიც აღტაცებით, გრძობიერათ მიმღებნი არიან იმის, რასაც მათ აწვდის თეატრი, სახალხო კითხვები და წიგნები...

შეცდომა იქნებოდა, რომ განგვეხილა სახალხო გასართობნი მხოლოდ როგორც გასამხიარულებელი რამ, თავშესაქცევი, უბრალო დასაკმაყოფილებელი და უქმად დროსს გწსატარებელი საშუალება. განსაკუთრებული შორსმჭვრეტელობა საჭირო არაა ვიწინასწარმეტყვე-

ლოთ, რომ გონიერი და სასიძთელო გასართობნი კეთილ გავლენას იქონიებენ ყოველგან სიმთვრალის, ბოროტების და უბრალოთ ხეტილის წინააღმდეგ ბრძოლაში. თუ მოვიგონებთ რა საოცარ ბოროტებას წარმოადგენს ალკოგოლიზმი, რამდენი მწუხარება და უბედურება მოაქვს მას, რამდენი ბიწიერი დანაშაულობითი მოქმედება იზრდება მთვრალობის ნიადაგზე, მაშინ გასაგები იქნება, რომ ყოველივე ხარჯები, ძალ-ღონის და შრომის დახარჯვა გონიერ სახალხო გასართობების მოსაწყობათ, ერთი ასათ და აფასათ დაგვირგვინდება, რადგან იგი ერთი საუკეთესო საშვალეა ამ უბედურებასთან საბრძოლველათ. გაუმჯობესება სახალხო შრომისა, მისი ძალ-ღონის დაზოგვა, სიმრთელის შენახვა, დანაშაულობათა შემცირება, დამკვიდრება საზოგადოებრივი მეურნეობისა, — აი ის შედეგები, რომელნიც თან მოჰყვებიან გონიერ, დასისტემებულ ბრძოლას მთვრალობის და უქმათ ყიპლის წინააღმდეგ. ამ ბრძოლაში საზოგადოებრივი სინიღისი კმაყოფილი დარჩება, თუ რომ ზოგადი გულგრილობა და უსაქმურობა ნაჯობნი იქნება და შეიცვლება ენერგიული ბრძოლით საზოგადო ბოროტების წინააღმდეგ. ნივთიური ნაკლუდეკანება, შაგი დღისათვის არა უზრუნველყოფება, შრომის უნარის დამცირება, სატუსაღოების, საჯათმყოფების, სულით აჯათმყოფთა სახლები აკსება, — განა ყოველ ამებს საფუძვლად არ აქვს, როგორც ერთი უმთავრესი მიზეზთაგანი, იგივე მთვრალობა და ამის შედეგი — გადაშენება?! ყოველივე ეს ხომ საზოგადოთ ცნობილია; ყოველივე ეს ხდება ძალაუწებურათ, ყველას თვალწინ და მაინც კიდე უკანასკნელ ხანებამდე რას ვხედავთ? იმ დროს, როცა ათ-ათი მილიონობით იხარჯებოდა ქალაქების, ერობების და ხაზინის მხრით საავთმყოფობის და სატუსაღოების ასაშენებლად და შესანახად, — ხშირათ უარს ეუბნებიან ას მანათხედაც კი

სახალხო განათლების დაწესებულებათა მოსაწყობათ. გონიერ გასართობების გასამართავათ, ე. ი. საბრძოლველად იმ მთვრალობასთან, რომელიც კლიენტების ასეთ მრავალ რიცხვს უგზავნის სატუსალოებს და საავათმყოფოებს... მაგრამ განა შეიძლება მიზნის მიმღწევი, გონიერი იყოს ბრძოლა ბოროტებისადმი, თუ ყოველი საბრძოლველი საშუალება მიმართულია მხოლოდ ამ ბოროტების შედეგებზე და ან თუ ერთ უმთავრესათ დამლუპველ მიზეზისადმი საზოგადოება ასე გულგრილია?! კრიმინალისკენ აზრით „მთვრალობა ხალხის უფიცობასა და დასვენების დროს კულტურულ გასართობთა უქონლობასთან ერთად, არის ერთი ძირითადი მიზეზთაგანი დანაშაულობისა, სახელდობ, დანაშაულობა პიროვნების წინააღმდეგ“... სტატისტიკა გვაჩვენებს, რომ მომეტებული ნაწილი პირაქებისა და საკუთრებისადმი დანაშაულობა განათლებულ ქვეყნებში წერა-კითხვის უცოდინანთაგან ხდება ხოლმე (ლევასორი). «ბრძოლა, გარდა გალატაკებისა და ეკონომიურათ დაქვეითებისა, ხალხის ამ ზნეობრივ მტრის წინააღმდეგაც შეუპოვარი და მძიმე გვემართებს» (ტარნოვსკი).

ბრძოლის აუცილებლობა ყველას შეგნებული აქვს; მისი საშუალება უნდა შეეფერებოდეს როგორც მიზანს, ისე მტრის თვისებათაც. მტერი კი ძლიერია. ყველამ იცის, რომ მთვრალობის გარეგნული ფორმა — სიმხიარულება — იტაცებს ადამიანს და მიმბაძველი ძალა აქვს; სიყოჩადე, უღარდებლობა, სიმხიარულე მთვრალისა — ყოველივე ეს გადამდებია და იზიდავს კაცს იმავე გაბრუებისაკენ. სამწუხარო სურათები ღრმათ მთვრალობისა, მხეცური ყიალის და ადამიანის სახიერებას დაკარგვისა, ნაკლებათ აწინებს. მიმბაძველთ, რადგან ხალხი ამას შეეჩვია.

ის. გვიცარაძე.

(შემდეგი იქნება).

...ინტელექტუალური საზოგადოების წევრები...
...ინტელექტუალური საზოგადოების წევრები...
...ინტელექტუალური საზოგადოების წევრები...
...ინტელექტუალური საზოგადოების წევრები...

წერილი სოფლელ გუგას *)

მეორე



... ვიმუშაოთ კარში და რა გავაკეთოთ სახლში? რასაკვირველია, ჩვენ თუ გვინდა აბრეშუმის მოკვანის გაუმჯობესება და თან გადიდება, მაშინ დიდი და შესაფერი სააბრეშუმეს მომზადებაც უნდა გვინდოდეს! აი, სწორეთ ეს უკანასკნელი იქნება გარეთ სამუშევარი *). როგორ უნდა დაიდგას ეს სახლი და რანაირად ვშენდეს ის, რომ ძალიან ძვირად არ დაგვიჯდეს? აი, ამ ნაირად: ასეთი სააბრეშუმე უნდა იყოს გრძელი და განიერიც; სიმაღლე ოთხი ალაბიდგან ხუთ ალაბამდის უნდა ჰქონდეს. სააბრეშუმეს ერთი გრძელ კედართაგანი ჩრდილოეთისკენ უნდა ჰქონდეს მიშვერილი; სააბრეშუმეს გარშემო (ორი თუ სამი ალაბის სიშორეზედ—კედლებიდგან) თხრილი უნდა შემოავლო. ამნაირი დიდი სააბრეშუმე რომ ძვირათ არ დაგვიჯდეს,

*) იხ. „ამოცხაური“, № 5 მარტი 1903 წ.
*) ვინც, წინა წერილში, ჩვენს გახიზვას შიიღრ, იმას, უკვე აღად ბუკლებიც ბლომთ ექნება; ვისაც ბევრი ბუკლები აქვს, იმას ბევრი აბრეშუმის ჭიის მოუვანაც შეუძლია, და ამ უკანასკნელს ხომ დიდი სახელიც დასჭირდება!..

საქირაა იმის კედლები უბრალო რვეალი ხეებით ამოფროხით ან და ფაცხასავით მოვლობით. სინათლისათვის საფანჯრები დაუტოვოთ; შემდეგ შევეტკეჩოთ, წითელით (სადაც იშოვება) ან და უბრალო მწითლ-გაზრდ-მიგნიდგან შევლოვოთ და თან, თუ გარეთ არაა, მიგნით მაინც შევათეთროთ. შემოთქვეთ უბრალო ხეებით ჩვეტეროთ და შემდეგ, ქვეშიდგან, თხელას დამფებინათ (თუ ფასიანი) გამოვაკრათ. ზუვით მიწის სხატრავი გაუკეთოთ ისე, როგორადაც ეს პირველ წერილში გაფიქრდით. ქვედა იატაკის ძელებით გაკეთების მაგივრად, მიწას მშრალი სილია მოვყაროთ ზვიდგან, იქით-აქით თავებში, ამისაგან რკინის უბრალო ფეხებით დავუდგათ და ამ უკანასკნელიდგან გვყაროთ კედლებს გრძელადგრძელ ჟესტისვე ლულები (ტრუბები). ასეთ სააბრეშუმში უნდა დავაკეთოთ წყობ-წყობრათ — ჩველებს გასადგამი თაროები. ამანერად მოწყობილ და დიდ სააბრეშუმში, რათქმა უნდა, ერთი კოლოფი თესლის მხურვალდათაგორმეტ კოლოფადის შეგვეძლება თესლის გამოყვანა და შემდეგ იმათი მოვლა-გამოკვება. თხლა აქ საქმე იმაშია, რომ ამოდუნა თესლის გამოყვანას და იმათ (ძველებური წეს-წყობილებით) მოვლა-გამოკვებას ბევრი მუშა ხელი დასჭირდება და ეს უკანასკნელი ხომ უფროსთა არსებობაზეა დამოკიდებული, რომ საჩუქრად არ უნახოთ, საქირაა ძველებური წეს-წყობილებით მოქმედება აბრეშუმის მოყვანის შესახებ, ცენტრი მაინც შევევლოთ. მოგეხსენებათ, რომ აბრეშუმის (მეტ-ნაკლები) მოსავლისა ბედობალი ორ უმთავრეს მოქმედებაზე დარის დამყარებული. ასეთ მოქმედებას შეადგენს სააბრეშუმის ქვის რიგინათ გამოკვება და თან იმათის უფთათ შენახვა. პირველი თხოულობს დიდ შრომას უკანასკნელ კვლევაში, ხოლო მეორე კი თავიდგან ბოლომდის (ბოძლებს გამოსვლიდგან აბრკის დაკეთებამდის). ამასთან რამდენა-

დაც აბრეშუმის ქიებს მეტი ჰამატი სჭირდება, იმდენათ
 სიწმინდის დაცვა-დაჭერაც სულ თანდათან ძნელდება და
 ამნაირად უკანასკნელ ვვირაშა შრომა აუტანელი ხდებ-
 ბა. გარდა ამისა, ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ სიწმი-
 დის დასაჭერად ნაძირაის გამოცვლას, როგორც ერთ
 უძნელეს საქმეთაგანს, ორჯერ მეტი დრო სჭირდება,
 ვინემ ფურცლის მოტანა-დამზადებას და ამ უკანასკნე-
 ლით იმათს დაპურებას. ასეთ აუტანელ ტანჯსაც გაუძ-
 ლებდა კაცს, რომ ამით მართლაც სიწმინდე მაინც იცვე-
 ბოდეს! მაგრამ რა სათქმელია იქ სიწმინდე, სადაც თვი-
 თეულ აბრეშუმს ქიას, დღეშია რამოდენჯერმე უნდა
 შეავლოთ ხელი! სადაც თვითეულები ჩაფრისგან ნაძირაი
 ხელით გამოსაცვალ-გამოსაწმენდია!?. ასეა თუ ისე, დღე-
 ვანდელი თქვენი ამნაირი მოქმედება შრომასაც ერთ-
 ორად აძნელებს და ვერც სიწმინდეს იცავს! აქ საქირთა
 ისეთი რამ შემოვიღოთ, რომლის შემწეობით შრომის
 შემჩატებაც შეიძლებოდეს და სიწმინდის დაცვაც. ასე-
 თი რამ, ჩაფრებზედ გადასაფარებელი ბადეები გახლავს,
 რომლების მოქსოვა-მომზადებას თვითეული თქვენგანიც
 კარგად შესძლებს. აი, ასეთი ბადეების დაქსოვა იქნება
 თქვენთვის ხამთრის ჭედრიან დღეებში სამუშიერი (რა-
 საკვირველია, სახლში). ასეთი ბადეების სიგანე და სი-
 გრძე ბობლების დასასვამ ჩაფრებს უნდა უსწორდებო-
 დეს. ბადეების თვალი იმხელვანიც შეიძლება დააკეთოთ,
 რამოდენაც აქვს სასირე ბადეს (ან და ჩიტ ბადეს). ვი-
 ნემ ჩაფრებზედ აბრეშუმის ქიებს დაასმიდეთ, ისინი (წო-
 ნდაწინვე) წმინდა ქალღმერთით უნდა მოფინოთ, ეს ქა-
 ლაღმერთით უფრო საქირთა, რომ ზედა ჩაფრების გაწ-
 მენდის დროს ქვედაებს აღარ გასცვივთ მტვერ-ნაგავი.
 ხელით მოხზოტილი ფოთლებით ბობლების დაპურებას
 უნდა ერიდოთ და თუმც მაინცა და მაინც ამნაირად უნ-
 და მოიქცე, იმ შემთხვევაში ხელები უსათუოთ სახლით

უნდა დაიბანოთ *). ახალ გამოხულ ქიებს (ბობლებს)**) წმიდას დაქრილი (მაკრატლით) ფოთლები უნდა მისცე; მეორე კანში უფრო მსხვილად დაქრილი და მესამე და დანარჩენ კანში ამოსვლის შემდეგ კი პატარა ბოლებითაც (პოწკვებით) შეგიძლია დააპურო. სველი ფოთლებით ბობლებს დაპურება არ შეიძლება. წვიმა-ქუხილში და სიცივეში კარებს ნუ დაფეთქავთ; თუმც კვიდი დარია, ფეხში კოტა ცეცხლი შენთვით; თუმც რომელიმე ბობლოს ავთ-მყოფობა შეამჩნიოთ ან და მკვდარი დაინახოთ სადმე, ასეთი ბობლოდ უსათუოთ ცეცხლში უნდა ჩასწვათ, თორემ იმათი ავთმყოფობა სხვებსაც შეიძლება გადაეხვიოს. ჰაერის გასაწმენდათ ეგრედ წოდებული აფთიაქში კარბოლის კისლატა (სიმეავე) უნდა იყიდოთ და იმისგან ჯანაკეთები წყალივით სითხე დღეში ორჯელ-სამჯერ უნდა მოაშხეფო იატაკზედ. ბობლებში, რომ ჭიანჭველამ არ შეგიქამოს, საჭიროა იმ სვეტების ძირებს და თავებს რომელზედაც საჩაფრე თაროგზია გაკრული, ბლომათ კუპრი მოსცხოთ; თავგების წინააღმდეგ კატა გაუშვით სააბრეშუმეში და ის იმოქმედებს, დანარჩენებს თქვენ ის მკოდნე პირები (ინსტრუქტორები) გასწავლიან, რომელიც უკვე იგზავნება (ამ მიზნით) ეხლს სააბრეშუმე სადგურისგან—სოფლებში. ამიტომ მეტს აქ არის ვამბობ და პირდაპირ გადავდივარ იმაზედ, თუ რა ნაწილად შეიძლება ზემოხსენებული ბადეების შემწეობით ნაძირაის გამოცვლა.

ვსთქვამთ, შენ გინდა ერთი ჩაფრისგან მეორე ჩაფარაზედ (რომელიც წმინდა ქალღმერთი უნდა იყოს) მო-

*) ხელებს მტკვერთან ერთად ოდნავ შარღის რაიმე რომ შეჭევი, იცოდე ეს იმათთვის საწამლაგი იქნება!..

*) აბრეშუმის ჭიანჭველებს ეძახიან სოფელში.

ფენილი უსათუოთ) აბრეშუმის ქიების გადასმა. ამ შემთხვევაში, აი, როგორ უნდა მოიქცეს ჯერ ხსენებულ ჩაფარაზედ შემოხსენებელი ბაღე უნდა გადაფაროს დე შემდეგ კი ბობლების გადასმას მიჰყო ხელი. ვთქვათ, მეორე დღეს ნაძირაი გინდა გამოუცვალო ამ ჩაფარას, მაგრამ არ იცო როგორ? ასეთ შემთხვევაში ასე მოიქცე: იმ ბობლებს რომლებსაც ნაძირაი უნდა გამოუცვალო, დაპურებადის მეორე ბაღე უნდა გადაფაროს თავზედ და შემდეგ ზევიდგან ზუდეს ფოთლები უნდა მოაყაროს (დააჭუროთ). რამოდენიმე ხნის განმავლობაში შენ ნახავ, რომ ბობლები (აბრეშუმის ქიები), ბაღეს დვალებიდან, ზევით ამოძვრებოან, ფოთლებზედ როცა ყველა ისინი ზევით ამოვლენთ მაშინ შენ შეგიძლია ამ ზედა ბაღეს ორივე კედრით გრძელი ჩხირები გაუყარო; ამ ჩხირების თავებს (ერთი კედრედგან) ხელები მოაქიდო და ეს ბაღე ფოთლებით და აბრეშუმის ქიებით ზევით ასწიო; თუ მაკო ხარ, მაშინ შეგიძლია ასეთი აღებულნი ბობლებიანი ბაღე მეორე მომზადებულ ჩაფარაზედ დასდო. ხოლო, თუ მომხმარე გყავს, იმ შემთხვევაზე ერთი ბაღეს ასწიეს და მეორე, მეტეშე ტარჩომილს ნაძირას, ქვეშა ბაღეს შემწეობითვე მოხვევს და იქვე ატოკეიებს. აქ თუეს გოდორში, რომელიც შემდეგ უსათუოთ ან უნდა დასწვათ სოდმე, ან და მიწაში ჩამახრათ. ამნარად, ორი წუთის განმავლობაში ჩაფარას უკვე გასუფთავებული იქნება, რომელზედაც თამამათ შეიძლება და ადვით, აქედგანვე ანალები ბობლებიანი ბაღე და შემდეგ დააპუროთ ჩვეულებისამებრ. როცა ამ ნაძირაიან ბაღეს თქვენ გარეცხავთ და გააშრობთ, ან და კარგად გასწმენდავთ, შემდეგ შეგიძლიათ იგი (თანახმა შემოხსენებუ-

*) ტოკეიებს — აკრეიებს, ჩასდებს.

ლისა) სხვა ჩაფარებზედ ახმაროთ. აქედგან ცხადია, რომ თუმცა აქნობამდის რომელიმე ადამიანს (ძველებური წეს-წყობილებით) ორმოც-სამოცი მანეთის აბრეშუმი მოჰყავდა, ეს (ამ ახალი წეს-წყობილებით) ეხლა ასოც (120) მანეთამდის საღირალ აბრეშუმის მოყვანას სულ გაუჭირვებლად შესძლებს *). მაშასადამე, იმისდა მიხედვით, თუ რამდენი მუშა ხელის დაქირავება შეგეძლება შენ და ჯნ რამდენ მუშა ხელს დაიტევს ეს შენი სააბრეშუმეები, შენი საერთო შემოსავალიც გადიდდება ზემონაჩვენები ციფრით. ესთქვათ, შენ არ გაქვს მუშების დაქირავების თავი. ამ შემთხვევაში შენ შეგიძლია ასე მოკრთულ-შეიარაღებული სააბრეშუმე საზიაროთ გასცე ამ ნკირად: სააბრეშუმე (თავის მოწყობილობით) და ბეოლის ფურცელი შენი იქნება და შრომა და დესლი კი მოზიარისა **). ამ შემთხვევაში, მერწმუნე, მშრომელიც მოგებული იქნება და გამცემიც (ე. ი. შენ).

ეხლა დავუბრუნდეთ ისევ ზამთარში მუშაობას. ავდრიან დღეში სახლში სჯამუშევარი არც მარტო ჩაფარებზედ გადასათარებელი, ბადეების მოქსოვით გათავდება აქ სამუშეირი და გასაკეთებელი სხვაც ბევრი რამაა, მაგრამ ჯერ მე კიდევ აქ ძველებური საფუტკრე ბუკების უფრო შესაფერათ გადაკეთება-გაუმჯობესებაზედ მივითითებ ხელს. ხოლო სანამ ამ სჯგანზედ დავიწყებდე ლაპარაკს, მანამდის ჭე მინდა ერთ რამეზედ კიდევ მივაქციო შენი ყურადღება: უეჭველია, გახსოვს, რომ ჭვენ წინა წერილში, ბუნებას ვემდუროდით (ვესაყვედუროდით): ვამბობდით, რომ ის დღეს უღმობლად გვეპყრობა, უშ-

*) მით უფრო, რომ ეხლა მას დასაზურკელი ფოთოდც აღარ აქვს საქებარი და შორიღგან მოსატანი.

***) შემოსავალს, რასაკვირველად, შუასე გაიყოფთ.

რომლათ და უფასოთ აღარაფერს გვაძლევსო! ვესაყვე-
 დურებოდით და ვკიცხავდით აგრეთვე ჩვენს წინაპართ.
 რატომ? — იმიტომ, რომ იმათ ვერ იხარებდლეს წინანდელ-
 ლი ბუნების სიუხვე-სიმდიდრით და ამიტომ თვითონაც
 დაღარიბდნენ და ჩვენაც ღარიბი და უსუსურები გამოგ-
 ვყარეს ცხოვრების ასპარეზზედაო და სხვა... აღმათ ესეც
 გემახსოვრება, რომ იმათ ჩვენ ხსენებული საქციელი უკვე
 მიუტევებთ. რატომ? — იმიტომ, რომ იმათი ასეთი დაუდე-
 ვრობა უცოდინარობის და გამოუცდელობის ნაყოფი
 შეიქმნა. მაგრამ მათებრ დაუდევრობას ვინღა მოგვიტე-
 ვებს ჩვენ, როცა მისი გემო უკვე გამცქვნილი (ხილებუ-
 ლი) გვაქვს დიდი ხანია?! უცოდინარობის გამო, ასეთი
 შეცდომისათვის, გლახუნი და კელენჯუხი თუ კი შეი-
 ქმნენ ჩვენგან დაგების ღირსნი, რატომ ჩვენ (როცა უკვე
 ვიცით), იმავე შეცდომისათვის, ათასჯერ მეტი დაგების
 ღირსნი არ ვიქმნებით ჩვენივე შეილებისაგან?! დიახ,
 ეხლა ჩვენგან ასეთივე შეცდომების განმეორება მიუტე-
 ვებელ ცოდვა-შერცხვენასთან ერთად ჩვენივე ქონებრივი
 შეძლების გათახსირებაც იქნება. და სწორეთ ამიტომ
 ჩვენაც ათასჯერ მეტი ლანძღვა-დაგების ღირსნი ვიქმნე-
 ბით მომავალისგან, ვინემ ჩვენი წინაპრები იყვნენ (ამავე
 შეცდომისათვის) ჩვენგან. — „კარგი, თუ გინდა, ესენი ყვე-
 ლა მჯერა, მაგრამ რა არის ეხლა ისეთი ჩვენში, რომ-
 მელსაც ბუნება უშრომლად და უსასყიდლოთ იძლეო-
 დესო? — იქნება სთქვა შენ. — მართალია, სულ უშრომ-
 ლათ იქნებ, მართლაც, არ იძლეოდეს ბუნება რამეს,
 მაგრამ სამაგიეროთ ისეთი რამეები ხომ ეხლაც ბევრია,
 რომლებსგანაც ცოტა გარჯით ბევრი სარგებლის მი-
 ლება შეიძლება?! ერთ ასეთ რამე საქმედ ჩვენში, მე
 მეფუტკრეობა მიმაჩნია და, აი, რატომ: ეხლაც ბევრია
 ისეთი ადგილები, სადაც მცხოვრებნი მეფუტკრეობას
 მისდევენ, თუმცაღა ბუნება იქ გაცილებით უფრო მკა-

ცრი და ხელ-მოჭირებულია, ვინემ ჩვენში; ასეთ ადგი-
 ლებში დიდი ზამთრის გამო, ფუტკრებს მხოლოდ ოთხი
 თვის განმავლობაში შეუძლია იშრომოს და ჩვენში კი
 შვიდი-რვა თვე! იქ მეფუტკრეებმა თავიანთი შრომით
 უნდა მოიყვანონ (დასთესონ ისე, როგორადაც თქვენ
 სიძინდს სთესავთ) ისეთი ყვავილები, რომლისგანაც ფუ-
 ტკარს შეეძლება თაფლის მოგროვება; ხოლო ჩვენ კი
 ამანებს ბუნება ხომ უსასყიდლოთ და უშრომლათ გვაძ-
 ლევს?! იქ ფუტკარს, თვითეულს ბუკში, მესამედი მო-
 გროვილი თაფლისა, მაინც უნდა დაუტევონ; თორემ
 სიმშილით ამოიხოცება ყველა; ხოლო ჩვენში კი მეოთ-
 ხედის დატევებაც არ არის საჭირო! აქედგან ჩვენ უხედავთ,
 რომ აქ (ჩვენში) მადლიანი ბუნების წყალობით, ფუტ-
 კრები ბევრ თაფლს აგროვებენ და ცოტას თავისთვის
 ხარჯვენ (სჭამენ); იქ კი, მკაცრი ბუნების გამოისობით,
 ცოტას აგროვებენ და ბევრს სჭამენ. მაგრამ ყველა ამი-
 სდა-მიუხედავთ იქ მაინც მისდევენ ფუტკრის მოშენე-
 ბას. — რატომ? — იმიტომ, რომ სჩანს, ეს საქვე კარგი სა-
 რგებლიანი რამ ყოფილა! ხოლო ჩვენში კი ვთუქვა ფუ-
 ტკარი გაცილებით მეტ თაფლს იძლევა და თაფლისმო-
 საგროვებელ ყვავილებსაც ბუნება უშრომლად და უსა-
 სყიდლოთ გვაძლევს. მაგრამ სამწუხაროთ მაინც იშვია-
 თია მეფუტკრობა (რა თქმა უნდა სოფლად)! რატომ? —
 იმიტომ, რომ, სჩანს, ჩვენც ისევე დაუდევრობით და
 უმეცრობით ვართ გაჟღენთილი, როგორადაც იყვენ
 ძველს დროში, ჩვენი წინაპარნი!... და ვანა ეხლან-
 დელი დროის მოთხოვნილება დაგვითმობს კი ასეთ და-
 უდევრობას?! ასეა თუ ისე, დღეს, რომ თაფლი (ფუტ-
 კრების მოშენება) ბუნების სიუხვის ნაყოფია და მისგან
 რომ ცოტა გარჯით ბევრი სარგებლობის მიღება შეიძ-
 ლება, ეს კი ცხადზედ უცხადესია. ამიტომ სასურველია
 მეფუტკრობას შენც ხელი მოჰკიდო და მის გაუმჯობე-

სობას დიდი ყურადღებას მიექცია. ამე მაქვს სახეში ძველ-
 ლებური ბუკების (საფუტკრე) გაუმჯობესობა. ე. ი. იმათ აღვიღას ისეთი ახალი და უფრო შესაფერი ბუკე-
 ბის (სკების) შემოღება, რომლების შემწვობითაც ერთ-
 რად შეგიძლია თაფლის შემოსავლის გადიდება და თან
 შრომისაც გაადვილება. აი, სწორეთ ამიტომ მიხდა კო-
 ტათი მძინე უაგანო ერთ ამგვარ შენთვინ სასარგებლო
 ბუკთაგანი: ამ ნაირი საფუტკრე უფრო კიდობანს მოგა-
 გონებს, ვინემ ჩვენებურ საფუტკრე ბუკებს. მისი სიმა-
 ლლე ერთი ალაბია და სიგანე ათი გოჯი. დგანან დაბალ
 ფეხებზედ; წინა კედარო ასეთი კიდობნისა (საფუტკრი-
 სა) — კარივით გამოიდება ხოლმე. შუა აღვიღებდ ასეთ
 გამოსაღებ კარს ქურტუმალა აქვს გაკეთებული ფუტ-
 კრების შესავალ-გამოსავალათ. ასეთ საფუტკრეს იქით-
 აქეთ უაკრული აქვს თაროებივით (პატარა ოთხ-კუთხედ
 სახაზავივით) ჯოხები, სამ წყობრად. ასეთ თაროებზედ
 შეკიდულია ოთხ-კუთხი და თანასწორ-თანასწორი ჩარ-
 ჩოები (ეს ჩარჩოები საწერი დაფის ბუდეს ანუ ჩარჩოს
 წაგაფს), ზედა-ქვედა კედაროების შიგნითა პირებს სი-
 ბრტყე (ე. ი. საჩარჩოე ჯოხების სიბრტყე-სისქე.) ერთი
 დუმიია (ნახევარ გოჯამდოს). ხსენებულ თაროებზედ
 წყობ-წყობრათ გამწკრივებულნი ჩარჩოები ერთმანეთზედ
 ნახევარი გოჯით (კიდევ ნაკლებითაც შეიძლება) არის
 დაშორებული, ნახევარ გოჯიანი ლურსმანის წყალობით,
 რომელიც თვითეულს მათგანს ზედა კედაროს (რომლი-
 თაც შემოხილია თაროებში) შიგნითა პირზედ აქვს მძ-
 ქედლილი. როგორც ერთმანეთ შორის, ისე არ უნდა ეკ-
 ვრებოდეს ერთმანეთს ქვედა თაროების ჩარჩოებთან, თა-
 ვები ზედა თაროთა ჩარჩოების ბოლოს. ამდენადვე და-
 შორებულია ისინი როგორც საფუტკრეს იატაკისგან,
 ისე თვით იმის კედლებისგანაც. რატომ არის საჭირო
 ასეთი იმათი ერთმანერთისგან განცალკევება? — იმიტომ,

რომ ფუტკრებმა ისინი თვლიდნენ ერთმანეთს არ შიამუბონ და შით არ გაუძნელონ მეფუტკრეს ძმათი (ჩარჩოვების) საფუტკრიდგან, სურვილდსამებრ გამოიღება. ვარდა ამისა, თვითვეული ჩარჩოის (ზევითა ზედაროს) შიგნიბა (შუა) პირზედ გასმული აქვს ხაზი და ამ ხაზზედ ვაწებებულა (დანის პირივით) სანთელი. ასეთი დანის პირივით ვაწებებული სანთელი იმის მაჩვენებელია, რომ ფუტკრებმა აქედგან დაწყონ მუშაობა და არა ყოველივე კერძოდგან უთავბოლოთა სწორეთა ფუტკრებიც ასევე იქცევიან. მუშარბას ისინი ყოველთჳნი ზემოაღნიშნული ხაზიდგან იწყებენ და ისე რთ-რიგათ მოჰყვებიან ქვევით მანამდის, სანამ ზემოხსენებულ ჩარჩოებს სულ ერთიანათ არ გამოავსებუნ.

ასეთი ჩარჩოების შემწეობით შენ წუთისა განმავლობაში შეგიძლია გამოაწყო და შეაწყო (შეჰკიდო შიგ) სარაჯები შიგ; როცა გინდა მაშინ დათვალიერო; როცა მოგესურვება მაშინ შეიტყო: არის ჯერ სახილავი თუ არა და სხვა!!... ხოლო ამებისთჳნ საქირთა წინდაწინ შესავალ ჭურჭულაში ცოტა ფუტი შეუშვა ან და ცოტა შაქრიანი წყალი შეაშემხო შიგ. ამას შემდეგ, უშიშრად შეგიძლია კარო გამოაღო შენ და მუშაობას მიჰყო ხელი. იქნება ერთ ასეთ ბუკში ბევრი ფუტკარია და მეორეში კი სულ ცოტა. ამ შემთხვევაში შენ ადვილად შეგიძლია ისინი გაასაშვალო ან, ამ ნაირად სადაც ფუტკარი ბევრია; აქიდგან გამოიღებ ერთ ჩარჩოს თავიანთი თავლით და ფუტკრებთ (შხოლოდ უი იმ პირობით, რომ ამ ჩარჩოს დედა ფუტკარი არ გამოჰყვეს) და შეჰკიდებ იქ, სადაც ისინი ნაკლებია *). საფუტკრე

*) ეს დედა ფუტკარი უკლავზედ უგრძესია და თან სხვა მუშა ფუტკარივით წვრილი. დიდი უკრადლებათ უნდა ათვა-

ადგილი (შეძლებებისა დაკვალოდ) მოფარებული უნდა იყოს ქარისგან. მაინც და მაინც არც მზე უნდა უცხუნებდეს იმათ. შესავალი ქურტუმალა ისე გაკეთებული უნდა იყოს, რომ იმის დაპატარავება და გაღიღება შეუძლებოდეს *). ეს ქურტუმალა ზამთრიდგან მოკიდებულია გაზაფხულამდის დაპატარავებული უნდა იქონიოს და შემდეგ კი გაათართოვო. თუ ვინიცობა, ფუტკრებმა ქურდობას მიჰყვეს ხელი, ხსენებული საძრომე მაშინვე უნდა დაპატარავო. ხოლო, როცა იმათი მუშაობის დროა, საძრომი უსათუოდ გაფართოებულ უნდა იქმნას. ვარდა ზემოხსენებულისა, ასეთ მორთულ საფუტკრეში იგიც ადვილათ შეგიძლია შეიტყო, თავის დროზედ, აქვს ფუტკრებს შიგ თავიანთი თავის სარჩო თაფლი, თუ უკვე გამოეღლიათ? თუ იმათ ზამთარში თაფლი შემოაკლდა და იმათ პატრონი დროზედ არ მიეშველა იცოდე, რომ გაზაფხულამდის ისინი ყველა დაიხოცება. ასეთ შემთხვევაში ასე უნდა მოიქცე: აიღე ხუთი გირი დაფქული შაქარი და ჩაყარე სამ გირ-ნახევარ წყალში (წყალის აწონა შეიძლება); ამას კიდევ დაურთე ერთი წება მარტილი (მოკუმშული სამი თითები რომ ამოიღებეს იმდენი) და კარგად გასცარი. აქედგან მიიღებ მოსქო შაქრის ტკბილ წვენს, რომელიც უნდა მიახმარო ფუტკრებს (პირველად მეოთხედი გირი უნდა მისცე თითო ბუკ ფუტკარს და მეორე და მესამე დღის შემდეგ კი სულ მეტი და მეტი უნდა აძლიო). ყველას სჯობია, რასაკვირველია, თუ თვითეულ ბუკში იმდენს თაფლს დასტოვებ,

ღიერებ-დათვაღიერება, თორემ ის რომ გაჭეუვს ჩარჩოს მეორე საფუტკრეში, მაშინ ადვილი შესაძლებელია ორივე ბუკების ფუტკრები დაიღუპოს.

*) დაპატარავება სამთლის შემწებებით შეიძლება.

რამდენიც საჭირო ექნება იმათ გამოსაკვებლად ზამთარში. ასეთ ბუკებშივე შეიძლება სურვილისამებრ ფუტკრების გამრავლებაც. ძველებურ საფუტკრეებში (ბუკებში) *) კი ეს არც ერთი არ შეიძლება: არიან მზათ შიგ თაფლი სახილავად თუ არა, ეს ძნელი გასაგებია. ხილვის დროს ფუტკრები იჭყლიტებიან; აქვს სარჩლო ფუტკრებს ზამთარში თუ არა, ამის გაგებაც გასაჭირია და რომ ასე არ იყოს, ამისათვის შაინც არავინ იწუხებს თავს და სხვა!! ამიტომაც სოფლის მეფუტკრეები ხშირად ხელდახანდილი რჩებიან, რადგანაც თავიანთი იმედი ან სულ გაუფრინდებათ იქიდგან, ან და შიმშილით ამოეხოცებათ. ახალი ბუკების შემოღება მით არის კიდევ კარგი, რომ იმის შემწეობით შენ სულ ადვილათ შეგიძლია ხელოვნურად გაამრავლო ფუტკრების რაოდენობა! ასე რომ შენ მეზობელ გიგოიას სულ ადვილათ შეუძლია (თუ კი ამას მოინდომებს) თავის ოცდა ათი ბუკი ფუტკრებისგან (იმათე რიცხვი) ორას ბუკებამდის აიყვავოს ოთხი წლის განმავლობაში. თვითეული ამნაირი, ფუტკრებიანი, ბუკების წლიური შემოსავალი, ჩვენში ათ მანეთზედ არას დროს არ დადგება და ამნაირად, ამ ჩვენ ლარიბ გიგოიას იმ შემოსავლისგან, რომლისგანაც ამდენხანს ეს მანეთამდის ძლივს ღებულობდა, ორი ათას მანეთამდის (ორასი ბუკი ფუტკრებისგან) წლიური შემოსავალი შაინც ექმნება!!... აი, ასეთი სასარგებლოა იმ ზემო ნაჩვენები ბუკების (საფუტკრეების) შემოღება, რომლების

*) სოფელში ბუკებს ამ ნაირად აკეთებენ: გამომორავენ რგვალ ხეს, შემდეგ გააზობენ შუახე; გააზობილის ნახევრებს ვარცხლავით გამოქუთხავენ და შემდეგ ერთმანერთზედ დააზობენ; ერთ დრ ჭურტუმალას გაუკეთებენ შესავალათ და დასდგმენ ბარჯგებზედ.

დაკეთებდა თვითმეულ თქვენგანს პირველ ნახვისთანავე გაუჭირალად შეეძლება. *) ყველას ზემოხსენებულისგან ცხადია, რომ ახალი საფუტკრების წყალობით, ცოტა შრომით, დიდი სარგებლის მიღება შეიძლება და ამიტომაც სასურველია იმათ დაკეთება-შეძენას ეხლავე შეჩყო შენ ხელი, რა თქმა უნდა, ზამთრის ადრინდელ დღეებში.

ასე და ამნაირად, ზემოხსენებებ ახალი წეს-წყობილების წყალობით შენ (თუ იმათ მოყვანას ერთგულათ მოჰკიდებ ხელს და თანდათან გაადრდებ) აბრეშუმისგან და ფუტკრისგან სამი ათას მანეთამდის წლიური შემოსავლის გაკეთება შეგიძლია. და, ვიმეორებ, ყველა ეს რის საშვალებით? — იმ საშვალებით, თუ რომ შენ ზემოხსენებებს შესაფერს და ბანაკ შენთვის ხელსაყრელ იარაღებს დაამზადებ იმათ მოსაყვანად და გასაუმჯობესებლად — რა დროს? — ისეთ დროს, რომლის განმავლობაშიაც აქნობამდის ქაშა-სმის მეტი (ზამთრობით) არა გაგიკეთებიათ რა! აი, ასეთ მოქმედებას ეწოდება, ჩემო ბებო, დროს დაფასება, დროს მოხმარება და დროს ფულათ ქცევა, რასაც, იმედია, (მომავალში) შენც არ აუარ გვერდს. ეხლა ერთ მაგალითს ისეთსაც მოვიყვან, რომელიც შენ კიდევ უფრო ცხადათ დაგანახებებს მეტ-ნაკლებ სარგებელთა შემოტანის (ანუ მიღების) — გრნიერულ და კეთილ-დახედულ მოქმედებაზედ დამოკიდებულობას.

აი, ესეც: საზოგადოთ ჩვენში სააგურე მიწა ხშირია, რომელთა შორის საუკეთესოდ უნდა ჩათვალოს ის ერთი ქცევა (სილა-ნარევი) მიწა, რომელიც ახლა შენ შეგი-

*) ვისაც ცუდად კი დაუკავებია ხელში, ის უსათუოდ ამნაირი საფუტკრის გაკეთებასაც კი შესძლებს. საჭიროა მხოლოდ თქვენგან ასეთი საფუტკრების ერთხელ ნახვა.

ძენი არკინის ფაის სადგურის მახლობლათ. შენ კარგად იცი, რომ თვითველ ათას აგურში, შენივე მეზობლები დაგიწყობენ ჩქავე ათ-ათ მანეთს. ამიტომაც მიქცირს, რათ არ გინდა მოჰკიდრო ხელონ აგურის დამუშავებას?! თირანაც კი აკეთებდა აგურს, მაგრამ არ გაკეთებულაო; შეტყვი შენ! მჯერა, რომ არ გაკეთებულა (არ გამდიდრებულა), მაგრამ ამის მიზეზი აგურების კეთებისგან უსარგებლობა როდია, არამედ თირანას მიუხდენლობა უფროსობა და აი, ამის საბუთიც: *) თირანა ღარიბი კაცია; იმას ხშირად ხარჯიც (სარჩო) აკლდება ოჯახში ხოლმე და ფულები ხომ მიღდემხიც არ ჰქონია და არც ეხსია აქვს! რატომ? — იმიტომ, რომ ის ერთ და იმავე დროს ორ საქმეს ეპოტალებს: ყანასაც სთობს და ასეთი მუშაობის დროს აგურებსაც აკეთებს. ამიტომაც ის ვერც სარჩოს წეულობს საქმაოთ და ამასთანავე აგურების კეთებისგანაც ჭეირი (სარგებელი) არა აქვს!.....

ან კი საიდგან ექმნება ხეირი, როცა იმას, თავის განმავლობაში, იმდენი დროც აღარ რჩება, რომ სამიროთხი ათასი აგურის დამზადება მაინც შესძლოს?! ესეც კრტა-ოჯახის სხვადასხვა მოთხოვნების გამო ის მარად გასაქირშია; უფულობა იმას ძილს არ აძლევს და ამიტომაც დაამზადებს ის ბოთხ-ხუთი ათასამდრს აგურებს თუ არა, მაშინვე იმათ გამოწვას შეუდგება**), რაზედაც იმდენი საყენი შეშა ეხარჯვის, რამდენიც დასქირდებო-

*) რასაკვირველია, მიზეზები სხვაც ბევრია; მაგ., უთავბოლო ხარჯი, დიდი მოთხოვნილება და ამის გამო უფულობა, მაგრამ უფულობის მიზეზი, ხომ იგივე გაუგებლობა და დაუდევრობაა?!

**) რომ მალე იფული აიღოს.

და მას ოცდაათი ათასი (30,000) აგურის გამოწვავედ! *) და მაშ რაღა გასაკვირია, რომ ასეთი მოქმედებისგან ხერი (სარგებელი) ვერ ნახოს კაცმა?! დღეს, შენ, ჩემო ბებენ, საკმაოთ შეძლებული კაცი ხარ; მუშა ხელის დაქირავება შეგიძლია და თან მაზედ მეტიც გაგეგება. ამიტომაც შენთვის, დღეს, ფირანასავით მოქმედება ზარალ-სირცხვილთან ერთად მიუტოვებელი ცოდვაც იქნება. ასეთი ზარალის თავიდან ასაცილებლად საჭიროა, ვინემ საქმეს მოჰკიდებდე ხელს, წინდაწინვე გაითვალისწინო ის. უკუთ რომ ვთქვათ, წინდაწინვე უნდა შეიტყო: მოგცემს ხელს მისი ხელის მოკიდება თუ არა? თუ კი ასეთი მოქმედება სარგებელს იძლევა, რამდენს და რა ხნის განმავლობაში? და სხვა...

აი, სწორეთ ამ მიზნით მინდა გამოგიანგარიშო მე შენ, თუ რა სარგებლის შემოტანა შეგიძლია შენ აგურების კეთებისგან? შენ, ჩემო მეზობელო, სააგურე მიწა, როგორც ზემოთ ვსთქვით, თავისი გაქვს; აგურის კეთებაზედ საჭირო წყალიც იქვე მოგეზოვება **). შენ არ გეშოვება უსასყიდლოთ მხოლოდ მუშა ხელი და აგურების გამოწვავედ საჭირო შეშა. ეს უკანასკნელნი შეადგენენ შენსახარჯავს ხსენებულ საქმეში და მაშასადამე ამ საქმის მეტნაკლები ზარალ-სარგებელიც იმაზედ იქნება დამოკიდებული, თუ რამდენჯერ მეტი ელირება

*) როგორც ხუთი ათასს, ისე ოცდაათი ათასი აგურის გამოწვას ოთხ-ხუთ საუენამდის შეშა უნდება. და ამოდენა შეშიმ ვიდგა და მოტანა ხომ ორმოც მანეთ ნაკლებ არ დაჯდება?!

**) წყალი იქ რომ არ იყოს, მაშინ ჭის ამოდებაც შეიძლებოდა და ამ ნაირად საჭირო წყლის სამუშაიერ ადგილზედ გაჩენა.

შენგან დანამუშავები საქონელი (აგური) ამ საქმეზედ გასრულ ხარჯზედ? უკეთ რომ ვსთქვათ, რამდენათაც შენგან დანახარჯი (რასაკვირველია ჟმ საქმეზედ) ნაკლები იქნება (ამ ხარჯთვე) განაკეთების ღირებულობაზედ, იმდენათ შენ მეტი სარგებელიც გექმნება ამ საქმის დაწყობისგან. ყველა ამების გასაგებათ ჯერ უნდა შევიტყოთ ჩვენ, თუ რა დაგეხარჯება შენ მუშების დაქირავებაში და შეშის ყიდვა-მოტანაში? *) თვითეული მუშა შენ შეგიძლია დაიქირავო ღლეში, თუ სამათ არა, ოთხ აბაზათ მაინც. მაგრამ, რადგანაც აგურის კეთება ისეთ ამინდებს თხოულობს, როცა სოფლელი მუშები თავიანთ ყანებშია გაბმულნი, ამიტომ შესაძლებელია, ასეთ დროს, ოთხ აბაზათაც გაგიქირდეს იმათი შოვნა. მართლა და რა ქნას საწყალმა ყანის მუშამჟი თუ ყანას თავი მიანებჟ და შენთან ქირაზედ წამოვიდა, მაშინ ზამთარში რითლა გამოჰკვებოს ცოლ-შვილი? შენგან მინაცემი სამ-სამი აბაზი (იგიც კარგ დარიან ღლეებში!) ყველაფერს ხომ არ ეყოფა? რაკი კარგ დარიან ღლეებში შენთან უნდა იმუშაოს მუშამ (ავდარში ის მომცდარი იქმნება), ამიტომ იმათ შენც იმდენი ქირა უნდა მისცე, რომლის შემწეობით თვითეულ მათგანს შეეძლოს სარჩოს შექმნაც (სიმინდის ყიდვა) და ოჯახში სახარჯავი ფულების მორჩენაც. და ეს კი შესაძლებელი იქნება მაშინ, თუ შენ თვითეულ მუშას მისცემ (ღლის მუშაობაში) არა ნაკლებ მანეთ ნახევრისა. უკვე ცნობილია, რომ ორი მუშა, ღლეში, ათას-ხუთას აგურამდის დაამზადებს (გააკეთებს) იმ შემთხვევაში, თუ მას საჭირო წყალი იქავე აქვს.

*) აქ შენ შენსავე მეზობლებთან გექნება საქმე და მას შირდაშირ ზნეობრივ მოვალეობას შეადგენს, რომ შენ იმათ უფრო ღმობიერთ მოეპურა.

ამოდენს აგურებს დაკეთებენ ისინი მუყაითი მუშაობით, მაგრამ დაქირავებულმა კაცმა, რომ მუყაითათა მუშაობას ამისთვის ხშირად საკიროს იმათს მუშაობაზედ თვალყურის უდებდა! და ამა სულ შეგიძლია შენ თვითველი მუშას თითო-თითო თვალ-ყურის მგლებელი მიუყენო გვერდში?! ამიტომაც არ იქნება ურიგო, თუ შენ მუშის დროურ შრომას დაკეთებულ აგურთა რაოდენობით განსხვავრავ ამ ნაწილად: აგურების შენივე ხარჯით გამოიწვევის შემდეგ მუშებმა რამდენიც (თავიანთი კანაკეთები აგურებისგან) ათას-ათასი აგური (მთელი-მთელი) მოგიტვალონ, იმდენი სამსამო მანეთი მიეცი შენც თვითველი ათას-ათას აგურების დაკეთებელთაგანს.

მართალია, რარ კაცი ერთი დღის მუყაითი მუშაობით ათას-ხუთას ნელ (გამოუწვავ) აგურამდის მაინც გაგიკეთებდა, მაგრამ ნუ დაგაიწყდება, რომ ასეთი მუყაითი მუშაობა შენგან თავზედ მდგურების დაქირავებას თხოულობდა! ჯარდა ამისა, აგურების გამოწვის დროს თვითველი ათას აგურზედ ას (100) აგურამდის მანც დაზიანდებოდა. ამ ნაწი პირობებში უნდა ვიმედოვნოთ, რომ ვრც ერთო თქვენგანი არ ჩავარდება ხარაღში. ხალხი განსხვავება აქ იმაზე იქნება, რომ ჩვენ ამნაირი მოქმედებით საშუალებას მივსცემთ ზოგიერთ მათგანს, თავისი მეტი და მუყაითი შრომა-მოქმედებით მეტიც აიღოს დღეში იმათზედ, ვისაც (დაუდევრობის გამო) სამუშაოები დროს გაცდენა არაფრათ მინანი*) აქ საკიროდ მიმაჩნია ერთ ისეთ რამეს კიდევ მივაქ-

*) აქედან ცხადია, რომ რა მუშა, თუ 1000 აგურის მეტი ვერ ჩააბარა დღის მუშაობით ხატრანს, იმ შემთხვევაში მანეთი ნახევრის მეტს ვერ აიღებს თვითველი მათგანი; და თუ ათას რთხასამდის — მაშინ კი რა რამ მანეთს.

ცოი შენი ყურადღება, რომელსაც ზემოხსენებულზედ არა
 ნაკლები მნიშვნელობა აქვს (მოქმედებისგან) მეტ-ნაკლებ
 სარგებლის მოტანაში. ესთქვათ, შენ გაქვს დღეს ხუფ
 ქცევამდის სახნაფისათვის, რომლის დამუშავებას თვითონ
 ძლებულობ. რა ფქმა უნდა, თუმც კი შენ ამხუფ ქცე
 ვა სახნაფ-საფისის დამუშავებაზედ ქირით. სხვებსაც დაი
 ხმარიებ, ამ შემთხვევაში იმათგან წმინდა შემოსავალიც
 დარკლებს. და დაიკლებს იმდენით, რამდენ ქირასაც გა
 ილებ შენ (ამ საქმეზედ) მუშების დაქირავებაში. მაგრამ
 არის ისეთი მოქმედებაც, რომლის დასამუშავებლად, რა
 მდენითაც მეტ მუშას აიყვან და ამ სასაქმოს მეტს ვაა
 კეთებებ, იმდენით მეტ სარგებელსაც ილებ შენ! უკეთ
 რომ ესთქვათ, ასეთი მოქმედებისგან მეტი სარგებლის
 მიღება მეტი მუშა ხელის ყოლაზე (დაქირავებაზედ)
 არის დამოკიდებული. ასეთ მოქმედებათ ჩასათვლია სწო
 რეთ სხვათა შორის აგურის კეთებაც. აქ თუ შენ ერთი
 დღის მუშაობით (ერთი კაცისგან) გრჩება ათ შაურამდის
 წმინდა სარგებელი, იმ შემთხვევაში ასე მუშიდგან დღე
 ში დაგრჩება (წმინდა მოსაგები) ორმოცდაათ მანეთამ
 დის! როგორც უკვე ხედავ, აგურის კეთების საქმეში
 სარგებლის მიღებათა მეტ-ნაკლებლობა დამოკიდებულია
 მუშა ხელის სიმრავლეზედ და ამიტომაც (ზემოხსენებუ
 ლის გამოსარკვევად) საქმროვ ვიცოდეთ, თუ რამდენი
 მუშა-ხელის დაქირავება და გაძლოლა შეგიძლია შენ;
 ესთქვათ, შენ შეგიძლია ოცი მუშის დაქირავება. თუ
 ორ მუშას დღის მუშაობით შეუძლია (ერთი-მეორე
 ზედ) ათას მთელ აგურამდის ჩაბარება, იმ შემთხვევაში
 ოცი მუშა ათი-ათას აგურამდის ჩაბარებას შესძლებს
 დღეში; და ოცდაათი მუშაობის დღის შემდეგ კი სამასი
 ათასი აგურისას. ესლა თუ გვინდა ჩვენ შევიტყოთ,
 ოცი კაცის მუშაობით (ამ ხნის განმავლობაში), რამდენი
 სარგებელი დაგვრჩება, მაშინ საქმროვ გამოვიანგარი-

შოთ, თუ რა გაგვივა ჩვენ ოცი მუშის დაქირავებაში (ოცდაათ დღეში) და რამდენი მანეთის შეშა გაგვივა სამასი ათასი აგურის გამოწვაში? თუ თითო ათასი აგურის (გამოწვის შემდეგ) ჩაბარებაში სამ-სამი მანეთი უნდა მიუთვალოთ მუშას, იმ შემთხვევაში სამასი ათასი აგურის დამუშავებაში გაგვივა (ოცდაათი დღის განმავლობაში) სამასჯერ მეტი. ე. ი. ($300 \times 3 = 900$ მ.) ცხრაასი მანეთი. ოცდა ათი ათასი აგურების გამოწვას ოთხ-ხუთ საყენამდის შეშა სჭირდება. სამას ათას აგურში ხომ ოცდა ათი ათასი ათჯერ იმყოფება? ($300,000 : 30,000 = 10$). მაშ ამოდენა ($300,000$) აგურის გამოწვასაც ათჯერ ხუთი საყენი შეშა დასჭირდება, რაც ორმოცდაათ საყენს შეადგენს. ამ ორმოცდა ათი საყენი შეშის ყიდვა და მოტანა შენ (სოფელში) ოთხას მანეთამდის მაინც დაგიჯდება. ამ ოთხას მანეთს ეხლა მიუმატოთ ის ცხრაასი მანეთიც, რომელიც ჩვენ გვჭირდება (ამ საქმეში) მუშებებს დასაქირავებლად და მივიღებთ ათას სამას მანეთს ($900 + 400 = 1300$). აი, ეს დაგვხარჯება შენ სამასი ათასი აგურის დაკეთებაში. ეხლა დროა შევიტყოთ, თუ რამდენი შეგვიძლია ავიღოთ (გაყიდვა) ამ ხარჯით დანაკეთებ საქონელში? თუ შენ (როგორც ეს ზემოთაც ვთქვით) ათასი აგურის გაყიდვა, ადგილზედ შეგიძლია ათ მანეთად, მაშინ სამასი ათას აგურში იმდენჯერ ათ მანეთს მოგცემენ, რამდენჯერაც სამასი ათასი მეტია ათასზედ. და რადგანაც სამასი ათასი სამასჯერ მეტია ათასზედ, ამიტომ შენც სამასჯერ ათ მანეთს აიღებ ზემო აღნიშნულ აგურებში. ე. ი. სამი ათას მანეთამდის. ამ სამი ათას მანეთს უნდა გამოვაკლოთ ეხლა ის ათას სამასი მანეთი, რომელიც ჩვენ დაგვხარჯა ამავე საქონლის დაკეთებაში და მაშინ მივიღებთ (ამ მოქმედებისგან) წმინდა სარგებელს ($3000 - 1300 = 1700$), რომელიც შეადგენს ათას შვი-

დას მანეთამდის და ეს ყველა იმიტომ, რომ შენ თვის განმავლობაში ოცი მუშა-ხელის დაქირავება შესძელი!.. აქ ჩვენ გამოვიანგარიშეთ მხოლოდ, თუ რა სარგებელი დაგვრჩება ოცი კაცის მუშაობით ოცდაათი დღის განმავლობაში. მაშ ეხლა საჭიროა ვიცოდეთ, თუ რამდენი გამოერევა წელიწადში აგურზედ, ასეთი სამუშიერო ოცდაათი დღე? *) ჩვენში აგურზედ მუშაობა პირველი აპრილიდგან მოკიდებულთ გიორგობისთვის დამლევამდე შეიძლება, ე. ი. შვიდი თვე. მაგრამ ამ შვიდი თვის განმავლობაში, ავღრიან დღეებთან ერთად, კვირა-უქმეებიც გამოერევა, რომლის დროსაც აგურზედ მუშაობა, ძალა-უნებლიეთ, შეჩერებულ უნდა იქმნას. ამიტომაც შემცდარი არ ვიქმნებით თუ ამ ხნის განმავლობაში, შვიდჯერ ოცდაათი დღის მაგივრად ოთხჯერ სამუშაო ოცდაათ დღეს ვიანგარიშებთ (ოთხ თვეს). თუ ოცი კაცის მუშაობამ, ოცდაათ დღეში, შენ ათას შვიდას მანეთამდის სარგებელი მოგცა, მაშინ ამოდენივე კაცის მუშაობა—ოთხჯერ ოცდაათ დღეში (ოთხ თვეში) რა თქმა უნდა, რომ ოთხჯერ ათას შვიდას მანეთს მოგცემს, ე. ი. ექვსიათას რვაას მანეთს ($1700 \times 4 = 6800$ მ.). მაგრამ აქ საქმე იმაშია, რომ ამოდენა დანამუშავებ საქონლის სოფლათ გასაღება (გაყიდვა) შენ, უეჭველად, გაგიჭირდება.

ესთქვათ, რომ სოფლად გაასაღე (გაყიდე) შენ მხოლოდ ოცდაათი დღის ნამუშევარი, ე. ი. სამასი ათასი აგური. მაშინ დაგრჩება გაუყიდველი დანარჩენი სამი თვის ნამუშევარი, რაც ცხრაასი ათას (900,000) აგურს შეადგენს. რა თქმა უნდა, რომ ამოდენა საქონლის

*) ზამთარში და ზრეთვე ზაფხულის წვიმიან დღეებში აგურზედ არ იმუშავენ.

წლობით გაჩერება შენ ზარალს მოგცემს. და ამიტომაც (ამ უკანასკნელის თავიდან ასაცილებლად) შენ აქ კარგი უნარის გამოჩენა და დაფაცვიცება გმართებს. მეტი გზა არ არის, დანარჩენ აგურებს შენ სადმე ქალაქში უნდა მოაუპოვო ბაზარი და ისინი ყველა ექვადიტანოვ გასასყიდათ. ეს შენ მით უფრო შეგიძლია, რომ რკინის გზის სადგური შენზედ ერთი ვერსის მეტით არ არის დაშორებული. მაგრამ ჯერ, ვინემ ამ საქმეს შეუდგებოდე, სჯობს წინდაწინვე შეიტყო: „მოგცემს შენ ხელს ამ საქონლის ქალაქში გადაზიდვა, თუ არა? აი, სწორეთ ასეთ შემთხვევაში გაგიწევს შენ დიდ სამსახურს, ჟურნალ-გაზეთების კითხვა, რომლების შემწეობით შენ უკვე გეცოდინება, თუ რა ღირს ერთი ვაგონის (ამ საქმისა) დაქირავება იმ რკინის გზის სადგურიდან (სადაც შენ დგახარ) ბათუმამდის, ქუთაისამდის და თბილისამდის? იმის საშვალეებითვე შეგეძლება შეიტყო გასაცხიდი საქონლის ქალაქში ღირებულობა და სხვა... განვაგრძოთ გვმომანგარიშებდა. ქუთაისიდან თბილისამდე აგურის ვადასაზიდი ერთი ვაგონი ღირს ოც მანეთად და ათ კაპეიკათ (20 მ. 10 კ.); ხოლო ქუთაისიდან ბათუმამდის — თოთხმეტი მან. და თერთმეტ შაურათ (14 მ. 55 კ.). შენ თავის საქონელი ბათუმის და ქუთაისის შუა ადგილას გიწყვია, ანუ უკეთ რომ ვსთქვათ, შენ მხოლოდ იმის ნახევარ მანძილზედ მოგიხდება შენი საქონლის გადაზიდვა, რამდენიც არის ბათუმიდან ქუთაისამდის და ამიტომაც ვაგონის დაქირავებასაც იმის ნახევარის მეტი უნდა დასჭირდება, რამდენიც არის საქირო ქუთაისიდან ბათუმამდის (14 მ. და 55 კ.). თოთხმეტი მანეთის და თერთმეტი შაურის ნახევარი იქნება შვიდი მანეთი და ოცდა რვა კაპეიკი (7 მ. 28 კ.). ამ შვიდ მანეთს და ოცდა რვა კაპეიკს ის სამი მანეთი და თოთხმეტი შაურიც უნდა მივეუმატოთ, რომელიც სჭირდება თვითველი

ვაგონის დაცლა-დატვირთვას და სხვადასხვა რკინის სადგურის (ამ შუენ საქმეზედ) სახარჯავს. პირველს, რომ მიუვუმატოთ მეორე სახარჯავი, მივიღებთ თერთმეტ მანეთს და სამ კაპეკს. აი, ამდენი გაგივა (დაგებარჯება) შენ თვითეული ვაგონის დაქირავებაში. ეხლა უნდა გამოვიანგარიშოო, თუ რამდენი ვაგონები დაგვჭირდება ჩვენ (900,000) ცხრაასი ათასი აგურის გადასაზიდათ? ხოლო ამ უკანასკნელისთვის კი: საჭიროა ვიცოდეთ, თუ რამდენი ფუთის ჩადება შეგვიძლია ვაგონში (რა სიმძიმის) და ამ სიმძიმეს რამდენი აგური შეადგენს? — ერთი გამომწვარი საშვალო აგური იწონს შვიდ გირამდის (ერთი მეორეზედ). ერთ ვაგონში შეგვიძლია ჩავდვათ (ჩავაწყუოთ) შვიდას ორმოცდა ათ (750 ფ.) ფუთამდის სიმძიმე. მაშ ეხლა დაგვჩა გამოსაანგარიშებელი, თუ რამდენი აგური შეადგენს შვიდას ორმოცდაათ ფუთამდის (750 ფ.) სიმძიმეს? ამისათვის საჭიროა ვიცოდეთ, თუ რამდენ გირს (გირვანქას) შეადგენს შვიდას ორმოცდაათი ფუთი სიმძიმე? — შვიდას ორმოცდა ათი ფუთი შეადგენს (ფუთს ხომ ორმოცი გირი აქვს) ოცდაათი ათას (30,000) გირს. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ერთ აგურს შვიდი გირი სიმძიმე აქვს. მაშასადამე, რამდენჯერაც შვიდი გირი იმყოფება ოცდაათი ათას გირში, სწორეთ იმდენი აგურის ჩაწყობა შეგვეძლება ჩვენაც თვითეულ ვაგონში. ამის გასაგებათ საჭიროა გავყოთ ოცდაათი ათასი შვილზედ (30,000: 7=4285) და მივიღებთ ოთხიათას ორას ოთხმოცდა ხუთ აგურს. აი, ამოდენა აგურის ჩაწყობა შეგვიძლია ჩვენ თვითეულ ვაგონში და ეს არისის სიმძიმე, რომელიც უსწორდება შვიდას ორმოცდა ათ ფუთს. ჩვენ გვაქვს სულ ქალაქში გადასაზიდი ცხრაას ათას აგურამდის. მაშასადამე, რამდენჯერაც ოთხიათას ორას ოთხმოცდა ხუთი აგური იმყოფება ცხრაას ათას აგურში, იმდენი ვაგონების დაქირავება დაგვჭირდება ჩვენაც ყვე-

ლა აგურების ქალაქში გადასახიდათ. ოთხი ათას ორას ოთხმოცდა ხუთი იმყოფება ცხრაას ათასში, ორას ათჯერ (დაახლოვებით); $900,000:4285=210$; აი, ამდენი ვაგონის დაქირავება იქმნება ჩვენთვის საჭირო. ჩვენ ზემოთ უკვე გამოვიანგარიშეთ, რომ ერთი ვაგონის დაქირას (ხარჯიანა) თერთმეტ მანეთამდის და სამ კაპეიკამდის სჭირდება. ორას ათი ვაგონის დაქირავებას, რასაკვირველია, რომ ორას ათჯერ მეტი ხარჯი დასჭირდება ($210 \times 11 \text{ მ. } 3 \text{ კ.} = 2316 \text{ მ. } 30 \text{ კ.}$), რაც შეადგენს ორიათას სამას თექვსმეტი მანეთის და ექვსი შაურის ხარჯს. ამოდენა ხარჯი მარტო რკინის გზაზედ გადახედვას სჭირდება. ეხლა შევიტყუოთ, რა დაგვეხარჯება ჩვენ რკინის გზის სადგურამდის, ამოდენა აგურის ურმით მიტანაში? შენ ხომ ერთ ვერსზედ დგებარ რკინის გზის სადგურიდან? მაშასადამე, ასეთ მანძილზედ, ერთი ვაგონის დასატვირთი აგურის ურმით მიტანას სამი მანეთი მაინც დასჭირდება; ხოლო ორას ათი ვაგონების დასატვირთ აგურების მიზიდვას კი ორას ათჯერ მეტი ($210 \times 630 \text{ მ.}$), რაც შეადგენს ექვსას ოცდა ათი მანეთის ზედ მეტ ხარჯს: ამ უკანასკნელს პირველი ხარჯიც რომ მიუმატოთ, მივიღებთ ($2316 \text{ მ. } 30 \text{ კ.} + 630 \text{ მ.} = 2946 \text{ მ. } 30 \text{ კ.}$) ორიათას ცხრაას ორმოცდა ექვს მანეთს და ექვს შაურს. ეს არის მხოლოდ, ჯერჯერობით, გარეთ სახარჯავი. ამ სახარჯავს ის შინაური ხარჯიც უნდა მიუმატოთ, რომელიც ჩვენ დაგვეხარჯა ცხრაასი ათასი აგურის დაკეთება-გამოწვაში. ჩვენ ზემოთ უკვე გამოვიანგარიშეთ და შევიტყუეთ, რომ სამასი ათასი აგურის დამზადება-გამოწვას სჭირდება ჩვენგან ათას სამასი მანეთის ხარჯი. მაშ ცხრაასი ათასი აგურის დაკეთება-გამოწვაში, რა ტქმა უნდა, რომ სამჯერ ამაზედ მეტად ხარჯი დაგვეჭირდება. ($1300 \times 3 = 3900 \text{ მ.}$), რაც შეადგენს სამიათას ცხრაასი მანეთის ხარჯს. ორას მანეთამდის, ჩვენ, ამოდენა აგუ-

რის შეწყობ-გამოწყობაშიაც დაგვეხარჯება. მაშ ზემო
 ნაჩვენებ ხარჯს ეს ორასი მანეთიც უნდა მიუერთოთ და
 მაშინ მხოლოდ მივიღებთ შინაური ხარჯის რაოდენობას,
 რომელიც უდრის ($3900 + 200 = 4100$ მ.) ოთხიათას ას
 მანეთს. ამ შინაურ ხარჯს ის ზედმეტი ხარჯიც უნდა
 მიუერთოთ, რომელიც დასჭირდა ცხრაასი ათასი აგურის
 ქალაქში გადაზიდვას (ე. ი. 2946 მ. 30 კ.) და მაშინ
 მივიღებთ მთელ იმ ხარჯთა რაოდენობას, რომელიც და-
 სჭირდება ცხრაასი ათასი აგურის დაკეთებას და (ქალა-
 ქში) ბაზარზედ გატანას. ყველა ესენი ერთად შეადგენს
 ($4100 + 2946$ მ. 30 კ.) შვიდიათას ორმოცდა ექვს მა-
 ნეთს და ექვს შაურს.

(დასასრული იქნება)

ტ. ანთელაძე.

დასრული იქნება XI

თბილისში ნი აგურისა და ინტერბანკის რეგისტრაციის
 -გეგმაში მონაწილეობის დასახელებულია
 „ინტერბანკის რეგისტრაციის“ დასახელებულია
 რომ სიკეთესთან ერთად ინტერბანკის რეგისტრაციის
 ნიშნის დასახელებულია რეგისტრაციის დასახელებულია
 ნიშნის დასახელებულია რეგისტრაციის დასახელებულია
 -გეგმაში მონაწილეობის დასახელებულია

წ. 1911 მ. ი. ი. შ. „ინტერბანკის“
 რეგისტრაციის დასახელებულია
 „ინტერბანკის“ რეგისტრაციის დასახელებულია
 „ინტერბანკის“ რეგისტრაციის დასახელებულია

ქვეყნიერების მასალა

ან უ

მატიარის ქიმიური რაობა.

(დასასრული *).

IX. ატომების წონა და ელემენტების თვისება.



ვენ აქ ვერ გვეხერხება განხილვა იმ ზოგიერთ მეტად საინტერესო ცნობისა ატომების ბუნებაზე, რომელიც ჩვენ დროის ინგლისელ სწაველულმა, გენიოსურ ტომსონმა **) წარმოსთქმა ჰელმჰოლცის ზოგიერთ სწავლის მიხედვით; არ გვეხერხება იმიტომ, რომ ამის გასაგებათ საჭიროა ცოდნა რაა ეთერი და ზოგი რამ სხვაც ***). თავის ალაგას, ზოგიერთ ფიზიკურ თეორიე-

*) იხ. „მოგზაური“, № 5 და 6 1903 წ.

**) პროფესორათაა კლასტის უნივერსიტეტში.

***) ამაზე ზოგი რამ ცნობა ჩვენს პირველ ნაწერშიცაა, — იხ. „მეცნიერების დედა-აზრი“.

ბის განხილვის შემდეგ, ჩვენ ამაზედაც მოგვიხდება საუბარი და მაშინ ავხსნით რაშია აქ საქმე, რომელიც მატერიის ძირეულ რაობა-ვითარებას ეხება. აქ კი საჭიროა ავხსნათ რა დამოკიდებულება არსებობს ატომების წონასა და ელემენტების თვისებათა შორის.

ჩვენ აქ ქიმიას ხომ არა ვწერთ, რომ დაწვრილებით ავხსნათ ეს დამოკიდებულება, თუმცა მის კარგ გასაგებათ ძლიერ საჭიროა ვრცელი საუბარი ამის შესახებ. ჩვენ აქ ამაზედაც მხოლოდ მოკლედ შეგვეძლება ლაპარაკი, ამიტომ იქნება ზოგან ძლიერ სწორყდაც ვერა ესთქვათ ზოგი—რამ.

შევადგინოთ 80 ელემენტის სია. ამ სიაში სულ თავში დაწვროთ ყველაზე მზუბუქი ელემენტი, ესე იგი წყალდანი და მას სხვები მივაყოლოთ სიმძიმის კვალობაზე, ე. ი. ჯერ მსუბუქი, მერე მასზე მძიმე, და ამგვარად ყოველ ელემენტს თავისი ალაგი მივცეთ სიაში:

		ნაღარი წონა.	ატომიანობა.			ნაღარი წონა.	ატომიანობა.
შეტალები	წყალდანი.	1	1	შეტალები	ტალმანი .	28	4
	ჟითიუმი.	7	1		ფოსფორი	31	3
	ბერილი .	9	2		გოგირდი .	32	2
	ბორი . .	11	3		ხლარი .	35	1
შეტალები	ნახშირმანი	12	4	შეტალები	პოტასიუმი	39	1
	აზოტი .	14	3		კალციუმი	40	2
	მყაუდანი .	16	2		სკანდიუმი	44	3
	ფტორი .	19	1		ტიტანი .	48	4
შეტალები	სოდიუმი .	23	1				
	მაგნიუმი .	24	2				
	ალუმიინი.	27	3				

80 ელემენტში ჩვენ აქ მხოლოდ 19 ჩამოვთვალეთ და დანარჩენი ამ ცხრამეტს მოჰყვება. ჩვენთვის ყველა ელემენტის აქ ჩამოთვლა საჭირო არაა, რადგან ამ 19 ელემენტითაც შეიძლება ავხსნათ ის, რაც საჭიროა. მოვიგონოთ ახლა, რაა მეტალი და მეტალოიდი. მეტალი ის ელემენტი, რომლის ჰედვა შეიძლება, (რკინა, ოქრო და ვერცხლისავეთ) ბრწყინავს და სითბოს გადამღებიცაა. მჟავდან-მეტალის შეერთებით ჩნდება საფუძვი. მეტალოიდი კი იმ ელემენტს ჰქვია, რომელიც არ კი იქედება, არამედ იფხვნება ჩაქუჩის თუ რამის დარტყმით, არა ბრწყინავს და სიცხოვლის გადაღებაც სუსტად იცის, მაგნახშირი და გოგირდი. მჟავდან-მეტალოიდის შეერთებით ჩნდება მჟავი. მჟავ-საფუძვის შეერთებით წარმოსდგება მარილი. ასეთია ეს დიდი განსხვავება მეტალ და მეტალოიდების თვისებათა შორის. ახლა სიას შევხედოთ და ვიკითხოთ — რომელია მათში მეტალი ან მეტალოიდი? ვნახავთ, რომ მეტალი და მეტალოიდები აქა-იქ არეულად კი არ არიან, არამედ ჯგუფ-ჯგუფად ერთმანერთს მოჰყვებიან. სულ თავში 4 ელემენტი (წყალდანი, ლითიუმი, ბერილი და ბორი) მეტალებია, ერთად არიან, ერთი-მეორის მოყოლებით. ამის შემდეგ მეტალოიდებია: ნახშირმანი, აზოტი, მჟავდანი და ფტორი. შემდეგ ისევ მეტალებს ვხვდავთ და ასე და ამ გვარად ხან მეტალებია და ხან მეტალოიდები ჯგუფ-ჯგუფად 80 ელემენტის სიას სულ ბოლომდისაც რომ ჩაყვებთ. როგორ გამოვსტკვათ ეს გარეობა, ეს რიგ-რიგობა? არ შეიძლება იტყვას, რომ მეტალების და მეტალოიდების ჯგუფები დრო-გამოშვებით ერთმანერთს მოსდევენ, რადგან აქ დროში კი არაა საქმე, არამედ რიგ-რიგობაშია; მეცნიერები ამას პერიოდობას უწოდებენ; ასე რომ ეს გარეობა მათ უნახე ასე გამოითქმის: სიაში მეტალები და მეტალოიდები პერიოდულად მოსდევენ ერთმანერთს. ეს გავიგეთ

მეტალ და მეტალოიდების შესახებ; ახლა ვნახოთ გამო-
 იხატება თუ არა ეს პერიოდობა სხვა რამ თვისებაშიც,
 მაგ. ატომიანობაში? ერთ შეხედვითაც ვნახავთ, რომ სი-
 აში ეს ატომიანობაც პერიოდულათ იცვლება: ნადარ
 წონის მომატებით ატომიანობა ჯერ იზრდება ერთიდან
 ოთხამდინ, შემდეგ ისევ სუსტდება და ერთამდინ ჩამო-
 დის, მერე ისევ მალლა ადის ოთხამდინ და ასე სდის ბო-
 ლომდინ ხან მატულობს და ხან კლებულობს,—პერიოდ-
 დულად იცვლება. ზოგიერთი სხვა თვისებაც რომ ავი-
 ლოთ, იქაც ამ პერიოდობას შევნიშნავთ. ეხლა ციფი-
 რები ვალაპარაკოთ;—ერთ ატომიან ლითიუმს, რომლის
 ნადარი წონა 7-ია, შევადაროთ ერთ-ატომიან იფე სოდო-
 უმი, რომელიც შემდეგ პერიოდშია. მისი ნადარი წონა
 23-ია; ორთა წონის განსხვავება იქნება $16 (23 - 7 = 16)$,
 ეხლა ორ-ატომიან ბერილის წონა (9) ორ ატომიან მა-
 გნიუმის წონას (24) შევადაროთ,—განსხვავება 15-ია,
 ოთხ-ატომიან ნახშირბანის და ტალმანის წონაში განს-
 ხვავება $(28 - 12 = 16)$ ისევ 16-ს; მჟავდან-გოგირდის კან-
 სხვავებაც 16. ასე რომ ერთ პერიოდის და მესამე პერი-
 ოდის ელემენტთა შორის განსხვავება ან 15 და ან 16.
 ნათლად სჩანს, რომ როდესაც ატომები რომ ჩნდებო-
 დნენ პირველად ქვეყნიერებაში, ამ გაჩენაში რალაც წესი
 ყოფილა, რომელიც ატომებს ამ პერიოდობაში დაეტყო.
 სულ წონაზე კია დამოკიდებული ელემენტების ამ გვარი
 ბჭისება; წონის მოატებით ელემენტებს თვისება ეცვ-
 ლებათ პერიოდულად.

გარეგან თვისებათა პერიოდობა გერმანიელ მეცნი-
 ერმა—ლოტარ მეიერმა აღმოაჩინა და ქიმიურ თვისებათა
 პერიოდობა რუს მეცნიერმა მენდელეევიმა 1869 წ. *)

*) ზოგსა ჰგონია, რომ ეს პერიოდების კანონი მენ-

ებლა ამ სიაში გავუსვათ ხაზი რომელსამე ელემენტს, თუნდ ნახშირმანს, და წავშალოთ, ვითომც ქვეყანაზე ნახშირმანის ელემენტი არა ყოფილა. მაშინ სამ ატომიან ბორის შემდეგ სამ ატომიანივე აზოტი იქნება ჩვენს სიაში, და მის შემდეგ ორ ატომიანი მეთადანი, ერთ ატომიანი ფტორი და სხ. ვსთქვათ, რომ როდესაც მენდელეევი ელემენტების პერიოდობა გამოაქვეყნა მეცნიერებაში, მაშინ მის სიას ეს ნახშირმანი აკლდა. რომ ეს მართლაც ასე ყოფილიყო, მაშინ ყოველ მეცნიერს შეეძლო ეთქვა, რომ ეს პერიოდობის სწავლა ძლიერ კოჭლობს, რადგან სამ ატომიან ბორს უთუოდ ოთხ ატომიანი ელემენტი უნდა მოჰყვეს და ამის ნაცვლად ბორის შემდეგ ისევ სამ ატომიანი აზოტია; სჩანს რომ მენდელეევი სცდება რომ ჰგონია ვითომც პერიოდობა არსებობს ელემენტებში. სწორედ ამ გვარი ამბავი მოხდა როდესაც მენდელეევი პირველად გამოაცხადა თვისი სწავლა; მხოლოდ ნახშირმანი კი არ აკლდა სიას, არამედ სხვა ელემენტი და ისიც ერთი კი არა არამედ სამი!

სიაში ორ ატომიან ტალმნის შემდეგ ოთხ-ატომიანი ტიტანი იდგა და სამი ატომიანი კი არ იყო, — აკლდა; გარდა ამისა სხვაგნითაც ორი ელემენტი აკლდა ამ სიას. როგორც ვხედავთ ღიდათ უნდა გასჭირვებოდა ამ სწავლას ამ მიზეზით, მაგრამ მენდელეევი ღიდ გაბედვით გამოაცხადა, რომ ეს სამი ელემენტი თუ აკლია ამ სიას, ეს იმას კი არა ნიშნავს ვითომც ჩემი სწავლა

დეკევიმა თავის-თავად კი არ აღმოაჩინა, არამედ ერთ ჰატარა ფრანგულ წიგნმა მოაფიქრა ეს (Chancourtois, — *Vis tellurique Paris 1863.*), რომელშიც დაახლოებით ამ გვარივე სია იყო მოყვანილი ზოგ თავისებათა პერიოდობის მიხედვით. წიგნს არაფინ არ მიაქცია ყურადღება.

კოქლი იყოს; არამედ იმას, რომ ეს სამი ელემენტი უთუოდ უნდა იყოს ბუნებაში, მაგრამ ჯერ არ აღმოგვიჩინია; უნდა ვეძებოთ ბუნების მასალაში და ვიპოვიოთ. სიაში, ნათლად სჩანდა რა აღგილი უნდა ჰქონოდა ამ სამ უცნობ ელემენტს, მაშასადამე ვარაუდით შესაძლო იყო მათ თვისების გარკვევა წინათვე. ასეც მოიქცა მენდელეევი და წინათვე გამოიანგარიშა ამ სამ ელემენტის ყველა თვისება: მათი ნაღარი წონა ამდენი უნდა იყოს, თვისებაც ასეთი და ასეთი და სხვ.; თითქოს სამივე ელემენტი ლაბორატორიაში გამოუცდიაო, ეგონებოდა კაცს. ამ ყოფაში იყო რამდენიმე წლის განმავლობაში ეს მენდელეევის სწავლა და ბოლოს ყველა გაჰკვირდა მეცნიერებაში, როდესაც სამმა სწავლულმა ფრანგმა, შვედელმა და გერმანიელმა ეს სამი ელემენტი აღმოაჩინეს ბუნებაში სწორედ იმ თვისებისა, რა თვისებაც მენდელეევს წინათვე ჰქონდა გამოიანგარიშებული. ამ სამ ელემენტს სახელათ დაერქვათ: გალიუმი, სკანდიუმი და გერმანიუმი; ახლა სიაში ყველას თავისი ალაგი უჭერია. ამასა ჰქვიან მეცნიერების გამარჯვება და დიდათ გაითქვა სახელი ამ გამარჯვებით მენდელეევმა, რომელსაც ლონდონის მეცნიერთა საზოგადოებამ ჯილდოთ მედალი მიუსაჯა, რაიც დიდ პატივისცემას ნიშნავს.

როგორც ვხედავთ დიდი დამოკიდებულება არსებობს ატომთა წონა და მათ თვისებათა შორის, მხოლოდ ეს დამოკიდებულება პერიოდულად გამოიხატება. ელემენტების წონას რამე მნიშვნელობა რომ არა ჰქონდეს, მაშინ ეს პერიოდობა არ გამოიხატებოდა: მეტალი და მეტალოიდები სიაში ერთად არეული იქნებოდნენ წონის განურჩევლად; არც ატომიანობას, თუ სხვა რამ თვისებას, არავითარი პერიოდობა არ დაეტყობოდა. აქ უნებურად გვაგონდება ძველი არისტოტელის სწავლა ქვეყ-

ნიერების მასალაზე: ქვეყნიერება ოთხ სტიქიონისაგანაა შემდგარი, — ცეცხლი, ჰაერი, წყალი და მიწისაგან, მხოლოდ ეს ოთხი სტიქიონი, ერთ ძირეულ მასალისაა. ამის მოგონებაზე გონება გვეკითხება — იქნება ეს 80 ელემენტის ატომები ერთ მასალის არიან, მხოლოდ ეს სფეროთა მასალა სხვადასხვა ელემენტის ატომებში მეტი თუ ნაკლებია და აქედამ როგორღაც მათ თვისების განსხვავება წარმოსდგება. თუ არა და როგორ შევიგნოთ, რომ 80 ელემენტში, როდესაც ატომები წონით ერთმანერთს უახლოვდებიან, მაშინ მათ თვისებაც აითქმის ერთგვარია; მაგ. სიის თავში 4 ელემენტი (წყალდანი, ლითიუმი, ბერილი და ბორი) წონით ერთმანერთის მეზობლები რა არიან, თვისებითაც ერთმანერთს ემსგავსებიან; ოთხივე მეტალებია. იმავე მსგავსებას სხვა ჯგუფები, სხვა პერიოდები წარმოადგენენ. რასა ნიშნავს ეს პერიოდობა? რათაა რო წონის მომატებით თვისება, მაგ., ატომიანობა, ჯერ თანდათან იზრდება, ძლიერდება ერთი დამ ოთხამდინ, და შემდეგ, წონის უფრო მეტ მომატებით, ხელმეორედ სუსტდება და ოთხიდან ერთამდინს ჩამოდის, რომ შემდეგ ისევ მაღლა ავიდეს; რათაა, რამ ეს პერიოდობა არსებობს? რატომ ისე არაა, რომ სულ მსუბუქ ელემენტს — წყალდანს ერთ ატომიანობა რომ სჭირს მასზე მძიმე ელემენტებს წონის მომატებით შეუწყვეტლად არ ეზრდებათ ეს ატომიანობა და არ უხდებათ ორ, სამ, ხუთ; ათ, ოც ან ორმოც ატომიანობა? ეს ასე არა ხდება და ატომიანობა მატულობს მხოლოდ ოთხამდინ და შემდეგ ისევ ჩამოდის ერთამდინ, რომ ისევ ოთხამდინ აიწიოს. ყველა თვისებაც ასე პერიოდულად იცვლება; ასეთაა ეს თავ-სატეხი და ღიდათ გამოსაცნობი კითხვა, — რათაა რომ ეს პერიოდობა არსებობს?

ვინ არ იცის, რომ ხშირად მოხუცი ხასიათით და ხნიერ ბაღდას წააგავს; ბაღდასავით ნებიერი და გულ-

ჩვილია, ხშირად გონებითაც სუსტდება და ბალღურ გონებას უბრუნდება. ბუნებას თითქოს ისე დაუწესებია ადამიანისთვის, რომ როდესაც ბალღი ხარ გონება და ზნეც სუსტი გექნება; რო წამოიზრდები, გაგიმაგრდება და გაგიძლიერდება; შემდეგ, რომ მოხუცდები და დიდი ხნის შეიქმნები, ისევ ბალღურ სისუსტეს დაუბრუნდებიო. როდესაც 80 ელემენტის ატომები რომ ჩნდებოდნენ საერთო მასალისაგან, თითქოს ამ გვარივე წესი არსებულა იმ დროს: მსუბუქ ატომებს ერთგვარი თვისება მისცემიათ, მათზე მძიმეებს სხვა გვარი და ამათზე უფრო მძიმეებს ისევ პირველ ჯგუფის თვისება და ასე პერიოდულად დარღვებულა ეს თვისება.

რა თქმა უნდა, რომ ეს შედარება შედარებაა და არა მეცნიერული ახსნა რისგანაა, რომ პერიოდობა არსებობს. მეცნიერებამ გაარკვია, რომ ატომების წივსება წონასთან ახლოს სდგას, წონაზე და მოკიდებული, მაგრამ ეს დამოკიდებულება პერიოდულია, რათა ეს პერიოდობა, — ამას დაეძებს ახლა მეცნიერება და ახლაც გაცხარებული მუშაობა ამის გამოსაცნობლად მეცნიერება შორის. ვარაუდით კი თითქოს შეიძლება ითქვას, რომ ეს პერიოდობა მისი ნიშანია, რომ ყველა ელემენტის ატომები ერთი მასალის არიან და ეს მასალა ატომებში არეული კი არა, არამედ რალაცა პლანზეა აშენებული. ყოველ ელემენტის ატომებს თავ-თავისი პლანი აქვთ; ამით და აგრეთვე მასალის რაოდენობითაც განი-რჩევიან ერთმანერთში სხვადასხვა ელემენტის ატომები. როდესაც ატომები პლანით თუ ფორმით ერთმანერთს უახლოვდებიან, მაშინ თვისებაც მსგავსებას იწყებს მათ შორის; აქედან წარმოსდგება მეტალი და მეტალოიდების ჯგუფები და მათი ერთ-გვარობა: რომ ატომის თვისება მის ფორმა და პლანზედაც უნდა იყოს დამოკიდებული, ამას იზომერიაც ძლიერ გვეუბნება, რომელზე-

დაც მალლა ვისაუბრეთ; ორი მოლექულა ერთგვარ და ერთი რიცხვის ატომებს შეიცავს, მაგრამ მაინც ძლიერ განირჩევიან ერთმანერთში მხოლოდ იმიტომ, რომ სხვა და სხვა პლანზეა აშენებული ერთი და მეორეც.

რა პლანზე არიან აშენებული ატომები და რა გვარ ყოფა და ბუნებისაა მისი მასალა—ასეთია ეს კითხვა მატერიის ძირეულ რაობა-ვითარებაზე. ეს რომ გამოიცნოს მეცნიერებამ, მაშინ ყველა თვისებასაც ადვილად ახსნის, რადგან თვისება ამ ძირეულ რაობისაგანაა დამოკიდებული.

ამ მატერიის ძირეულ რაობა-ვითარების გამოცნობას, როგორც უკვე ვსთქვით, ტომსონი შეუდგა და მეტად საინტერესო რამეც წარმოსთქვა ამის შესახებ, მაგრამ ეს მაინც პირველი ფეხი, გადადგმაა ამის გამოცნობაში და ქიმიური ძალა და ატომების ძირეული რაობა-ვითარება ისევ წყვედიადით მოცული ამოცანაა. ტომსონის სწავლაზე შემდეგში მოგვიხდება საუბარი; ხამი მკითხველი აქ ამას ვერ გაიგებს.

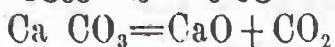
X. რა და რა ძალას აჩენს ქიმიური რეაქცია?



ვერჯერ გვექონია შემთხვევა ამ მატერიის ქიმიურ რაობის გამოძიებაში ძალებზედაც ჩამოკვევდოლაპარაკი, რადგან არც ერთი რეაქცია ისე არა ხდება, რომ რამე ძალამ არ იჩინოს თავი; მაგრამ ყოველთვის განგებ განზე ვაგდებდით ამაზე საუბარს, რათა მკითხველს მხოლოდ მატერიის რაობის ახსნაზე ჰქონოდა გულის-ყური. ახლა ამაზედ ვსთქვათ ორიოდ მე სიტყვა.

როგორც ერთგან გავარჩიეთ ცარცის მოლექულა

ასეთ ფორმულისა Ca CO_3 , ესე იგი ხუთი ატომის ჯგუფს წარმოადგენს: 1 კალციუმის, 1 ნახშირმანის და 3 მეჟენისას. ცარცი, მარმარი და საკირე ქვა ერთგვარი ქიმიური საგნებია, ამიტომ სამთავისივე ფორმულა იქნება Ca CO_3 . ქიმიურათ ეს სამი საგანი მარილებია, რადგან Ca CO_3 საფუძვის და მეჟვის შეერთებითაა გაჩენილი ($\text{CaO} + \text{CO}_2 = \text{Ca CO}_3$). დედამიწის ქერქში არც ერთი საგანი ისე არაა გავრცელებული, როგორც ეს სამი ერთ-ფორმულიანი საგანი: ცარცი, მარმარი და საკირე ქვა, რომლებიც ზოგჯერ მთა-კლდეებათ არიან; კვერცხის ცილაც ამ საგნისაგანაა შემდგარი. ჩვენ ხომ გვახსოვს, რომ ცარცის ბუნების გამოსაცნობლად სიცხოვლით დაეშალეთ ჩვენ ცარცი და ასე გავიგეთ მისი მონაწილე მეჟვ-საფუძვი. ახლა ცარცის ნაცვლადსაკირე ქვა ავიღოთ. ყველამ იცის რას უშვრება ამ საგანს მეკირე; ამ საქმეს კირიშ დაწვა ჰქვიან, რომელიც ასე ხდება: კლდის ნატეხებს—საკირე ქვას, დიდ ქურაში ჰყრიან და ძირიდან ცეცხლს უნთებენ. სიცხოვლით, საკირე ქვა კირად იქცევა. ეს რეაქცია ასე გამოიხატება:



საკირე ქვა კირი ნახშირ-მეჟვი
(მარალი) (საფუძვი) (მეჟვი)

ამ გვარად საკირე ქვის მოღვეკულა, რომელიც მარილია, სიცხოვლით ისევ მეჟვ და საფუძვად იშლება,— კირად და ნახშირ-მეჟვად. განთავისუფლებული ნახშირ-მეჟვის გაზი ქურიდამ ჰაერში აღის და იფანტება; ქურაში კი კირი რჩება. ყველამ ვიცით, რომ კირზე თუ ცოტად წყალი დავასხით, წყალი მაშინვე შრება, კირი კი ცხელდება, იფხენება იშლება. რომ გამოვიძიოთ რა მოსდის კირს ამ წყლის დასხმით, ვნახავთ, რომ კირი წყალს იერთებს თავისთან, ე. ი. თითო კირის მოღვეკულა თითო წყლისასკირე ვერებს ამ გვარ რეაქციით:



კირი წყალი

სიხანს, რომ კირი რომ ცხელდება, ეს სიცხოვლე ამ ქიმიურ შეერთებითაა გაჩენილი. ბევრი სხვა ქიმიური შეერთებაც აჩენს ამ ძალას — სიცხოვლეს და ხშირად სიცხოვლესთან სინათლესაც სცემს. მჟავდან-წყალდანის შეერთებაში, რომლის შედეგი წყალია, ისეთი სიცხოვლე ჩნდება, რომ ახლად გაჩენილი წყალი რამდენსამე ხანს ორთქლად რჩება და მხოლოდ შემდეგში გაცივებით წყლად გადადის. მჟავდანს ხომ თითქმის ყველა მარტივი საგანი ერთვის და ამ შეერთებით ყოველთვის სიცხოვლე ჩნდება და ხშირად სინათლეს. მაგ. მჟავდნით ავსილ შუშებში რომ ჩაუშვით ცალ-ცალკედ სხვადასხვა მარტივი საგანი: ნახშირი, გოგირდი, სოდიუმი, მაგნიუმი, ფოსფორი, რკინა, თითბერი და სხვა — მაშინვე მათი შეერთება მოხდება მჟავდანთან და ამიტომ დიდი სიცხოვლე ჩნდება და ხშირად ისე ძლიერ ანათებენ ამ შეერთების დროს, რომ თვალს მათი წიწვია უძნელდება. მეცნიერი ამ გვარ მოვლენას, ესე იგი საგნის მჟავდანთან შეერთებას, რომლის შედეგად მჟავდანოსანი ჩნდება — მჟავი ან საფუშვი, — საგნის დამჟავებას ეძახის. ასე უცქერის ამ მოვლენას მეცნიერი და საზოგადოთ კი ცხოვრებაში ამ მოვლენას დაწვა ჰქვია. ასე, რომ დაწვანიშნავს საგნის მჟავდანთან შეერთებას.

უფრო დავაკვირდეთ ამ მეტად საკვირველ მოვლენას — ცეცხლს, რომელიც ზოგ ქვეყანაში ღმერთად მიაჩნიათ, ავიღოთ რომელიმე საწვავი საგანი, მაგ. შეშა, ნავთი, სანთელი ან ქვა-ნახშირი; ეს საგნები შესდგებიან უმეტეს ნაწილად ერთგვარ მოლეკულებისაგან, რომლებიც შეიცავენ წყალდნის, მჟავდნის და ნახშირმანის ატომებს. ეს მოლეკულები სხვადასხვა ფორმის ორსა ან სამ საგნებში. რომ განვიხილოთ ახლა რომელიმე მოლეკულა, უნახავთ, რომ მასში ატომები ძლიერ სუსტად არიან ერთად შეკავშირებული და ამიტომ ადვილად იშლე-

ბიან სიცხოვლის მოკარებით; და რადგან ამ მოღვეუ-
ლებში ნახშირმანის და წყალდნის ატომებია, რომლებსაც
დიდი ნათესაობა აქვთ მჟავდანთან, ამიტომ, მოღვეულის
დაშლაზე ჰაერის მჟავდანი იერთებს შიათ თავისთან. ატო-
მები მოღვეულაში მაგრაად რომ იყვენ შეერთებულნი,
მაშინ მათი დაშლაც ძლიერ ძნელი იქნებოდა და ვერ-
შეუერთდებოდნენ ასე ადვილად ჰაერის მჟავდანს. მაშინ
ნავთი, შუშა, სანთელი და სხვ. საწვავი საგნები არ იქ-
ნებოდნენ და სიცხოვლეს, ისე ადვილად აიტანდნენ,
როგორც მაგალითად ქვა.

ამოვიღოთ ჯიბილამ ერთი წუმწუმა და ავანთოთ.
წუმწუმის თავს ფოსფორი აქვს წასმული, ორივე ხელის
გული მაგრაათ ერთმანერთს რომ წავუსვათ, ხელი გავვი-
ცხელდება; წუმწუმის თავსაც რამე საგანს რომ ვუსვამთ
ცხელდება და ამით ზედ წასმულ ფოსფორს ჰაერის მჟა-
ვდანთან შეერთებას უადვილებს. მჟავდან ფოსფორის შე-
ერთებით წუმწუმის თავზე უფრო დიდი სიცხოვლე
ჩნდება, რომელიც მის მასალას—მოღვეულებს შლის და
შეძლებას აძლევს განთავსდებულდ ატომებს ჰაერის
მჟავდანს შეუერთდნენ დააკვირდეთ წუმწუმის თავს
ცეცხლი რომ ეკიდება. თავს ენახავით ალი ასდის, კარგ-
გათ რომ შევხედოთ ამ ალს, ვნახავთ, რომ სამ ნაწი-
ლისაგანაა შემდგარა: პირველი მოშავოა და შიგ ალის
შუა-გულშია წუმწუმის წვერის გარშემოც ამ მოშავო
ნაწილს გარს არტყია განათებული და ამასმესამე ძლიერ
მკრთალი ნაწილი მოსდევს. პირველი ნაწილი წუმწუმის
გაგაზებულ მასალისაგან შესდგება, კბილია და არა ცხე-
ლი. მეორე მნათ ნაწილში წყალდანი იწვის, ე. ი. ჰაე-
რიდამ მოდენილ მჟავდანს ერთვის; მასთან იწვის აგრე-
თვე ნახშირმანის ზოგიერთი ნაწილი, ზოგი კი თავისუ-
ფალი რჩება ამ ნაწილში, რადგან აქ ჰაერის მჟავდანი
სამყოფი არაა. ეს თავისუფალი ნახშირმანი აქ ისეა გაჩა-

ღებული, რომ მისი ნაწილები სულ პატარა ნაღვერდლებს წარმოადგენენ და ამიტომ ანათებენ; აქედამ მესამე (გარეგან) ნაწილში გამოდიან და მაშინვე მყავდინს უერთდებიან, რომელიც აქ ბლომათაა. წუმწუმის, ნავთის, სანთლის დაწვით ჩნდება ნახშირმჟავა (CO_2) და წყლის ორთქლი, წყლის მოლეკულებისაგან შემდგარი (H_2O). წყალდანი და ნახშირმანი საწვავ საგნისაგანაა გამოცემული და მათ მყავდანი რომ ერთვის ჰაერისაგანაა მომდინარე. ლამფას რომ ძლიერ ავეუწიოთ, ბევრი ნავთი დაიშლება სიციხოვლისაგან და რადგან ლამფის შუშაში გარე ჰაერიდამ მყავდანი ვერ ასწრობს ბლომად შედენას, ამიტომ ნავთის ნახშირმანი ბევრი ნაწილი თავისუფალი რჩები და ბოლოდ ასდის ლამფას, საჭიროა ამიტომ ლამფას ციკად ჩავუწიოთ, რომ ნაკლები ნავთი დაიშალოს, იმდენი რამდენისათვისაც სამყოფია ლამფაში ჰაერიდამ მომდინარე მყავდანი.

ასეთია ამ ძალის სიციხოვლის გაჩენა, რომელიც წარმოსდგება სხვადასხვა ელემენტის მყავდანთან შეერთებისაგან. ქიმიურ ნათესაობისაგან წარმოსდგება საგანთა შეერთება და ამ შეერთებით სიციხოვლე ჩნდება და სინათლეცა. მაგრამ ელემენტები მყავდნის გარდა სხვებსაც ერთვიან. საქმლის მარტილი ორ მარტივ საგნისაგანაა შემდგარი — ხლორი და სოდიუმისაგან; მაშასადამე ეს ორი მარტივი საგანი მონათესავეა და ამიტომ მათ შეერთებითაც უნდა ჩნდებოდეს სიციხოვლე. მართლაც ხლორის გაზით აესილ შუშაში სოდიუმში რომ ჩავუშვათ, მაშინვე მათი შეერთება მოხდება და სიციხოვლეც გაჩნდება. ხლორში იწვის აგრეთვე წყალდანიც და წყალდანში ხლორი. ასე რომ დაწვა ნიშნავს საგანთა ქიმიურ შეერთებას. რაც უფრო მეტი ნათესაობა აქვს ორ საგანს, მით უფრო მეტი სიციხოვლე ჩნდება მათ შეერთებით.

სიცხოველის გარდა სხვა გვარ ძალასაც აჩენს ქიმიური შეერთება ზოგიერთ შემთხვევაში. თოფის წამალი რომ გამოვიძიოთ, ვნახავთ, რომ ეს ორიოდ მარტივ საგნისაგანაა შემდგარი, რომელთაც დიდი ნათესაობა აქვთ ერთმანერთში. ეს საგნები ერთად არეულენ და არა ქიმიურად შეერთებულნი. რადგან ამათ დიდი ნათესაობა აქვთ ერთმანერთისა, ამიტომ ძლიერ ადვილად და მძლავრად ერთდებიან. ამ დიდ ნათესაობისაგან ისეთი დიდი სიცხოველე ჩნდება ქიმიურ შეერთების დროს, რომ მაშინვე გაზებად გადადიან ეს საგნები. წამალს ნაპერწკალი უნდა მოხედეს, რომ ქიმიურ ნათესაობამ, რომელიც თითქოს მიძინებულაო ამ წამალში, მუშაობა იწყოს. ამ ნაპერწკალს პისტონი აჩენს. წამლის მასალა უცხად გაზად იქცევა, რომელიც თოფში არ ეტევა, რადგან ძლიერ ბევრია, ამიტომ გარეთ გამოვარდება ხოლმე დიდის სისწრაფით და თუ გზაში, ე. ი. მილში თუ ლულაში თოფის ტყვია დახვდა მძლავრად გარეთ ისვრის. ამ გვარად ტყვიას მძლავრ გაქანების ძალა ეძლევა; ავიღოთ ახლა ორი თოფი ერთი მხოლოდ წამლითაა გატენილი, მეორე კი წამლითა და ტყვიითაც. ორივე თოფი ერთად რო დავცალოთ, ვნახავთ, რომ ტყვიით დაცლილი თოფი მეორე თოფზე ნაკლებათ გაცხელებულა. ტყვიით გატენილ თოფში სწორედ იმდენი წამალი იყო, რამდენითაც მეორე თოფი იყო გატენილი, მაშ რათაა რომ მასზე ნაკლებათაა გაცხელებული? ცხადია, რომ ამისი მიზეზი ტყვია უნდა იყოს. ამისი ახსნა ასეთია: ქიმიური ნათესაობა, ან ქიმიური ძალა, უტყვიო თოფში სიცხოველეთ გარდაქცეულა, მეორეში კი - ტყვიით გატენილში, ძალის ზოგი წილი სიცხოველედ შეცვლილა, ზოგი კი ტყვიის სროლაში. ამ გვარად ქიმიურ ნათესაობის ძალა ზოგ შემთხვევაში სიცხოველეს აჩენს (დაწვა) და ზოგში რომელიმე საგანს სროლის ძალას აძლევს, ან, უკეთ რომ ვსთქვათ - ქიმიური ძალა ზოგ შემთხვევაში სიცხოველედ იცვლება, ზოგში კი სროლის ძალად.

ამ ორ ძალის გარდა ქიმიურ ნაბრუნებას შეუძლიან აგრეთვე ზოგიერთ შემთხვევაში ერთ მეტალს შაკვინდველ ძალის გაჩენაც, რომელსაც ჩვენში ბევრი არ იცნობს და უფრო ბევრს გაგონებითაც არ გაუგონჩა, თუმცა ტელეგრაფი ამ მხოლოდ ამ ძალით მუშაობს. ბევრგან რყიდება ერთგვარი თეთრი შუშის ქურქელი, რომელიც ძლიერ წააგავს ჩაის ქიქას, მხოლოდ მასზე დიდია, ასე რომ შიგ ერთი ბოთლი წყალი ჩაეტყვა. ავიღოთ ერთი ამ გვარი წყლით ავსილი ქურქელი და გავსწნათ შიგ გოგირდის მუყავი, რომლის თითო მოლექსულა ასეთ ფორმულისაა $H_2 SO_4$. ჩაუშვათ ახლა ამ შუშაში ორი თხელი და მოგრძო ნაჭერი მეტალი, ცინკი და პლატინა. ავიღოთ ახლა თუნდ ნახევარი არშინი მართული და ერთი წვერი ცინკს მივაბათ, მეორე კი პლატინას, წყლიდამ ამოშვერილებს. როგორც კი ამას ვიხამთ შუშაში ქიმიური რეაქცია დაიწყებს მოქმედებას:



გოგირდის მუყავი, ცინკი, ცინკის შაბი, წყალდანი.

როგორც ვხედავთ, გოგირდის მუყავს წყალდანი ერთმევა და სამაგიეროთ ცინკი ეკავშირება. ამ რეაქციას, ხომ ვიცით, აღებ-მიცემის რეაქცია ჰქვია. ახლა მართული შუაში რომ გავჭრათ და ორივე წვერი ხელში რაღდავიჭიროთ, ტანში ჟრუანტელსავით რაღაცა დაგვივლის. სჩანს, რომ შუშაში რეაქცია რომ ხდებოდა რაღაც ძალას აჩენს, რომელიც მართულზე ჩვენთვის უჩინრად აღის. რომ უფრო ცხადათ გვეჩვენოს რაღაცა ხდება ამ შემთხვევაში საჭიროა ეს ძალა გავადიდოთ, ამიტომ ერთ შუშის ნაცვლად, რამდენიმე ვიხმაროთ, ამ გვართვე შემდგარი. შუშები რველათ დაფამწკრივოთ (ისე, როგორც ფერხულში იციან) და პირველი შუშის ცინკი, მეორე შუშის პლატინას გადავაბათ მართულით, მეორე შუშის ცინკი მესამეს პლატინას და ამ გვარად ცინკ-პლატინის

გადაბნობით ყველა შუშები ერთად შეეაერთოთ, ისე რომ უკანასკნელი შუშის ცინკი პირველის პლატინას ექნება მჩამული მართულით. ამ გვარად, შვერხეებულ შუშებს ბეტარეს ჰქვიათ და თითოეულ შუშას ელემენტი რაც უფროა მეთოქლომენტი ბატარეაში, შინა უფროა მეტი დალა ჩნდება. შით უფროა ძლიერია ბატარეა. ამ ძალას ელექტრონი ჰქვიათ, რომელიცედაც სხვა ძალებთან ერთად შემდეგში გვექნება ვრცელი საუბარი. ავილოთ ახლა რომელიმე ცინკ-პლატინაზე გადაბმული მართული, გავქრათ შუაში და შიგ ჩავურთოთ გადაბნობით რომელიმე ძლიერ წვრილი მართული სხვა რამ მეტალისა, რომელიც სიცხოვლეს ადვილათ იტანს და მალე არა დნება. (პლატინა ყველასა სჯობს). ძალა, რომელიც ყველა ელემენტებში ჩნდება რეაქციით, ისე ძლიერია, რომ ამ წვრილ მართულს ახურებს, და თუ ელემენტები ბლომათაა, ეს გაცხელება იქამდინ მივა, რომ მართული გრძელ და წვრილ ნაღვერდალს დაეგვანება. წვრილ მართულის ნაცვლად, შუაში გაჭრილ მართულს ორივე წვერზე, ორი პატარა, წვრილად გათლილი ნახშირი რომ მივაბათ და ორივე ერთი მეორეს რომ მივუახლოვოთ, მაშინვე ნახშირის ორ წვერ შუა ვარსკვლავი გაჩნდება და თუ ღამეა ოთახს მზესავით თეთრად გაანარებს, ამ ძალას სხვადასხვა რეაქციაც აჩენს. ასეთია ეს ელექტრონის ძალა.

მაშასადამე, ქიმიური ნათესაობა, ან ქიმიური ძალა, რომელიც ატომებსა სჭირთ, ქიმიურ რეაქციებში აჩენს სითბო-სიცხოვლეს, ან რომელიმე საგანს გაქანებულ მოძრაობას ჰყრის და ან ელექტრონს იძლევა. უფრო სწორი იქნება, რომ ვსთქვათ, რომ ქიმიურ ძალას შეუძლიან სხვა ძალაში გადასვლა, სხვა ძალად იცვლება: სითბო-სიცხოვლედ, საგნის გაქანებულ მოძრაობად და ელექტრონად. ამ ძალების მეტი და ნაკლები რაოდენო-

ბა იმაზე და მოკიდებული, თუ რა ელემენტები იღებენ მონაწილეობას ქიმიურ რეაქციაში, დიდი ნათესაობა აქვთ მათ თუ მცირე, ბევრია ეს საგნები თუ ცოტა, წინათვე შეიძლება გამოანგარიშება იმისი, თუ რა საგნების ხმარებაა საჭირო, რომ ქიმიური რეაქცია მოხდეს და ამ საგნების რაოდენობა წინათვე გვიჩვენებს რამდენ ძალას გამოსცემს მათი რეაქცია. ერთ-ოდენ ქიმიურ ძალას, ერთ-ოდენ ძალის გამოცემა შეუძლიან.

ა. კამპეკელაძე.

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is too light to transcribe accurately.]

სად არის? რამ სიშორეზეა ჩვენგან? ის კაშკაშა მთვარე, რომელიც თავისი შუკით ანათებს კუშმეტი სიბნელით მოცულს ცას, ეს რაღა არის? რათ იცვლის სახეს? ურიცხვი ვარსკვლავები, რაღაა?.. აი, ყოველ ამ კითხვას ჰასუსს აძლევს მეცნიერება ასტრონომია.

ასტრონომია ძველის-ძველი მეცნიერებაა. იგი მაშინ გაჩნდა, როცა ადამიანმა დაიწყო ცაზედ მოჭედელი ვარსკვლავების თვალთვლება, დაკვირვება. ძველ ასტრონომებს თავიანთი დაკვირვების და გამოცდილების ნაყოფი შეჰქონდათ წიგნებში, საიდანაც სარკებლობდნენ შემდეგი ასტრონომები; ესენი თავიანთი კვლევა-ძიებით ადრინდელ მეცოდომების ასწორებდნენ, თავიანთ ნაცადს უმატებდნენ და ამ რიგით ასტრონომიის მეცნიერება თანდათან სიწმინდეში დამკვიდრდა. საუკეთესო ასტრონომებად უნდა ჩავთვალოთ კაპერნიკი, კეპლერი და გალილე.

უმთავრესი იარაღი, რომელიც ხელის გულსავეთ ვადუშობენ სოლმე ასტრონომებს ცის მნათობთა სახეს, მოძრაობას და მდგომარეობას, არის ჭოგრი ანუ დურბინი.

ჭოგრი არის ლითონის უბრალო ლულა, რომელიცაა ჩასმულია ორი გამაღვივებელი შუქს. ამ შუქებს ისეთი თვისება აქვთ, რომ გაჭხედავ

ლულას თუ არა, მაშინვე ისე ახლო გაჩვენებთ მიზანში ამოღებულს საგანს, რაც უნდა შორს იყოს ეს საგანი, რომ თითქოს იგი თქვენს წინ სდგასო.

ასტრონომია მარტო გასართობი და სახალისო მეცნიერება როდის. იგი იმავე დროს სასარგებლოც არის. უიძისოთ ზენ არაფერი გვეცოდინება ცის მნათობთა შესახებ, არ გვეჩვენოდა დროს ზომა—დღე-ღამეები, თვეები, წლის დრონი და სხვ.

ვისაც ასტრონომიის მთლად შესწავლა ჰსურს, მან მთელი თავისი სიცოცხლე უნდა შესწიროს ამ მეცნიერების კვლევა-ძრიცხველობას, მაგრამ იმის შემეცნებისათვის კი, რაც აუცილებლათ საჭიროა რომ უგელამ ვიცოდეთ ამ დიადი მეცნიერებიდამ, ცოტაოდენი შრომა დადროც კმარა...

I.

დედამიწა რგვალია.



ანამ ცისაკენ ავიხედვდეთ, მზისა, მთვარისა და ვარსკვლავების შესასწავლად, ჩვენნი უურადლება ჯერ თვით ჩვენს დედამიწას ვათხოვდეთ უსწავლელ კაცს და ბავშვებს ჭკონიათ,

რომ ეს ჩვენი დედამიწა ისეთივე ბრტყელია, როგორც ერთი რომელიმე შინდორი. მაგრამ ეს ასე არ არის.

ახლა უკვე კარგად არის დამტკიცებული, რომ დედამიწა, მთლად აღებული, ბრტყელი არ არის. აი ამისი საბუთი. წარმოვიდგინოთ, რომ ჩვენ ვსდგევართ ტრიალს შინდორზედ, სადაც კამარინი ცის და ამ სწორი შინდორის მეტე არა ჩანს-რა. შორს რომ გავიხედოთ, დავინახავთ, რომ ცის განახპირები თითქო მიწას ებჯინებიან და შეერთებულია იქ დედამიწასთან. აი ამ ხაზს, რომლითაც ცა, ვითომც შეერთებულია დედამიწასთან, — ჰქვია იერი-სონი ანუ ცის-კიდური. თუძცა ჩვენ ისე გვეჩვენება, რომ ცა დედამიწასთან შეერთებულია და იმას იქით თითქოს აღარაფერია, მაგრამ უბრალო გამოცდილებაც საკმაოა, რომ ერისონს იქითაც ამავე დედამიწის და ცის გაგრძელებას, იქაც ასეთი-ტყე, ველი, მთები და სხვაა. მამ რატომ არ სჩანან ესენი? — იკითხავთ თქვენ. იმიტომ, რომ დედამიწა ბურთსავით მრგვალია და არა შინდორსავით ბრტყელი. დედამიწა რომ ბრტყელი ყოფილიყო, მაშინ ჩვენ შეგვეძლო, სადამდისინაც მხედველობა მიგვიწვდებოდა, ყველაფერი დაგვენახვა, რაც კი დედამიწის ზურგზედ იქნებოდა, მაგრამ საქმეც იმაშია, რომ დედამიწა ბურთსა-

ერთ მრგვალია და ამიტომ ერისონს იქით ჩვენ ვეღარასფერს ვეღარა ვხედავთ.

დედა-მიწის ესევე სიმრგვალება მიხედავი, რომ როცა რომელსაძე სოფელს ან ქალაქს ვუახლოვდებით, ჯერ საუდრების კუმბათებს, კომპების და სხვა სოკადროთ მძალდი შენობების წვერებს დავინახავთ, ხოლო ქვემო ნაწილი ამავე საგნებისა ჩვენ თვალთაგან დაფარულია დედამიწის ამობურთული ზურგით, რომელსაც, როგორც შემოთაც ვსთქვით, ერისონი ანუ ცის-კიდური ეწოდება. შემდეგ, როცა სოფელს დაუახლოვდებით, სახლები თანდათან მირიდამ თავაძვე გამოჩნდება, თითქო მიწიდან ამოვიდნენო.

დედა-მიწის ბურთსავით სიმრგვალე მისი გაზომვითაც დაამტკიცეს. დიანს, გაზომეს ეს ვეება-რთელა ბურთი გარშემო და აღმოჩნდა მისი სიგრძე 35,500 ვერსი. ეს სიგრძე სწავლულებმა რამდენსაძე ნაწილათ გაჭყუეს და ერთს მეოთხედს ათი მილიონისას უწოდეს მეტრი (აღლი). ამ სახით დედა-მიწას აქვს 40 მილიონი მეტრი ანუ 35,500 ვერსი. ეს იმოდენა მანძილია, რომ წარმოდგენათაც ძნელია. აი ამ თვალ-უწვდენელ სივრცეშია მოთავსებული დედა-მიწის ეკელა ზღვები, რომლებსაც მისი 1/4 უჭი-

მეორეს მხრით ბერძნებს დაპყრობილი ჰქონდათ მთელი აფხაზეთი და სამეგრელოს ერთი ნაწილი (ცხენგოჯამდე *).

თვითონ სპარსეთი მესამე მხრით მზათ იყო დრო შეერჩია და ქართველები აეკლო, საქართველო დაემორჩილებია... სამშობლოს ძველის სიდიადე-სიძლიერის აღდგენა ამ უამად ახალგაზდა მეფის ვახტანგის ხელში იყო... ვახტანგიც კარგად ჰგრძნობდა თავის მოვალეობას და დღედაღამ იმის ცდასა და ფიქრში იყო, რომ მტრებისთვის თავი დაეღწია და სამეფო ძველებურის სიმტკიცით აღედგინა.

ოსებთან ომის გათავების შემდეგ, ვახტანგის შორს-გამქვრეტელი ჰკუა-გონება მიმხედარიყო, რომ სამშობლოს ყველა მტრებთან ერთად შებმა არ ივარგებდა. ამიტომ მან გადასწყვიტა ჯერ ბერძნების დამარცხება და მათგან აფხაზეთის დაბრუნება. ამ აზრით მან დიდძალი საჩუქარი გაუგზავნა სპარსეთის შაჰს ორმუზდს და სთხოვა შემწეობა ბერძნებთან საბრძოლველად. ორმუზდს ვახტანგის ქცევა ძალიან მოეწონა.. დიდის სიამოვნებით აღუსრულა საქართველოს მეფეს თხოვნა, გამოუგზავნა დიდძალი მაშველი ჯარი და ამ ჯარს თავისი ქალიც გამოაყოლა, თხოვნისამებრ ვახტანგისა, მისთვის ცოლად.

ვახტანგმა ძლიერ კარგად ისარგებლა ამით და საჩქაროდ გადვიდა იმერეთს შეერთებულის ძალით, სცდაც ბერძნებს მმართველად გუბაძე ჰყავდათ დაყენებული.

შემოდგომა იყო. იმერეთის კეკელუცი ბუნება ნელ-ნელა ემზადებოდა საზამთროდ, და იმის ნაცვლად რომ ადამიანივით სხვადასხვა ტანსაცმელ-მორთულობით მოკა-

*) ეს ახლანდელი ნაქადაქევია. ბერძნები კი მას ძველად ანხეოპოლისს (ძველ—ქადაქს) უწოდებდნენ. ავტ.

ზმოლიყო, იმ სამოსსაც კი, რომელიც ზახტურს მისთვის ებოძა, ნელ-ნელა იცლიდა თავიდან. ფაზისი ისევ ფასის მთიდგან გადმოსჩქეფდა და უღარდელად მიიკლაკნებოდა პონტის ზღვისაკენ... მისი შტოები—ტეხური, ცხენის წყალი და სხვები ისევ ისე უღარავდნენ აქაურს მამულებს გულ-მკერდს, როგორც ახლა...

ვახტანგის ჯარი დაბანაკებულიყო ფაზისის მარცხენა ნაპირას. ხითონ მეფე კი მხლებლებითურთ მახლობელს სოფელში იდგა და მტრის მოსვლას უცდიდა... მაგრამ მოულოდნელმა შემთხვევამ მას თავი დაანებებინა ბრძოლის ველისათვის და იძულებული გახდა დაუყავნებლივ მცხეთაში დაბრუნებულიყო. ეს ის შემთხვევა იყო, რომ მეფეს ცოლი დაუწვა და ვაჟი მიეცა *). მცხეთაში დაბრუნებულის მეფის სიხარულს სწავლვარი არა ჰქონდა, მაგრამ ეს სიხარული სულ მოკლე ხანში გამოუთქმელ მწუხარება-სიმწარედ შეეცვალა... მშობიარობისა გამო ახალგაზდა დედოფალი რამოდენიმე დღის ავთმყოფობის შემდეგ გარდაიცვალა... დაქვრივებულის მეფის მწუხარება უზომო იყო...

მეუღლეობრივი ჩვილი გული და სიყვარული მწვევდა ვახტანგს დიდხანს დარჩენილიყო მცხეთაში დედოფლის საფლავის მახლობლად... მაგრამ ამასაც თავი დააღწია მეფემ და დედოფლის გასვენების და დასაფლავების შემდეგ, ისევ იმერეთს გადმოვიდა, სადაც ლევანის წინამძღოლობით ქართველები გულადად ებრძოდნენ მტრებს, ბევრჯელაც სძლიეს ბერძნებს, მაგრამ ჯერ-ჯერობით მაინც არ ანებებდნენ თავს ბრძოლის ველს...

*) შემდეგ მას ღახი უწოდეს. ვახტანგის მეფე საქართველოს ტახტი დაიჭირა.

ვახტანგის ხელმოწერად იმერეთში გადმოსვლის შემდეგ კი უკანასკნელმა ბრძოლაში საბოლოოდ გადასწყვიტა საქმე და გამარჯვება ქართველებს შეარჩინა. ბერძნები საშინლად დამარცხდნენ და გუბაძეც საზღვარგარედ განივლტო...

ვახტანგმა ისარგებლა გარემოებით და მას სტან ზავის შესაკრავად მოსულს ბერძნებს იმპერატორს ლეონტის წინადადება მისცა: ზუ შენს ქალს ელფნეს მომცემ ცოლად და აფხაზეთსაც დამიბრუნებ, თავისუფალი ხარო... იმპერატორი დასთანხმდა იმ პირობით, თუ ვახტანგი ნებას მისცემდა მას სპარსელების იმ ჯარის ამოწყვეტას, რომელიც ქართველებთან ერთად მის წინააღმდეგ ომობდა. ვახტანგი დასთანხმდა, მან გაჰყრა ქართველი ჯარი სპარსელებისგან. ბერძნები თავს დაესხნენ სპარსელებს და სულ ერთიანად ამოჰლიტეს. ვახტანგისთვის საჭირო მყოფ სპარსეთის შაჰის წინაშე თავის გამართლება, ამიტომ ვახტანგმა ახლა ბერძნებს მიუსია თავისი ჯარი და სულ ერთიანად ამოჰლიტა. ბიზანტიის იმპერატორს ძლიერ ეწყინა ეს, მაგრამ ვახტანგმა ეს სულ თვით იმპერატორის დახოცილ სარდლებს გადააბრალა. ამნაირად საქართველოს მეფემ თავი დააღწია მეორე მტერსაც თავის სამეფოსას — საბერძნეთს.

დარჩა ერთი მტერი. ეს იყო სპარსეთი. ვახტანგი უკლიდა დროს და გარემოებას, რომ მისგანაც საუკუნოდ განეთავისუფლებოდა სამშობლო.

ორმუხდ-შაჰის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთის ტახტზედ ავიდა მისივე შვილი ფირუზი, რომელსაც ძლიერ სწყინდა ვახტანგის ბერძნებთან მეგობრობა-ზავი. ფირუზს ამისათვის განზრახვა ჰქონდა დაესაჯა საქართველო, მაგრამ გარემოებამ ისე მოაწყო საქმე, რომ მცირე ომის შემდეგ, ფირუზმა ზვითონვე შეჰქრა ვახტანგთან ზავი, რომლის ძალით საქართველო აღიბრუნებულ იქნა კრუ-

ლორდ დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ, ფიჭუნმა ვახტანგთან ზავის შეკერის შემდეგ, მეგობრობის ნიშნად, მისი დაც შეირთო ცოლად.

ამნაირად მთელი საქართველო-აფხაზეთი ამ ქამად გმირის მეფის ხელ-ქვეშ მოგროვდა. საქართველოს კეკელუცი ბუნება, მცენარეობა-ცხოველობა და კლდიდან ჭადმომქუხარე მდინარეები საერთო სალამს უგზავნიდნენ ვახტანგს, საერთოდ შეჭალაღწებდნენ ცას მისს უმაგალოთრ სიმამაცე-ვაჟაკობას და ქკუა-ჯონებს.

ახლა ვახტანგმა განსაყუთრებული ყურადღება მიაქცია სამეფოს შონაურს: მდგომარეობას. თავისი სამეფო მან გაჰყო რამოდენიმე საერისთავოდ, აღაშენა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში ციხე-კოშკები, იმოგზაურა იერუსალიმში, საიდგანაც სპარსეთის შაჰმა ფიჭუნმა გაიწვია იგი ინდოელებთან საბრძოლველად. გმირს მეფეს თავის ახოვანი შეხედულებით და სიმამაცით განტვიფრებაში მოჰყავდა ყველა და სპარსელებმა ამიტომ უწოდეს მას „ფურგ-ასლანი“ ფ. ი. ქართველთ-ლომი.

ზმასობაში მცხეთაში მოხდა სამწუხარო, ამბავი... მოხსუცი სარდალი, სამშობლოსათვის თავდადებული ელიზბარი, ცოტა ხნის აგაფიყოფობის შემდეგ საუკუნოდ გამოეთხოვა წუთი-სოფელს. შეფემ და მისმა ოჯახობამ, და აგრეთვე ყველა ქართველებმა დიდის ცრემლით, და ვაებოთ იგლოფეს თავისი ძველი გმირი... საფლავში ჩამავალ მოხუცს ელიზბარს არც ლევანის ცრემლები და ტირილი დაჰკლებია... ლევანი თავის ძველს ერთგულს მეგობარს — ამხანაგს დიდის ტირილ-ვაებით აბარებდა მიწას. ელიზბარის ადგილი მეფის მახლობლად ახლა ლევანმა დაიჭირა. აქ სპარსეთის შაჰი ფიჭუნის ცხარდაცვალა და ტახტზე მისი შეილი კობალი ავიდა. მან განიზრახა ბერ-

ძნებთან ბრძოლა და მოპპართა ვახტანგს დახმარებისათვის...

IV.

— დიდებულო შეფევე... შე გამოგზავნეს... იმიტომ... რომ გთხოვთ შემწეობა ბერძნებთან... ომში... დიდებული ჩვენი შაჰი აპირობს მათთან ბრძოლას... — უხსნიდა ვახტანგს სპარსეთის შაჰისგან გამოგზავნილი მხედარი... — ეს წერილიც შაჰმ მოგართავთ...

ვახტანგმა წაიკითხა წერილი: და დედოფალსაც წაუკითხა, რომელიც ამდროს ქართულს სახარებას ჰკითხულობდა და გვერდით მომჯდარს ბურღუხანს უხსნიდა.

— მივსცეთ შემწეობა კობაღს... — ურჩია გულკეთილმა დედოფალმა შვილს, — ამით არაფერს წაავაგებთ...

ვახტანგმა ცოტა ხნის ჩაფიქრების შემდეგ აუხსნა დედას, რომ ქართველები ახლა დაქანცულები არიან ამდენის ხნის ომით, რომ ჯარს მოსვენება სჭირია.

დედოფალიც დასთანხმდა, მაგრამ ურჩია მეფეს თავის ვეზირებთან რჩევა მოეხდინა. მეფე დასთანხმდა, რჩევაში სხვათა შორის მიხეილ მთავარ-ეპისკოპოსიც იყრ, მეფის აღმზრდელი და ხელმძღვანელი, ღვთისნიერი მოძღვარი და სამშობლო ეკლესიის საუკეთესო მწყემსთაგანი. რჩევაში გარდაწყვეტილ იქმნა სპარსეთის შაჰისათვის უარი შეეთვალათ ბერძნებთან ომში შემწეობის აღმოჩენაში...

სპარსეთის შაჰი დიდად გაგულისდა გურგასლანის ასეთის ქცევით... იგი ისე გაბრაზდა უარის შემოთვლით, რომ ბერძნებთან ბრძოლა სულ მთლად დაავიწყდა და ახლა მარტო ერთ აზრად და სურვილად გარდაიქცა... მას უნდოდა ვახტანგისათვის მაგიერი გადაეხადა... ამ შემ-

თხვევას კიდევ მეორე მიემატა ვახტანგის მხრივ. ეს იყო მოგვების განდევნა ვახტანგის-მიერ საქართველოდგან...

მცხეთაში ბევრი იყვნენ იმისთანები, რომელნიც ცეცხლს მსახურებდნენ, ზოროასტრის სარწმუნოებას აღიარებდნენ. მათ მცხეთაშივე ჰყავდათ თავისთვის საკუთარი ეპისკოპოსი, სახელად ბინაქარი. ბინაქარი ფრიად ბოროტი კაცი იყო და თან ამაყიცი მის შეერთებულ წარბებით; მათ ქვეშ მწყრალად გადმომყურალ თვალებით და სასტიკი პირისახის გამომეტყველებით მყის დარწმუნდებოდით მის ცუდს ხასიათსა და ზნეში... თავის მიზნის მისაღწევად იგი ირადფერს არ ზოგავდა..

მცხეთაში ბინაქარს ხშირად ჰქონდა შემთხვევა ქრისტიანებთან შეტაკებისა... ქრისტიანების მფარველი ცეცხლის თაყვანისმცემლებისაგან იყო განთქმული მოძღვარი, მეფის აღმზრდელი მთავარ ეპისკოპოსი მიხეილი.

მტრობა და ჭიშობა ამათ შორის მაშინ დამტკიცდა საქვეყნოდ, როცა ლევანისადმი სიყვარულით გატაცებულმა ბურღუხანმა თავისი თავი უკანასკნელად ქრისტიანად აღიარა... ბურღუხანის მშობლებმა თვითონ მეფე-დედოფალს მიმართეს და სთხოვეს ბურღუხანის სახლში დაბრუნება. მეფე-დედოფალმა უარი განუცხადეს მათ და მიზეზად ის გარემოება დაუსახელეს, რომ თვითონ ბურღუხანს ჰსურს ქრისტიანობა და ჩვენთან დარჩენა... გაბრაზებული ბურღუხანის მშობლებს მოგვებიც და ცეცხლის თაყვანის-მცემლებიც მიემხრნენ და დაიწყეს საქვეყნოდ ბინაქარისადმი უკმაყოფილობის გამოცხადება... ჭკუიანს მეფეს ეს სრულიადაც არ აწუხებდა და დროებით, რომ მშვიდობიანობა დაეცვა სამეფოში, ეპისკოპოსი ბინაქარი და მისი მომხრენი საპრობილეში ჩასვა... შემდეგ კი, როცა ამითაც ვერას გახდა, მოგვები სრულიადაც განდევნა საქართველოდგან... ეს ამბავი საჩქაროდ მიუტანეს კობაღს, სპარსეთის მბრძა-

წებელს... კობადი უმისოდაც არ იყო კმაყოფილი: ვახტანგით, რადგან უკანასკნელმა ბერძნებთან ომში შემწეობის აღმოჩენაზედ უარი შეუთვალა მას, — და ახლა ხომ სრულიად გაღივია. შაჰის მოთმინების ფიალა აღივსო და კიდევ იფეთქა ცოტა ხანში...

— მაშ... მაშ მე კობადი არა ვყოფილვარ, სპარსეთის დიდებული მბრძანებელი, თუ ივერთ ზეფეს მაგიერი არ მივაგე... კარგი, ვახტანგ! ვნახოთ ვინ გაიმარჯვებს, მე თუ შენ... — დაემუქრა გულში კობადი საქართველოს ლომს, როცა უარი მიიღო მისგან ბერძნებთან ომში დახმარების საქმეზედ. — კარგი... კარგი, ვახტანგ! — იმეორებდა ბრაზ-მორეული კობადი.

სპარსეთის შაჰმ ვასცა ბრძანება საჩქაროდ ჯარი შეეკრიბათ, რადგან გადაწყვიტა საქართველოსაკენ გალაშქრება... მალე მუქარა საქმედ გადაიქცა. აურაცხველის ჯარით *) კობადი საქართველოსაკენ გაემართა (499 წელში).

მაგრამ, არც ვახტანგს ეძინა... მან კარგად იცოდა შაჰის ხრიკი-გასაველი, იცოდა, რომ უკანასკნელი მას აღრე თუ გვიან მაგიერს პასუხს გადაუხდიდა უარის შეთვლისათვის და ამიტომ ბრძანა საჩქაროთ ციხეები გაემაგრებინათ საქართველოში და, სადაც საჭირო იყო, ახლებიც აეშენებინათ... რამდენიმე დღის დაკვირის შემდეგ ყველაფერი მზად იყო.

ერთხელ, ომის მოლოდინში, ვახტანგი იჯდა თავის სასახლეში და ტკბილად ესაუბრებოდა ბურღუხანს... მე-

*) ვახუშტის თქმით 740,000 ცხენოსანი და ქვეითნი (გვ. 101).

ფეს აუწერელი სიხარული ეტყობოდა პირისახეზედ: ლე-
ვანიც იქ იყო...

— ბურღუხან, ახლაც ხომ გიყვარს ლევანი? აბა, თუ გიყვარს, გადაჰკოცნე ეხლავე, რომ მეც გიყურებდე, — იხუმრა მეფემ და გულკეთილად ჩაიღიმა. ბურღუხანი მართლაც წამოხტა და, ვითომც, მეფისადმი სიყვარულის დასამტკიცებლად, მოეხვია ლევანს და აღტაცებულად კოცნა დაუწყო... უკანასკნელის ნეტარებას საზღვარი არ ჰქონდა... ლევანს უყვარდა ბურღუხან და მასთან ერთად თვით მეფეც, ის მეფე, რომელიც უზომოდ გულკეთილი იყო მისთვის და რომელიც ბევრს რამეს ჰპირდებოდა მას იმ შემთხვევაში, თუ ლევანი ბურღუხანს შეირთავდა ცოლად.

— „ერთს სამთავროს ჩაგაბარებ შენ და ჩხუბის დროს ყოველთვის მთავარ-სარდალიც შენ იქნებიო“, — ეტყოდა ხოლმე ვახტანგი ლევანს...

ყველაფერი ეს აორკეცებდა ლევანის გულწრფელს სიყვარულს ბურღუხანისა და მეფისადმი... იგი გულის ტოკვით მოელოდა იმ დროს, როცა მას ბურღუხანთან ერთად ტკბილად ცხოვრების ნება მიეცემოდა... დიახ, მოელოდა და აღარც შორს იყო ეს დრო...

— „მარტო სპარსეთის დამარცხება, მოგვების განდევნა და ომიდგან მშვიდობიანად დაბრუნება“ — აი რა სწყუროდა ამ ჟამად ლევანს, რას შესთხოვდა იგი თავის ლოცვებში უფალს და რასაც შეეძლო მისი სრულიად გაბედნიერება...

— ხა, ხა, ხა, — გაიცინა მეფემ, როცა შემოვიდა ერთი მხედართაგანი და მოახსენა მეფეს, რომ სპარსელები უკვე დაბანაკებულან იორის ნაპირებზედ... მეფეს ეს სიტყვები ნემსივით ეჩხვლიტნენ გულში... ვახტანგი დაუყოვნებლივ გამოეთხოვა თავისს საყვარელ სახლ-კარს, ოჯახობას... — „იქნება ყელარც კი გნახო, საყვარელო

მცხეთაო — ჰფიქრობდა საომრად მიმავალი ვახტანგი და უკანასკნელად ხარბად ავლებდა თვალს მიდამოებს... მშვენიერი დარი იყო. გაზაფხულის მზე დასავლეთისკენ დახრილიყო... ჰაერში მშვენიერი სურნელება იდგა... ფრინველები დამატკობელად უშტვენდნენ, ხოლო მათ შტვენას კი მტკვრის საიდუმლო დუდუნით უერთდებოდა... — „ინ იცის?.. იქნებ... ეს მართალია... იქნებ ველარკ კი დავბრუნდე ომიდგან“, — განაგრძო ფიქრში ვახტანგმა და როცა ყველას გამოეთხოვა, ცხენზედ შებრძანდა და ეზო რომ გაიარა, უკან მოიხედა და შემდეგი სანახავი წარმოუდგა თვალწინ: ლევანს გულში ჩაეკრა თავისი საყვარელი ბურღუხან და აღტაცებულად ჰკოცნიდა. ბურღუხანს გული აჰჩვილდებოდა და კრემლები დაჭა-ღუბივად ვადმოეშვა. სასახლის აივანზედ შეგროვილიყვნენ დედოფალი საგდუხტ, ელენე, ბიზანტიის იმპერატორის ასული, მეუღლე ვახტანგისა და მთავარ-ეპისკოპოსი მიხეილი, რომელმაც ლოცვა-კურთხევით და ტირილით გაისტუმრა თავისი ღირსეული მოწაფე სპარსელეთან საომრად...

— ჩვენთვის ჯვარს-ცმული იესო იყოს, საყვარელო შეილო, ღვთივ-გვირგვინოსანო მეფეო, შენის ერის შემწეო... უფლის მარჯვენა გიძლოდეს და გფარვიდეს შენა... — დალოცა უკანასკნელად მოხუცმა აღმზრდელმა უმაგალითო მოწაფე... ეს სიტყვები ხშირად აგონდებოდა ვახტანგს და იმის მაგივრათ, რომ მეფე დაემშვიდებინათ, ეს სიტყვები, პირიქით, ძლიერ აღონებდნენ გმირს მეფეს... მეფე საშინლად ღონდებოდა... იგი ღრმა ფიქრში იყო გართული და თითქო რაღაც მომავალს გრძნობსო, საშინლად მქმუნვარებდა...

— წამოდი, წამოდიო, ლევან! — შესძახა მეფემ უკან მომავალთ და საჩქაროთ გასწია ქართველთ ჯარისკენ.

VI.



დინარე იორის შარჯვენა ნაპირზედ, სრფელ უჯარმის ახლოს, ერთს ტრიალს მინდორზედ დაბნაკებულნი იყვნენ ურიცხვი სპარსელთა ჯარი, თავისი იარაღ-სურსათთა... მინდვრის მეორე მხარეს ერთი ჩვეულებრივად უშნოდ დაკვანძული ხურმა იდგა, რომლის ქვეშ სპარსეთის შაჰს კარავი ჰქონდა დადგმული, სადაც ტახტის მემკვიდრე შვილთან ერთად სცხოვრობდა და ამის დაწყებას გულის ტოკვით მოელოდა... ქართველთა ჯარბაც ჩქარა იჩინა თავი და აი, კიდევ ასტყდა არაჩვეულებრივი ბრძოლა... ბრძოლამ სამი დღე გასტანა... გათენდა უკანასკნელი დღე... განთიადზედ ზეცის მნათობმა ერთობ აღმოაშუქა აღმოსავლეთისაკენ და წითელი ზოლი გადაჰკრა მთელს საქართველოს, რომელსაც ის-ის იყო ახლა უთენდებოდა წლის თავზედ ჩვეულებრივი გაზაფხული და მწვანე კაბაში იმოსებოდა. იორი ნელად მიიკლანებოდა ქვეითკენ. იალბუზი და ყაზბეგს, ჯერ კიდევ სპეტაკი თოვლით მოსიღნი, ცხარე ცრემლებით შესტიროდნენ მეორეს მხრით ამართულს აჩარატს, რომელსაც პასუხის და თანაგრძნობის ნიშნად თეთრი ზოლი — ნისლი გადაჰკვროდა...

ვახტანგი თავგანწირულად შევარდა მეფის ბანაკში, მოჰკლა ტახტის მემკვიდრე და აუნდოდა თვითონ გაქცეულის კობადისათვისაც ბოლო მოეღო, მაგრამ აღარ დასცალდა... მტრისგან გამოსროლილი ისარი ღრმად ჩაერჭო მას გულში...

— მეფე, შეფეო! — შესძახეს ქართველებმა საყვარელს გმირს, რომელსაც ზევითკენ აღებურა თვალები, თითქოს მთელს სამყაროს და სამშობლო ქვეყანას ეთ-

ხოვებო. მეფეო! მეფეო!—ჰყვიროდნენ ქართველები და უნდოდათ დაქრილი მეფე ხელებზედ აეყვანათ, მაგრამ როცა ნახეს, რომ მტერს მათი სრულიად დატყვევება სურს, ლევანის წინამძღოლობით ჯერ იმათ მიესივნენ... თავს ზარი დასცეს, არიეს, გააქციეს... გაიმარჯვეს... სპარსელები სრულიად დამარცხდნენ. მაგრამ მეფეს კი უკვე დაელია სული, ხელები გულზედ დაეკრითა დასამუდამოდ გამოსთხოვებოდა წუთისოფელს...

ქართველთა გლოვა-ტირილს და მწუხარებას საზღვარი არა ჰქონდა. ზოგი ათასად იკაწრიდა სახეს და ზოგიც თავზედ ნაცარს იყრიდა მეტის-მეტის მწუხარების ნიშნად. თითქოს ბუნებაც თანაუგრძნობსო დაიბღებულს ქართველებს,—მზემ უკანასკნელად გამოიჩინა თავი და წუთის სიმაღლეში ღრუბელში შეიფარა... ნელმა ნიაფმა სწრაფლ შეჰსისინა მთა-ბარსა და მთელს საქართველოს მოჰტინა ამბავი სამწუხარო განთიადის... სიკვდილისა!.. იორი ქართველთა კვნესა-ტირილს ჩუხჩუხით აძლევდა ბაის...

მცხეთაში წამოსვენებულს მეფეს თავს დასჩხაოდნენ და დაჰკიოდნენ დედოფალი-დედა, დედოფალი-მეუღლე და მთელი ქართველობა... მეორეს მხრით მიწისფერ და გულდაწყვეტილის ლევანის მწუხარება-ტირილს ბურღუხანის ლაპა-ლუპით გადმოჰდინარე, ცრემლები და დაკაწრული პირისახე აძლევდნენ პასუხს...

განვლო დიდმა ხანმა. გმირი მეფის სახელი და დიდება მხოლოდ იგავად და არაკად-ლა დარჩათ ქართველთა შემდეგ თაობათ... დროთა უფსკრულს თავისი უნდა ექმნა და ასეც ხდებოდა. ქართველებს ხშირად დიდის ხნის გლოვა-ტირილი ღებინად შესცვლიათ, როცა ტახტზედ ღირსეული მეფეები ჰყოლიათ და მრავალგზის გარეშე მტრებზედ გამარჯვებით დამტკბარან...

ვახტანგის დიდებული სახე ხალხს მაინც არ დაჰვიწყებია... მას ღღისაც ახსოვს თავისი გორგასლანი და ასე ამკობს მას თვისს სიმღერაში:

ვახტანგ მეფე ღმერთს უუვარდა,
 ცაში ესმოდა რეკაო,
 იაღბუზზედ ფეხი შესდგა,
 დაწუებინა დრეკაო,
 მსეთში გადაიარა,
 ჩერქესები გარეკაო,
 საქართველს ეგელა მტრები
 ალაგმა, დაიზავა...

იაღბნი.

დალესტნის იმამები

ზამილი *).

აი რასა სწერს შუმოვსკი, აქ მდგომი ჯარის უფროსს ვოხანოვს: „ციხის ჯარი საშინელს მდგომარეობაშია; უწყლობით ეს მერვე დღეა ჯარი იხრჩვება. ამ უბედურებას უნდა დაეუმატო, რომ არტილერიის სურსათი ძალიან შეგვიმცირდა და თუ ჩქარა არ მოგვაშველეთ, ზარბაზნები ვეღარ იმოქმედებენ; ქეებს ვათხრევინებ, მაგრამ წყალი არსად აღმოჩნდა. ჯარმა ორი დღის საკმაო წვიმის წყალი შეინახა; ჩვენი დაჭრილები და ავთმყოფები, რიცხვით 400 კაცამდის, გამოუთქმელს გაჭირვებაში არიან. ციხეს ამ გარემოებაში აღარ შეუძლიან მტერს გაუმაგრდესო“. ვოხანოვმა ფიცხლავ გამოგზავნა მოსაშველებლად გენ. ემანუელი. ყაზი-მოლამ რა ნახა, რომ ჯარი მოეშველა ციხესაო, ალყა აჭხსნა და უკან გაბრუნდა, თითქოს მტერს სიმხდალით გაექცა. გენერალმა მაინც ასე იფიქრა და გაგულისებული უკან გამოეკიდა; ყაზი-მოლაც თითქოს ესწრაფვის გაქცევასაო, დი-

*) იხ. „მოგზაური“, № 1 და 2 1903 წ.

დის სიჩქარით შეირბინა აუხოვის გაუვალს ტყეში და თან ფარაონსავით შეიტყუილა გენ. ემანუელიც და რო დაატყო, ჰო, ეხლა კი დრო მაქვსო, მოუბრუნდა და რაც გენერალს დღე დააყენა, ის ღმერთმა თქვენს მტერსაც ნუ მისცეს. ყაზი-მოლას ჯარი ნახევრად შემდგარი იყო ჩა-ჩანთაგან, რომელთათვისაც ეს ადგილები ისეთივე ადვილი სარბენი იყო, როგორც ვოხანოვისთვის რაპორტების დენა—მტერი ადგილია პირისაგან დაღისტნისაო. ერთი სიტყვით, აქ ომი ყაზი-მოლასთვის ღზინი იყო და რუსებისთვის ქირი; საქმეც ისე დაბოლოვდა: ყაზი-მოლა გავიდა მეორე ნაპირს ტყისას რუსის ზარბაზნებით და მრავალის ნადავლით. რუსის ჯარი კი გამოვიდა ისევე იმავე მხარეს დამარცხებული და თან მოჰქონდა თავისი მამაცი გენერალი ემანუელი, რომელსაც გულში მოხვედრილი ტყვია უკან ჰქონდა გავარდნილი. ამ დამარცხებამ ემანუელისამ მეტად გაამხნევა ლეკები, რომელთაც ცეცხლს უკიდებდა ყაზი-მოლა თავისის თავის ქებით. თუ რუსები რა რიგ მოატყუა და განგებ მოჰქონდა ციხეს, რომ ტყეში შემოეტყუებინა და აქ ეკათნა. ყაზი-მოლამ მთლად გაშალა ფრთები და დაიწყო არამც თუ მთელის კავკასიის ერების შეერთებაზედ და რუსების განდევნაზედ აქედგან, იმისთანებზედაც, რაზედაც არ შეჰფეროდა ფიქრი; მაგ. ახალის ხალიფატის დაარსებაზედ; ის მოსკოვისკენაც აპირებდა გამგზავრებას. აი იმისი სიტყვები: „როცა ავიღებთ იმას (ე. ი. მოსკოვს); მე წავალ სტამბულზე და თუ სულთანი წმიდათ აასრულებს შარიატს, ჩვენ იმას არას ვუზამთ და თუ არა—ცუდად იქნება მისი საქმე, ის იჯდება ჯაქვებში და მისი სამეფო მიეცემა ნამდვილს მუსულმანს. მე ვარ მოვლინებული ღვთისაგან, რომ მოგცეთ თქვენ სიცოცხლე და მის და წინასწარმეტყველის სახელით მოგიწვევთ თქვენ საბრძოლველად უსჯულოებთან. გაწყვეტა რუსებს! ვაზავატი

ყველას, ვინც ივიწყებს სჯულს და უდგება შარიატს“.

ამ გვარის ფიქრებით გატაცებულმა ყაზი-მოლამ შემდეგ ვულცინიოს ციხიდან წამოსვლისა დაიწყა დალისტანის აღდგენა, მიჰმართა სამხრეთ დალისტანს და ეს ნაწილები ყაითახი, ორივე ტაბასერანი (ჩრდილოეთი და სამხრეთი) და თარაქამი მთლად აღდგო, ბოლოს მიუახლოვდა ყიურინის სამთავროს, ყუბს და სხვებს.

საქმემ მიიღო დიდი ხასიათი და მაშინდელმა საქართველოს მთავარმართებელმა პანკრატიევმა ვასწია დალისტანისკენ. თავის წასვლის წინედ კი გაგზავნა ჯარები თავად დადიანის და მილაშევსკის ხელ ქვევით. ეს ჯარები არ მისულიყვნენ დანიშნულს ალავს, რომ გზაზედ მოეგებათ ვასილიევი ახალის ამბით: ყაზი-მოლა სდგას დარუბანდზედ ოცდა ათის ვერსის სიშორეზედ და უპირებს ამ ქალაქს თავდასხმასო. ამას კი ვერაფერ იკვირებდა. ისე უჩვეულოდ ეჩვენათ ეს მთიულების სიბრიყვე ყველას, რომ მილაშევსკის სწერდა პანკრატიევს: „დარუბანდის ციხეს არაფერა შიში არ მოეცის და ვასილიევი აზვიადებსო“. ამის პასუხიც ამნაირივე იყო. „წარმოდგენილის რაპორტიდამ ვტყობილობ, რომ ვასილიევი ღირსი არ არის თავისის თანამდებობისა და სხვას გადაეცია“. სანამ ესენი ერთმანეთს ამ ბარათების მიწერაში ართობდნენ, ყაზი-მოლამ, როგორცა ვსთქვით, ერთნაირად აღდგო ტაბასერანი და ყაითახი, დანიშნა თავისი მმართველები ამ ადგილებში და 19 აგვისტოს შემოუჭირა ათი-ათასის ჯარის ჯაჭვი დარუბანდს.

აქ რომ ყაზი-მოლას გაემარჯვნა, მაშინ მას აღარა უჭირდა რა. გარდა მრავალის დავლისა, რომელიც დიდად გაამხნევებდა მისს დამშეულს ურდოებს, დარუბანდის დანგრევა თავზარს დასცემდა მთელს ვაკე დალისტანის მცხოვრებთ შამახიმდის და სრულიად დაუკარგავდა მცხოვრებს რწმენას რუსის მთავრობისადმი. დარუბა-

ნდის დაცემას უნდა მოჰყოლოდა უეჭველად მთელი ყუბის ოლქის აღფლავება და მთელის სამურის ხეობისა. აქედგან აღფლავება გამოყოლებული ზაქათლის მაზრაზედ გასწევდა ნუხისკენ და შექდევ მოსალოდნელი იყო მთელს კავკასიასაც მოსდებოდა. ამასთანავე გავრცელდა ხმა, რომ ყაზი-მოლამ სპარსეთიდან გამოიხმო დარუბანდის, ყუბის და სხვა სახანოთ მემკვიდრეები, რომლებიც ციციანოვის დროს გადაცვიდნენ სპარსეთში, ერთად ჩვენის ბატონიშვილის ალექსანდრესთან.

თუმცა, როგორც ვხედავთ, ყაზი-მოლას დიდი და ფართო გეგმა ჰქონდა შედგენილი თავისის სამხედრო მოქმედებისათვის, მაგრამ მისდა საუბედუროდ საშუალება კი არ შესწევდა მისს სისრულეში მოსაყვანად. მაგ. მას სრულიად არა ჰქონდა არტილერია, ჯარი იყო სრულიად უწრთვნელი და უწესრიგო, თვითონ უცოდნარი ომის ხრიკებისა, და მთელი იმედი დამყარებული იყო მთიელი გაბედულობაზედ და თავგანწირვაზედ, მაგრამ ეს არა კმაროდა.

თუმცა ეს ასე იყო, მაგრამ ყაზი-მოლა თავისას არ იშლიდა. 19 აგვისტოს იმან გამოუგზავნა დარუბანდის მცხოვრებთ შემდეგი წერილი: ჟმდაბლესის ღვთის მონის ყაზი-მოლის-მიერ თხოვნა ყოველ დარუბანდის მცხოვრებთადმი. იყოს თქვენთანა მშვილობა და მოწყალება ღვთისა, ამინ, მუსულმანებო! განა თქვენ წიგნში ის გიწერიათ, რომ თქვენ იყვნეთ უსჯულოთ მეგობრებში და ემორჩილებოდეთ კერპთ-თაყვანის მცემლებთ? განა გაქვზ ნება ემსახურებოდეთ ურწმუნოთ და იმყოფებოდეთ იქ, სადაც არ შეუძლიან ჰყვაოდეს. შარიატი? თუ თქვენ იტყვიან, რომ არა გაქვთ ამის ნება, მაშინ თქვენ უეჭველად უნდა შეუდგეთ საღმრთო ვალის ასრულებას. მოიქეცით და ღმერთიც შეგიწყალებთ, გა-

ხსოვდეთ საღმრთო ჩვენი და თქვენი ვალი—არ გვყვანდეს უღვთონი მბრძანებლად.

მეორე დღეს თვითონ ყაზი-მოლაც გამოცხადდა დარუბანდთან და დაიჭირა ის ნაწილი ქალაქისა, რომელსაც ერქო შიპარი, გადაწო მისი შენობები და ზღვის მხრიდამ წამოვიდა შუაგულ ქალაქში შემოსავარდნაო; მაგრამ შემდეგ გაცხარებულის ბრძოლისა ყაზი-მოლა გამობრუნდა ისევ ზღვის მხრივ, ჩადგა ბაღებში და აქილამ ლამის ორ საათამდის თოფს ესროდა მეციხოვნეთ. ამავე დროს მან მოუჭრა ქალაქს წყალი და ძალიანაც მოუახლოვდა გალაენის კედელს, ერთი ნაწილიბაღებისა სრულიად ააოხრა. დარუბანდის მცხოვრებნი თითქმის მთლათ თოფქვეშ იყვნენ და მედგრად ებრძოდნენ მტერს იბრაგიმ-ბეგის ხელ ქვეით, რომელმაც კარგი ხარალი მისცა ყაზი-მოლას ამ დღეს. 21 რიცხვს მტერი წამოვიდა ციხეზედ ყოველის მხრიდამ, უნდოდა მეციხოვნეთა ყურადღება მთლათ თავისკენ მიექცია, რომ შემდეგ უმეტესი ძალით ზღვის მხრიდამ ქალაქში შევარდნილიყო; მაგრამ ცრხიდამ ორმა გამოსულმა რაზმმა არ მისცა ამის ასრულების ნება. 22-ს მტერი კიდევ მივიდა ყოველის მხრიდამ ქალაქზედ, მისცა ნაპირის შენობებს ცუცხლი, მაგრამ მაინც ვერას გახდა; ისევ იძლია და გამობრუნდა. 23-ს და 24-ს არა ერთხელ მივიდა იერიშით ამნაირადვე და როდესაც ვერას გახდა, მაშინ გაიყვანა ხერელი გალაენში შესაპარი, მაგრამ ესეც გაუგეს. 25-ს და 26-ს ცდობლობდა ყაზი-მოლა გალაენის ძირზედ მცხოვრებთ საქონელი მოეტაცა, მაგრამ არც ამან გაუჭრა. დასასრულ, 27-ს, რო გაიგო გენერალის ვოხანოვის მოახლოვება, საჩქაროდ აპყარა ჯარი ქალაქს და წავიდა. ასე უნაყოფოდ წაუვიდა თავისი გალაშქრება ყაზი-მოლას დარუბანდზედ. ბევრი ხანი აღარ გამოსულა, რომ თ. დადიანი და მილაშქვეიჩიცი მივიდნენ ვოხანოვთან ჯარებით. შემ-

დევ პანკრატიევიც. ახლა ყაზი-მოლას საწინააღმდეგოდ კოველივე მოიპოვებოდა.

ყაზი-მოლა მიინც თავისას არ იშლიდა, იმან სამხრეთ დაღისტანს დაანება თავი და ახლა ჩრდილოეთს დაღისტანს მიჰმართა. 21 წელს I-ს ნოემბერს გასწია უცბად ჩაჩანში, ააღელვა მთელი საჩაჩნეთი და დაეცა ყიზლარს. საჩქაროდ აიღო ეს ქალაქი, მოაოხრა და ისევ გაბრუნდა თავის სოფელს გვიმრში. მეორე წელიწადს, ე. ი. 32-ს, ხელახლავ წამოვიდა ის ჩაჩანში, დაიწყო თარეშობა ვლადიკავკასს და ყიზლარს შორის, და უნდოდა აეღო რუსის სოფელი ანდრეევი; მაგრამ როზენის წყალობით, რომელმაც ზედიზედ სამჯერ დაამარცხა, ჩქარა აიღო ხელი ამ საქმეზედ და შეუდგა თავისი თავის შუქლას. ყაზი-მოლამ თავის გადასარჩენათ თუ სასიკვდილოთ ამოიჩინა თავისი სოფელი გვიმრა, და იქ გაიქცა ექვსასის კაცით. კვალ და კვალ მიჰყვა იმას როზენიც. ყაზი-მოლა იყო დაიმედებული ერთის მხრივ ადგილის მიუდგომლობაზედ და შამილის მიერ გამაგრებაზედ ამ ადგილისა, მეორეს მხრივ ჰამზათ-ბეგის მოშველებაზედ, რომელიც იდგა გოციტლში; ოცდა ათს ვერსზედ გვიმრიდამ და არ ჰკარგავდა იმედს თავის გადარჩენისას. მზათლაც რამწამ რუსებმა დაუწყეს გვიმრს სროლა, ჰამზათ-ბეგი ორის ვერსის სიშორეზედ გვიმრისა გამოცხადდა ანსტაჟზედ; მაგრამ, რომ დაინახა თვისს და გვიმრის შორის მდგარი რუსის დიდი ჯარი, რომლის გარღვევა ჰამზათის ჯარს არ შეეძლო, არჩია გაჩერებულიყო ადგილობრივ, სანამ რაიმე ცვლილება მოხდებოდა და შესაძლო შეიქნებოდა გაფარნა. საუბედუროდ ეს დრო ჰამზათმა ვერ იხელთა და ყაზი-მოლა უშემწეოდ დასტოვა სიკვდილის დროს. ყაზი-მოლას ჯარი მიინც ერთი-ორად გამხნევდა ჰამზათის ჯარის დანახვაზედ. მან დილიდამ საღამომდის იომია იმ იმედით, რომ საღამოზედ მა-

ინც ჰამზათის ჯარი მოეშველებოდა და იხსნიდა. ბოლოს მომწყდებულმა ჯარმა რო ნახა ჰამზათის: მოუშველებლობა და თავისი თავმოსავალი, მთლიან სულით დაეცა და გაიფანტა და მარტოდ დასტოვა თავისი ბელადი თავისის მხლებლებით. ექვსას კაციდგან ყაზი-მოლასთან დარჩნენ მხოლოდ ხუთმეტილა თავდადებულნი. ესენი შევიდნენ სოფლის ნაპირს ერთს კოშკში და გაიფიცნენ, ცოცხლები არ დამონებოდნენ მტერს. ამ კოშკს ჰქონდა ვიწრო მისასვლელი ბილიკი, ისიც წინეთვე ჩახერგილი; კედლების სიმაგრე და ამხანაგთა სიმამაცე კიდევ აიმედებდნენ ყაზი-მოლას სალამომდის გაჰმაგრებოდა მტერს და მაშინ ღამის სიბნელეში სიხუმით ვაევილო რუსების შუაში და გაპარულიყო; მაგრამ ამაშიაც ბედმა უმუხთლა. რუსები გარს შემოერთყნენ კოშკს ოთხის საჟენის სიშორეზედ და აქედამ ქვებს ამოფარებულებმა დაუწყეს განუწყვეტელი სროლა ყველა სანათურებს. ზოგნი ამავე დროს ბანზედაც ავიდნენ და დაუწყეს ნგრევა. ასობით ცვიოდა კოშკში ტყვია. ჩქარა ხუთმეტი კაციდგან დარჩნენ ცოცხლები შვიდი თუ ექვსნილა და ამათაც ის დღე მოელოდათ. ყაზი-მოლამ რო ნახა სიკვდილის მოახლოება, უთხრა თავის მხლებელთ: «მე ვკვდები საღმრთო შარიატის და წმიდა ტარიკატისთვის და ვისაც უნდა ჩემთან სიკვდილი დარჩეს ჩემთან». ყველა არ დასთანხმდა ამ გვარ სიკვდილზედ და სხვათა შორის შამილმა უპასუხა: «ჩვენ აქ დავიხოცებით ყოვლის უსარგებლოდ, უმჯობესია თავს დავესხათ რუსებს, მივცეთ რაც კი შეგვიძლია ზარალი და ისე დავიხოცნეთ». ამის შემდეგ გამოვიდნენ ციხიდან ყველანი, ზოგი იმათგანი გადარჩა და სხვათა შორის შამილიც. ყაზი-მოლა ადგილობრივ დაეცა მკვდარი. რუსებმა რო იცნეს ყაზი-მოლას გვამი, მისს გვამს შეგინება მიაყენეს. გაატიტლეს, გამოათრიეს სახლის წინ და ისე დააგდეს. უნდოდათ ამის ნაგვემას და სამარც-

ხვინოთ გამხდარის გვამით ხალხი შეეშინებინათ და აჯანყება მოესპოთ. მიცვალებულს ცალო ხელი ჰქონდა ცისაკენ აშვერილი და მცორე ეკიდა წვერზედ. ამსურათმა მარალა იმოქმედა მთიულებზედ, მაგრამ ისე კი არა, როგორც რუსებს უნდოდათ — უკულმა. (მისს გვამის შეგინებას ერთხმად მოწმობენ ყველა მწერალნი). ხალხი ჰხედავდა, რომ ყაზი-მოლა მოუკლავთ ლოცვის დროსაო, ყველა დაწმუნდა მისს სიწმინდეში, სარწმუნოებისათვის თავდადებაში და სიბრაზით გული აიძვრიეს. (Кавказский Край — Гакстгаузена ч. 11. стр. 202. Кавказский Календарь 1861 г. ст. Шамиль стр. 18—19. Кавказь и Кавказская война Романовскаго стр. 322).

ჰამზათ-ბეგი.

ყ

აზი-მოლას სიკვდილის შემდეგ მოხუცებული და უსინათლო მურშიდი მოლა-მაჰმადი წავიდა ირგანში ჰამზათ-ბეგთან და უკურთხა იმას ხმალი სოფელს ყოღირში. ჰამზათმა ამ დღისათვის მოიწოდა დალისტნის მოღებო და ყველა გავლენიანი კაცები. შემდეგ ხლმის კურთხევისა შევიდა მეჩითში, ილოცა და როცა გამოვიდა, მოუბრუნდა ხალხს და უთხრა მქუხარის ხმით: «პატიოსანნო თანამოძმენო, პატივცემულნო მოღებო და ხალხის მმართველნო! ყაზი-მოლა მოკლულია და ეხლა ვვედრება ღმერთს ჩვენთვის. ვიყვნეთ მისნი პატივის მცემელნი, რადგანაც მან ჩვენთვის დასდო თავი. ვიყვნეთ მისებრ უშიშარნი, იმისთვის რომ იმის მამაცობა ჩვენ ეხლა ვერას გვარგებს. ის გვიფარავდა განსაცდელისაგან და რადგანაც ჩვენზედ წინ წავიდა

ზეცას, ის გააღებს თავის ხელით სამოთხის კარებს მათთვის, რომელნიც მოსწყდებიან ჩვენის სარწმუნოებისათვის. ის გვიბრძანებს ჩვენ—ვწიოთ განუწყვეტელი ომი რუსებთან, რომ მათის უღლიდგან გამოვეშვეთ ჩვენ და ჩვენი თანამემამულენი. ვინც მოჰკლავს რუსს, ის მიიღებს საუკუნო ნეტარებას; ვინც მოკვდება ომში. მათთან, ის იქნება ანგელოზის მიერ გადაყვანილი სასუფეველში უბიწო გურიებში. მიიქცით ყველანი თავ-თავიანთ სოფელში, უთხარით ყველას ყაზი-მოლას ანდერძი, უთხარით, რომ თუ არ ეცდებიან გამოიხსნან თავიანთი სამშობლო, ჩვენი შეჩითები გადიქცევიან რუსების საყდრებათ და ურჯულოები დაგვიმონავენენ ყველას. მაგრამ ჩვენ არ შეგვიძლიან უიმამოდ საქმის წაყვანა. ღვთის მოყვარე შამაღა, რომელსაც აქვს უკანასკნელი სიტყვები დატოვებული გმირის ჩვენის ყაზი-მოლასი, გეტყვით, რომ ჩემი დანიშვნა იმამათ იყო იმისი უკანასკნელი სურვილი. მე ვუტყხადებ რუსებს საღმრთო ომს, მე ამიერიდგან ვარ თქვენი მოთავე და იმამია. ეს ჰაზრები როგორღაც არ მოეწონათ მსმენელთ, ეს შენიშნა ჰაზათმა და დაუმატა: «მე ვხედავ, რომ თქვენი რწმენა თანდათან ნელდება; ჩემი იმამის თანამდებობა მდებს ვალათ დაგაყენოთ იმ ჭეშმარიტს გზაზედ, რომლიდგანაც გადამდგარხართ. ამ წამში დაწყნარდით და დაემორჩილენით ჰამზათს, თორემ ჰამზათი ხლმით დაიმორჩილებს. (Кавказъ. Путешествіе Александра Дюма, вып. I. стр. 37. დიუმას მოგზაურობიდან ვსარგებლობთ მხოლოდ იმ სტრიქონებით, რომლებიც სხვის მოწმობით მოჰყავს.) კრება გათავდა და ჰამზათიც ნელ-ნელა შეუდგა თავის საქმეს.

ახალი ჯარის სარდალი იყო ავარიის მეფის შვილი და ხალხზედ დიდი გავლენა ჰქონდა. ახალგაზდობაში სრულებით არ იჩენდა თავს ამ გვარ საქმისთვის და არც

ჰქონდა ომისადმი ლტოლვილება; ვაჟაკი იყო, რომ დროს ისევ ქეიფებში ატარებდა, მხოლოდ 1829 წ. ყაზი-მოლას ქუხილმა და დიდებამ სრულიად შესცვალეს ის. ჰამზათმა დაანება თავი თავის ქეიფებს, მოვიდა ყაზი-მოლასთან და შეიქნა ერთი უკეთესი თავდადებული იმავე საქმისთვის, რომელსაც ემსახურებოდა ყაზი-მოლა.

ჰამზათ-ბეგი იყო ჯმუხი ტანის კაცი და იცოდა ჩერქეზულად. თავზედ იხვევდა ხან თეთრს, ხან ლურჯს და ხან შავს ჩაღმას. ხუნძახში შესვლის დროს ერთყა შავი ჩაღმა, რადგანაც მაჰმადსაც მექაში შესვლის დროს თავზედ ეხურა შავი ჩაღმა.

ჰამზათს მუდამ უკან დასდევდნენ რუსის ჯარიდან გაქცეული საღდათები, საიდანაც გაჭრცელდა ხმა მთელს დაღესტანში, რომ ვითომ ალლახი იცავდა ჰამზათს თვით რუსებით.

ჰამზათმა რომ შეიტყო ყაზი-მოლას დასუსტება, ნამეტნავად დარუბანდთან დამარცხების შემდეგ, დაიწყო თავისუფლად ჯარის გროვება და მოქმედება. შემდეგ ყაზი-მოლას სიკვდილისა კი შპ წ. დაძლევადის საღდაც მიიმალა, თითქოს არც კი ყოფილიყოს ქვეყანაზედ. ამ ხნის განმავლობაში ის მუშაობდა რაც კი შეეძლო და უღალავად და იერთებდა და იბირებდა დაღესტნის მთიულებს, ომით და მოსყიდვით, ლაღატით და ძალით. ჰამზათი ისე იქცეოდა, თითქოს ბუნებას იგი განგებ ამ საქმისთვის შეექმნას. ის ჯერ-ჯერობით არ უცხადებდა რუსებს ომს, თუმცა იმამობის მიღების დღეს გამოაცხადა, რომ დღეიდან მე ვუცხადებ რუსებს ომსაო. იგი უმჯობესად სთვლიდა ემოქმედნა ფარულად, წყნარის ნაბიჯით, დღითი დღე და ბოლოს გამოსულიყო ბრძოლის ველზედ. ჰამზათი იყო მუდამ გაჩუმებული და არაფერი არ ენანებოდა თავის მიზნის მისაღწევათ. იმისთვის სულ ერთი იყო, ვინც უნდა მოჰყოლოდა მის ქვეშ. ამ ხანში იმან თითქმის სრულიად ამოკლიტა დაღესტნის მთიულეებში ბეგები და გამოჩენილნი გვარეულობანი, რომელთა წინააღმდეგობას მოელოდდა, ამ სახით იმან მთელი დაღესტანი გაანთავისუფლა ბატონობიდან და მთიი მოიგო ხალხის გულის. ყოველი საქმე; რომელსაც

კი შეეძლო წინ წეწია ჰამზათის დროშა, სისწრაფით სრულიდებოდა. არ იქებდა თავს და არც საქვეყნოთ ჰყვიროდა თავის მონაგებ საქმეზედ. ყოველს საქმეს იწყობდა ვითომდა ალლახის ბრძანებით და თუ მოიგებდა მაშინათვე იმას ამბობდა: „ალლახმა ჰქმნა ესაო“. ამნაირის მოქმედებით ჰამზათმა მართლამიადწია თავის მიზანს. სამის წლის განმავლობაში სრულიად დაამყარა სხვადასხვა განცალკევებულ მთიულთ თემებს შორის ერთობა თავის მტრების თუ მეგობრების განადგურებით და მოსყიდვით. შემდეგ მთებში გაძლიერებისა ჰამზათმა გამოჰყუთა თავი ვაკე დაღისტანშიაც. 33 წლის დამლევს ის დაეცა მოულოდნელად გერაკებელს; აიღო საჩქაროდ და მოაოხრა. პატარა ხანს უკან ზედი-ზედ მიღეწა დიდრონი ჯარები სამის შეერთებულის ხანებისა: შამხალის, მეხტულინის და აქაუჩის. ამათზედ გამარჯვების შემდეგ ის მეტად გაძლიერდა. დიიწყო ავარიის სამთავროსკენაც ყურება. ავარიას ჰფლობდა დიდი სახელი და დიდი გავლენაც ჰქონდა მას მთელს დაღისტანზედ. ავარიის მფლობელნი იყვნენ პირველნი მთელს დაღისტანის ხანებში. ამას გარდა ავარიას ეჭირა ისეთი ალაგი, რომ მისს დაუპყრობლათ ჰამზათს არ შეეძლო ერთის მხრით მაგრად დამდგარიყო მთიან დაღისტანში და მეორეს მხრით — გაჰმკლავებოდა რუსებს. ჰამზათმა ეს რომ კარგად მოიაზრა, გადასწყვიტა ავარიის დაპყრობა, რადაც უნდა დასჯდომოდა ეს. ჰამზათმა ამ საქმისთვის მოამზადა დიდძალი ჯარი და მივიდა ავარიის საზღვარზედ.

ავარიის ხანის აბურუმ-ხალის დედამ ბავუ-ბოგმა კარგად გაიგო, თუ რა საშიში თავგადასავალი მოსდგომოდა კარს და თავის შვილს დაჟინებით ურჩევდა წასულიყო ჰამზათთან და ზავი შეეკრა, რათაც კი უნდა დასჯდომოდა ეს ზავი. შვილი მაინც არ დასთანხმდა დედას. მაშინ დედამ უთხრა: „არ ვიცი, შვილო, შიში თუ სიამაყე გათქმევენებს უარს, მაგრამ რაკი შენ მტკიცედ სდგებარი უარზედ, მე წავალ თვითონ ჰამზათ-ბეგთან“. ამის შემდეგ მოემზადა კიდევ წასასვლელათ, მაგრამ უმცროსმა 12 წლის ვაჟმა იღო თავს ეს საქმე და წავიდა ჰამზათის ბანაკში სიმშვიდის ჩამოსაგდებად. გავიდა

რამდენიმე ხანი და ყმაწვილი აღარ მობრუნდა, დედამ დაუწყო უფროსს ვაჟს ყვედრება და სთხოვდა, რომ თვითონ წასულიყო. მაშინ ამურამ-ხალმა უთხრა დედას, რომ „თუ ეძიებ და გინდა ჩემი სიკვდილი—წავალო“.

მართლაც სავსე შავის ფიქრებით და დარდით წავიდა ჰაზათ-ბეგთან რამდენიმე კაცით. ჰამზათმა მიიღო სანი თავის კარავში, სადაცა ჰყავდა მისი პატარა ძმაცა.

ჩქარა დაიწყო მათშორის მოლაპარაკება, რომლითაც ჰამზათი თხოულობდა, რომ აბურუმზალი თვისის ქვეშევრდომებით და მთელის სამფლობელოთი მისცემოდა ახალს სარწმუნოებას და მეორეც—რუსებისთვის უთუოდ ომი გამოეცხადებინა. ეს ლაპარაკი არ გათავებულყო, რომ ჰამზათს აცნობეს, ვითომ ხანის ამაღლაში ერიოს იმათის მხედრობიდან გაქცეული ვინმე. ჰამზათმა მოითხოვა ამ კაცის სიკვდილით დასჯა, მაგრამ ხანმა ამის ნება არ მისცა, მაშინ ჰამზათი გამოვიდა კარვიდამ და უბრძანა მხლებლებს, დეეშინათ თოფები ხანის ამაღლისათვის. ასტყდა პატარა ომი და ხანის ამაღლა მთლად მოისპო. ამასთანავე ჰამზათის ბიძაშვილმა მოჰკლა ხანის ძმა და თვითონაც მკვდარი დაეცა. ეს რომ დაინახა აბურუმზალმა გამოვარდა ხმალ-ამოწვდილი და ოცამდის კაცი აკლწა. ამ დროს მოჰხვდა მას რამდენიმე ტყვია და ძმასთან ერთად პირქვე დაეცა მკვდარი. ამ უმანკოთ სისხლის დაღვრამ მთლად არია ჰამზათის ჯარი და იმდენად შეაწუხა, რომ მთლად დაიშალა და მხოლოდ დიდის მეცადინეობით შამილმა, რომელიც იყო სარდალი ჰამზათისა, ძლივსლა შეჰკრიბა და დაამშვიდა.

ეხლა ჰამზათი შევიდა დიდის დიდებით ავარიის სატახტო ქალაქს ხუნძახში. ამოწყვეტა მთლად ხანის სახლობა და თავისი თავი გამოაცხადა ავარიის მთავრათ. ხანის სახლობიდან გადარჩნენ ცოცხალნი მხოლოდ მოხუცი დედა: ხანისა და რვა წლის ყმაწვილი ბუღაჩ-ხანი. ესენი გადაყვანილნი იყვნენ გოციტლში.

შემდეგ ჰამზათმა მოაწლომა აქედგან მთელის დალი-

სტნის აღება, მაგრამ ვერ მოუხდა, ის პირველსავე ომში მძიმედ დაიჭრა და იძულებული იყო დაბრუნებულიყო. ჰამზათი მოემჩადა მეორედ რუსებთან საომრათ და დალისტნის ასაღებათ, მაგრამ ჰაჯი-მურადმა და მისმა ძმამ, რომლებიც იყვნენ ჩუმი მომხრენი რუსებისა და რომელნიც ეძიებდნენ ნათესაობით აბურუმზალის სისხლს, მოჰკლეს ის მეჩითში. ამის შემდეგ ჰაჯი-მურადმა თვითონ დაიწყო მთავრობა ავარიაში და იყო მომხრე რუსებისა.

თუმცა ჰამზათ-ბეგმა იმოქმედა ცოტახანს, მაგრამ იმ რიგად შესძრა მმთელი დალისტნის მთები, ისე შემოიერთა მცხოვრებნი და გაამწვათ მათი გული, რომ მისს დაწყებულს საქმეს შეეძლო ხელ-ახლად თავი ეჩინა და ბრძოლის ველზედ გამოსულიყო; მხოლოდ ითხოვდა იმისთანა წინამძღოლს, როგორც იყო დალისტნის ორბიშამილი.

შამილი



შამილი დაიბადა სოფელს გვიმრში, ფორსულების სათემოში, იქ სადაც დაიბადა ყაზი-მოლა — 1797 წელსა. მისი მამა იყო თავისუფალი მოქალაქე სახელად — დენგაუ. დედა მისი იყო ავარიელის ბეგის ქალი — მეხედა. შამილს ჰყავდა ერთი და თატიმატი, რომლის შვილები და შვილის შვილები სცხოვრობენ ს. გვიმრში. შამილის მამას ჰქონდა დიდი ვენახები და კარგადა სცხოვრობდა. სახელი — დენგაუ იყო მეტე სახელი და ასე ეძახდნენ მოუსვენარის და მოჩხუბარის ხასიათისთვის. ეს სახელი იყო ერთი ზღაპრულის რაინდის სახელი. სიბე-

რის დროს დენგაუს ხასიათი დაუმშვიდდა. ჯდა მიეცა იმ დროს მთიულეებში გავრცელებულს სიმთვრალეს. ფიცხი აგებულება დაღირსტნელებისა და ვენახების სიმრავლე ხელს უწყობდნენ ამ სიმთვრალეს. პატარა შამილმა არამც თუ არ გამოიყოლა მამის სიმთვრალის მოყვარულობა, — სრულიადაც არ სვამდა ცხარე სასმელებს. პატარა შამილი მუდამ ურჩევდა მამას ხელი აეღო ამ ლოთობაზედ. შემდეგ როცა გახდა ხუთმეტის წლისა და დაიწყო ყორანის შესწავლა საფუძვლიანათ, შამილი მამას ხშირად, როცა კი ნახავდა ფხიზელს, უკითხავდა ყორანს იმ ადგილებს, სადაც უკრძალავს მაჰმადი სასმელების ხმარებას და უჩვენებს მისგნით ყოველ გვარს წარმომდგარს სისაძაგლეს. დენგაუ გულმოდგინედ უგდებდა ყურს და ეფიცებოდა აღარ უიმთვრალეო, მაგრამ ჩქარა ივიწყებდა ამ ფიცს და ხელახლად ეძლეოდა ლოთობას. პატარა შამილმა შეიღჯერ დაადებინა თავის მამას ფიცი ყორანზედ, მაგრამ მაინც ვერას გახდა, ვერ მოაშლევინა სიმთვრალე. შამილს მეტად აძლევებდა თავის ტოლების გულმოსაკლავი დაცინვა დენგაუს სიმთვრალეზედ. ერთმა ამგვარმა დაცინვამ შამილი გამოიყვანა მოთმინებიდან და გადაწყვეტინა, რომ მამის მოსარჯულებლად ეხმარა მკაცრი საშუალება. ერთხელ მივიდა მამასთან და უთხრა, რომ თუ კიდევ ერთხელაც არის ამ გვარი დაცინვა მიიღო ამხანაგებისაგან და მეზობელთაგან, ის უეჭველად ყელს გამოიჭრის მამის თვალწინ. დენგაუს თავისი შვილი იმ გვარად უყვარდა, იცოდა მისი ხასიათი და სწამდა მისი გადაწყვეტილება, ეჭვი არ ჰქონდა შამილი თავის სიტყვას არ გასტეხდა და თავის მუქარას სისრულეში მოიყვანდა, რომ იძულებული შეიქმნა ზღაპრად დამორჩილებოდა და ამ დღიდან სამუდამოდ სასმელებზედ ხელი აეღო. დენგაუ მოკვდა წარსულ სანუკუნის 30 წელს, როდესაც შამილმა მეო-

რედ იქორწინა და ყაზი-მოლაც გამოსული იყო ბრძოლის ველზედ. (Кавказский календарь за 1861 г. ШАМИЛЬ СТ. 5—6).

შამილი იყო შუატანის მოხდენილი ვაჟკაცი. მისი დალაგებული პირისახე, ქერა თმა, ლურჯი და მსხვილი ორბივით მოელვარე თვალები, პატარა პირის ნაპობი, თეთრი და ნაზი კანი, არწივისაებრ გრძელი ცხვირი და კოკობი წვერ-ულვაში სრულიად ასხვაფერებდნენ მას ავარელებიდან. ის უფრო ჩერქეზს, ჩაჩანს, დიდოს და ჩვენს კეთილშობილთ მიემსგავსებოდა, ვინემ ავარელთ მონგოლთ ნარევს ტიპს. იტყვიან, შამილს ჰქონდა მეტად ნაზი და ფაფუკი ხელ-ფეხი, ტანი საშინლად მოქნილი და მოძრავი. სიარული იცოდა მედიდური მუდამ და ვერვინი ჰნახავდა, რომ მას მიწისთვის ეყურებინა. ბაღლობითვე ეტყობოდა სიმტკიცე ხასიათისა და სულის აუშფოთებლობა ყოველს შემთხვევაში. იყო აღბეჭდილი მაღალის ნიჭით და მოქმედებით.

შამილს ჰყავდა ორი აღმზრდელი: ყაზი-მაჰმადი, შემდეგ ყაზი-მოლაღ წოდებული და ბუნება.

ყაზი-მოლა შამილზედ იყო ოთხის წლით დიდი, მაგრამ ახალგაზღობაშივე საშინლად დარბაისელი, დამჯდარის გონებისა და სწავლაში განვითარებული, როგორც აყუშინის ფადიო, -- იტყოდნენ თანამემამულენი ყაზი-მოლაზედ.

ყაზი-მოლა და შამილი სცხოვრობდნენ ერთმანეთზედ ახლოს ს. გვირში და რაც გაიცნეს ერთმანეთი, აღარ განშორებულან. უფროსი სიძე შამილისა აბდურაზ ხმანი ამბობს: „ისინი სცხოვრობდნენ, როგორც ნამდვილი ძმები და სუყველას, რაც სიცოცხლეში შეემთხვათ, სიმხიარულე თუ მწუხარება, იყოფდნენ თანასწორ შუაზედ“.

ყაზი-მოლა ჯერ ისევ პატარა იყო, რომ არაბული

ენა ზედ მიწვენიოთ იცოდა და როცა წამოიზარდა, მთლად გაიზვირა ყორანი და შეისწავლა ყოველი კუთხე თავის რჯულისა. მისს დინჯს გონებას, განდგილს ცხოვრებას, ყმაწვილობითვე რჯულისთვის დავის დადებას, მკვერმე-ტყველობას და დროს „ქვასავით სიჩუმეს“, როგორც აგვიწერენ შამილს, არ შეიძლებოდა არ ჰქონოდა დიდი გავლენა მგრძნობიარე შამილზედ. ბედმა შეჰყარა ისინი ერთად და სიკვდილ-სიცოცხლით სულ გაუყრელნი ატარა, იტყვიან. ყაზი-მოლა იყო უმთავრესი აღმზრდელი შამილისა, როგორც თვითონ ჰმოწმობს: «არსად არ მისწავლია იმდენი, რაც ვისწავლე ყაზი-მოლასაგანაო».

თუმცა ყაზი-მოლა იყო კეთილი აღმზრდელი შამილის, მაგრამ მეორე აღმზრდელი ბუნება მაინც სჭარბობდა მას. თითქოს წინადვე სკოდნოდეს მისი მაღალი დანიშნულება, ისე აჩვევდა სხეულის ვარჯიშობას და ძარღვების გამაგრებას. შამილი ისე ხშირად და ისეთის ხალისით ივარჯიშებდა ჯანს, რომ შემდეგში ყველა ჩვენთვის შეუძლებელს სიმართლეს და სიმამაცეს მიახწია. ოცი წლის იყო, რომ ადვილად ხტებოდა გაქიმულს თოკზედ, რომელიც მაღლა აშვერილის ხელებით ეჭირათ იმაზედ მაღალს კაცებს. ეგრეთვე ადვილად ხტებოდა განიერს ხრამებზედ, რომლებსაც სიგანე არა ნაკლებ თოთხმეტის არშინისა იქნებოდა და ყოველს მაღალს მდგომიარე კაცზედ; ამასთანავე ის იყო ბევრად ღონიერი და გულადი. არავის არ შეეძლო მისი წაქცევა ანუ მოწვეა. იმისი სხეული იყო თასმასავით მოქნილი და ისე ამოძრავებდა ტანს, როგორც კარგი ცირკის მოთამაშე. გარჩევა მხოლოდ იმაში იყო, რომ შამილმა ამ სისრულემდის თვითონ უოსტატოთ მიაღწია. ამასთანავე ის თავის ტანს სწრთენიდა და აჩვევდა, რომ შემდეგში აეტანა ყოველგვარი შევიწროება, ტანჯვა და გაჭირვება. ის ზამთარ-ზაფხულ ფეხშიშველ თავშიშველი გულგაღვლილი

აზიის ერთა შორის მუსულმანობა ისლამით ძლიერ წინ წავიდა. ევროპაში ქრისტიანობამ გაიმარჯვა და აზიაში ისლამმა, ისლამის გამარჯვება იყო საქართველოს დაუძღვრება. ამიტომ XIX საუკუნის დამდეგს საქართველო რუსეთს ჩაბარდა. ქართველ ერისთვის დადგა მოსვენების დრო, მინამდე კი ქართველი ომსა და სისხლისღვრას უნდებოდა. ამაზედ არის ნათქვამი:

„სადაც აქამდის ხმლით და ძალით ფლობდა ქართველი,

მუნ სსმშიდობოს მოქალაქის მანათვეს აწ ხელი“.

ეს ლექსი ალექსანდრე ჭავჭავაძემ 1820 წლებში წარბოხთქვა და მით დაასაბუთა ქართველთ უახლესი მოსვენებული დრო. სახელოვანი ალექსანდრე ჭავჭავაძე ისეთი პოეტი, თავის დროის ისეთი შესანიშნავი მგოსანი იყო, რომ ამას იგი უადგილოდ არ იტყოდა. მაშასადამე, ეს ჭეშმარიტი სიტყვა რამდენათაც ქართველ ერის თავისუფალ მდგომარეობას ხატავს, იმაზე მეტს მათ კიცხვასაც ჰკერძავს, რადგანაც მშვიდობიან ქვეყნის მოქალაქეთა შვილებმა თავიანთი დრო ფუქსავატათ გაატარეს. ამავე საგანს და გარემოებას მეტის ხალისით ეხება ნ. ბარათაშვილიც, მაგალითებრ, XIX საუკუნის ქართველებზედ იგი ამბობს:

„გაეხსნათ გზა და ეშვათ ივერიელთ სსსოება,
რამე მუნით შევიდეს მათ შორის განათლება“.

როგორც ალექსანდრე ჭავჭავაძეს, ისევე ნ. ბარათაშვილს ჩვენ თაღლითობას ვერ დავსწამებთ, როგორც ერთი სწერს სიმართლით, ისევე მეორე. და მართლაც, ნ. ბარათაშვილის სიტყვისამებრ, XIX საუკუნის ქართველთ შორის, სხვა რა უნდა შემოსულიყოს, აღორძინებულიყოს და გავრცელებულიყოს, თუ არ განათლება და ცოდნა, მაგრამ ჩვენდა სამწუხაროდ არც ეს იყო მართალი: ამ პოეტების ნაწერს და თქმულებს იმ

დროის ქართველობა სრულებით ვერ ასრულებდა. ამ ნატურის შესრულებისთვის ისინი თითქოს მკვდრები იყვნენ და მიტოვებულნი არას აკეთებდნენ. მათ ისე განვლეს სოფელი, რომ ზემო-ხსენებულ პოეტების დასახელებულის მხარეების თანახმად არა შექმნეს რა, ვერა გააკეთეს რა, იმათთვის ნავალი ვერ აღბეჭდეს.

მეცხრამეტე საუკუნის ქართველი მოსვენებას მიეცა, მათ აღარც ომები აწუხებდათ, აღარც მუსულმანთა გვარნი. ამავდროულად მაგიერ ქართველნი სხვა საქმეს უნდა გაჰყოლოდნენ, მათში დროის შესაფერად უნდა გამოეკვეთიყო და აღორძინებულიყო მოქალაქური ძლიერება, ხელოვნობის მიმდევრობა, ვაჭრობის და სხვა, მაგრამ არა, ეს აქ ასე არ მოხდა. რაკი ქართველი ერთხელ დაეცა და დაკნინდა, მის შემდეგ მათი ცხოვრების მიმდინარეობამაც სულ უკუღმართად იწყო ტრიალი. ცხარეს ბრძოლიდამ გამოსულ ქართველთ დრო შეეცვალათ, იგინი მოსვენებას მიეცნენ და მასთან ქარაფშუტულს ცხოვრებას. ესენი თავიანთ მოვალეობას სულ ვეღარ ასრულებდნენ. ამაზედ სწერს ვახტანგ ორბელიანი ასე:

„ველოდი მამათ დიდს ღვაწლს ძენი დაასრულებდნენ,
დაზგრეულს აღმიშენდნენ და მთელს ჩამაბაკებდნენ“.

მაგრამ მათ კი არ აღმადგინეს, არამედ დამცეს და დამაქციეს ისეც დაქცეულიო. ჩემ დიდებულთ ძეთ ძენი გროშათ არ ღირან, ვინც კი მათში კარგი არს, ისიც კი უფარგისიაო.

„ისინიც არ ვაგვანან, თუ ვინმე მათ სჯობიან“.

და სხვაც მრავალი ასეთნი, რომელთაც პოეტი მწუხარებით ხატავს. მეცხრამეტე საუკუნის დამდგინდამ ქართველნი მიეცნენ უზრუნველად ცხოვრებას, მათ საქმეთ ქაშა, სმა და ორთაქალაში ქეიფი შეიქმნა და ვინ იცის რამდენი კიდევ სხვა რამ. ყველა ესენი კი მათს

სულს და გულს სასტიკათ შხამავდა და აბნელებდა. ამ გარემოებამ ქართველობა გამოასალმა ყველა ნაირს რიგთან მისწრაფებას, ყველა ამ გამოთხსვილ მხარეთა საუბარი და ჩამოთვლა ჩვენგან შეუძლებელია, საგანს გზა აეჭკვევა. ამიტომ ჩვენ უნდა შევჩერდეთ მხოლოდ ქართველი ერის სამწიგნობრო საქმის გარშემო, მარტოდ ამაზედ უნდა ვილაპარაკოთ.

მეცხრამეტე საუკუნის შემდეგ, სამწიგნობრო ასპარეზზედ ქართველთ ვერ გამოიჩინეს შესაფერი ძალა. რაკი დაკარგეს ერთი მხარე ცხოვრებისა, მას მიაყოლეს მეორე, მესამე და ყოველისფერზედ ხელი აიღეს. მაგალითებრ, ხსენებულის დროდამ, ქართველთ ქართული მწერლობის ასპარეზზედ თვალები დახუჭეს. მეფეამეტე საუკუნის ქართველთ ძველი საერო, საღმრთო, საფილოსოფო და სამეცნიერო წიგნები არქივს ჩაბარდა, დროცვლილების მეოხებით მათ უფრო წაუვიდათ. დაეცა ჭეტონ კათალიკოსის სკოლა, მას თან გაჰყვა სხოლასტიკაც, ძველი მოთხრობები ურგებ იქმნა, თითქმის ყოველივე ქართველთ დროის ძველის მწერლობისა ერისთვის უძღურ იქმნა. ყოველ დროს, წელს და საუკუნეს თავისი ნარუქი მოაქვს, ასევე ქართველთათვის მოიტანა მეცხრამეტე საუკუნემ. მხოლოდ ჩვენდა სამწუხაროდ ამ ნარუქს იმ დროის ქართველობა სულ არ აპყვა, რასაც ეს ნარუქი აუწყებდა ქართველთ საღმრთო ვალად, იმას ქართველი ერი არ აკეთებდა, არ შერულებდა. ქართველთ ისე განვლეს თავისი მშვენიერი დღენი, რომ საერთო ერთი წიგნაკიც კი არ დასტამბეს.

ჩვენს ჭვეყანაში, ქართველთ წინაშე, თბილისში, მკაცრათ აღორძინდა სომხური მწიგნობრობა და ენა. ძველადგანვე თბილისში მეფობდა კართული ენა, მწერლობა და აქ 1707 წ. სტამბაც დაარსდა და შემდეგ დროს კი, აქ ეს სრულიად შემკირდა და სომხებში კი,

რომლის სტამბის და მწიგნობრობის ხსენებაც არ ყოფილა, იგივე აღორძინებას მიეცა და დღეს, თუ იგი როგორის წარმატებით არს. თბილისსა და მასთან მთელს საქართველოში წინ წასული, ამას ვგონებ. ბევრი ლაპარაკი არ უნდა. ყველაფერს მოხდა ასე: საქართველო ჩაბარდა, თუ არა რუსეთს, მას დღიდგან სომხებმა სწრაფათ იწყეს აღორძინება, ამ შეერთებით მათ ისარგებლეს, იგინი ამისთვის მომზადებულ იყვნენ, ეს მომზადება მათ შესძინა თავისუფალმა მდგომარეობამ, მწერლობის გარეშე მათ სხვა სიქმეაა ასპარეზზედაც გაიმარჯვეს; ქალაქ ალაგას ფეხი მოიკიდეს, როგორც მოსალოდნელი იყო; თბილისში მოქალაქურ ბურჟუაზიის თავმა გამოჩინა იწყო, ბოლოს გამოჩნდა კიდევ, მან გამარჯვებაც მიიღო და მის შემოხებით საგვარეულო ანუ თავად-ახნაურული არისტოკრატია კი ეცემოდა. ერთი იღეოდა, მას დღე აკლდებოდა, ეს იყო ქართველთ კეთილშობილურ არისტოკრატია და მეორე წინ მიდიოდა, აღორძინებას ეძლეოდა, ესენი იყვნენ ქალაქის მოქალაქენი-სომხები, შერომელთაგან მდევ წარმოიშობა. აწინდელი სომხის ბურჟუაზია.

სომხებმა საქართველოში სომხური სტამბა 1827 წ. გახსნეს, სომხური წიგნების ბეჭდვაც ამ წლიდამ იწყეს, ნელ-ნელა მათი საქმე ისე ეწყობოდა, რომ იგინი სომხურს ენაზედ ერისთვის ბეჭდავდნენ ყველა საჭირო წიგნებს. იმ დროს, თბილისში და მთელს საქართველოში ქართული ენა მეფობდა, მაგრამ ამ ჩნის პატრონები კი არაფერს ბეჭდავდნენ ქართულს, ენაზედ-საეროდ. სომხური მწიგნობრობის საქმე კი დღითი-დღე იზრდებოდა. ამ გაზრდით მათ-იმ ზომამდის მიახწიეს, რომ უკანასკნელ საქართველოს დედა-ქალაქი თბილისი მათ სამწიგნობრო ბეჭდვის შუაგულ ქალაქათ გარდაიქცა და თბილისში დასტამბულის სომხურის წიგნებით, ივედოვნებენ მთელის

ოსმალეთის, სპარსეთის და სხვათა კუთხის სომხებში სომხურის ენის აღდგენას, მწიგნობრობის გავრცელებას. ამიტომ დღეს, თბილისში ისტამბება აუარკბელი სომხური წიგნები, ჟურნალ-გაზეთები და სხვანი, რომლებსაც სომხის საზოგადოება დიდის პატივისცემით უმზერს. და ინახავს. მოკლედ უნდა მოგახსენოთ, რომ 1840 წლიდან, ვიდრე დღემდე სომხებმა საქარველოში აღადგინეს თვისი მწერლობა და არ დარჩა არც ერთი მხარე მეცნიერების, ფილოსოფიის, ისტორიის და სიტყვა-კაზ მულის მწერლობის, რომ მათ რამდენ-რამდენიმე ნაირი წიგნები არ გამოეცათ. ერთის სიტყვით, თბილისში მათწექმნეს და აღადგინეს მთელი სომხის ერის სულიერი და ზნეობრივი ძალის საუნჯე.

ქართველებმა კი როგორც არ მომზადებულებმა დიდის საქმისთვის, ვერაფერი გააკეთეს საეროთ. მართალია პირველი ქართული გაზეთი 1817 წ. გამოიცა; მეორე გაზეთი 1819 წ.; მესამე ნაირი 1824 წ.; მეოთხე ნაირი 1827 წ. და მეხუთე გაზეთი 1832 წ., მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ყველა ეს გამოცემანი მთავრობის გამოცემანი იყო, გარდა «თბილისის უწყების», და ესეც სულ ოთხი წიგნი გამოიცა 1832 წ. დანარჩენი გამოცემანი იყვნენ განცხადებათა მაგვარნი, მთავრობისათვის საჭირო ფურცელი, ეს რომ ჭეშმარიტებაა, ამას კარგათ. ასაბუთებს ის გარემოებაც, რომ ამ გაზეთების ბეჭდვის დროს ქართველნი სრულებით არ ბეჭდავდნენ სახალხო წიგნებს, თუმცა ეს მათთვის მეტად დიდს საჭიროებას შეადგენდა. ქართველი ერისთვის მაშინ ერთი უბრალო ანბანის წიგნიც არ იყო. ეს ნაკლი მხოლოდ სოლ. დოდაშვილმა იგრძნო, რომელმაც ქართულს ენაზედ სთარგმნა ყველა ნაირი სამეცნიერო სახელმძღვანელო წიგნები, რომელნიც მიღებული უნდა ყოფილიყვნენ იმ დროის თბილისის ყველა საშუალო სასწავლებლებში.

სოფ. დოდაშვილი ამისთვის ისე განღვიძებული იყო, რომ მას არ დაშთა უთარგმნელათ თვით რთული შინა-არსის წიგნებიც კი, მაგალითებრ, ღვთის-მეტყველების ისტორია იმ დროის თბილისის სემენარიაში სახმარებლათ, რეტორიკა, ლოლიკა, ფილოსოფიის ისტორია და მრავალიც სხვანი. ყველა ეს წიგნები განმზადებულ იყვნენ დასაბეჭდათ, მაგრამ მათ დაბეჭდვის საქმეს საზღვარი დაუდო 1832 წლის შემთხვევამ. ამავე შემთხვევამ ქართულ ჟურნალისტიკასაც დიდი მეხი დაარტყა, დროებით გამოცემანიც მოისპნენ ისე, რომ მათი აღარაფერი დაშთა და დღესაც ამ გამოცემების ბევრი რამ ცნობები არა ვიცით რა, თუმცა ეს დრო ჩვენგან არც ისე ძალიან შორს არის.

1832 წლიდამ, საერთოდ ქართველი ერი მიეცა დიდს მღუმარებას, დავრდომილებას ყოველნაირის მხრით, აქ საგლოველი გახდა არა მარტო დაბალი ერი, არამედ თვით ცნობილ თავად-აზნაურის და მოქალაქის შვილებიც. XIX საუკუნის დამდეგიდამ მთელი წლები ისე გადიოდა, რომ ქართველ მდაბიოთა სასარგებლოთ ერთი ანბანის წიგნიც არ დაბეჭდილა. მართალია ხანდისხან რუსულ-ქართულ „რაზღავორის“ წიგნებსაც ბეჭდავენენ, მაგრამ ყველა იგინი ისე ძვირად ფასობდენენ, რომ მათს ყიდვას საწყალი კაცი სულ ვერ შესძლებდა. თითო წიგნი 50 კაპ. ნაკლებ არ იყო. ამის გადახდის ძალა კი მდაბიოთ სულ არ შეეძლოთ. გარდა ამისა ყველა მაშინდელი ასეთი წიგნები იწერებოდენენ ქართულის ჯვარცმულის, გაუგებარის ენით. საქართველოში არ ქნილიყო მაგალითი, რომ მდაბიოთათვის ასეთი რამ რიგინის გულით და სულით შექმნილიყო. მაშინ მდაბიოთაგანი თუ სწავლობდა წიგნს, ის სწავლობდა უბრალო ქალღვებზედ ნაჯღაბნის ანბანით, ან ხბოს ბეჭზედ დაწერილის ასოებით. ხან საეკლესიო დიაკვნებიც ასწავლიდ-

ნენ, ხასდისხან გლახათათვის მათ მებატონეთაგან ანბანის სწავლებაც კი აღკრძალული იყო. აი ასეთს სამწუხარო მდგომარეობაში იყო მოთავსებული ქართული სახალხო წიგნების ბეჭდვის საქმე იმ დროს, როცა საქართველოში, ქართველთ დიდებულთაგან აუარებელი ფულებიც იფლანგებოდა.

მდებოდა ერთი დროის მეოხებით თვალს ახელდა, მათში მიმბაძაობის საშუალებით თვალის გახილვა და მცხოვრებთ წინსვლის ნატვრა მალლა იწვედა, მათთვის წიგნები იყო საჭირო, მაგრამ მისი მკეთებელი და დაბეჭდნი კი არასდროს იყვნენ. ქართველი ერთი ღვთის ანბანად იყო დაშთენილი, თვით სამღვდლოებაც კი არას აკეთებდა, მათ ერთი საჭირო წიგნიც არ დაბეჭდეს საეროდ. მხოლოდ 1846 წ. გამოსცა პლატონ იოსელიანმა ქართული ანბანი, რომლის თითო წიგნის ფასი 10 კაპ. იყო. ეს იყო პირველი მაგალითი. 1846 წ. საეროდ „ქართული კალენდარიც“ დაბეჭდა. „კალენდრის“ ბეჭდვა ქართულს ენაზედ პირველი მაგალითი იყო. პ. იოსელიანმა 1857 წლამდე თვისი ანბანი ექვსჯერ გამოსცა, შემდეგ კი თავი დაანება. ეს ანბანი არ იყო დროის შესაფერად და პედაგოგიურად შედგენილი, იგი ძველის ქართულის ენით არის დაწერილი და ძველებურის საღმრთოს ცნობებითსავსე, 1852 წ. დაარსდა ჟურნალი «ცისკარი». მასთან მოჰყვა ივ. კერესელიძის რამდენიმე წიგნაკები, მაგალითებრ ანოხარი სოფელი, პოემა «მწყემსის სიყვარული» და ანბანის წიგნი «მოკლე სიტყვა», მაშინდელის რუსულის წიგნის «დრუჟ დეტეის» მინაგვარად. ყველა ეს წიგნაკები იყო დაწერილი ახალის ქართულის ენით. პირველი მაგალითი იყო საქართველოში ასეთის ენით დაწერ-დაბეჭდი წიგნები და ისიც სულ უბრალო ფასად. 1857 წლიდამ კი, რაც ივ. კერესელიძემ «ცისკრის» გამოცემა დაიწყო, მას შემდეგ მან უფრო განამრავლა სხვადასხვა

წიგნების გამოცემა. ამავე დროს გამოიცა რამდენიმე წიგნი დ. ჩუბინაშვილისა, მაგრამ იგინიც საეროდ კი არა, არამედ მქონებელთათვის. ამათ შემდეგ ხანდისხან იბეჭდებოდნენ სასულიერო წიგნები, ისიც წელიწადში ან ერთი წიგნი და ან ორი, — ისიც ძველის ენით ნაწერი, ძველის ამბებითვე. 1865 წ. გამოვიდა იაკობ გოგებაშვილის «ანბანი» და «ბუნების კარი». შემდეგ ამის 1870 წლებში კი სხვებმაც გამოსცეს წვრილი სახალხო წიგნები. 1871 წ. პ. უმიკაშვილმა გამოსცა რამდენიმე წიგნი. ამავე დროს ქართული ჟურნალ-გაზეთობაც გაჩაღდა, ბეჭდვა იწყეს «ცისკრის», «მნათობის», «კრებულის», «დროების», «სასოფლო გაზეთის» და «გუთნის დედის», ე.წ. ექვსი დრო-გამოცემის.

ამ გარემოებამ, დრო-გამოცემათა სიმრავლემ ერზედაც იქონია გავლენა, აქ მდაბიოთაც გაახილეს თვალები, თვით მათგანვე გამოვიდნენ მწერალ-მბეჭდავნი, ამ გარემოებას ძრიელ ხელს უწყობდა ქართველთ შორის სტამბების გავრცელების საქმე და ქართველთ ასოთ-ამწყობთ და მბეჭდავთ გამრავლება. იყო დრო, რომ მთელს თბილისში ერთი ქართველი ასოთ-ამწყობი და მბეჭდავიც კი არ მოიპოვებოდა. სულ სხვა ტომისანი იყვნენ. 1870 წლიდამ კი ქართველთაც იწყეს გამრავლება და ამათ გამრავლებამ ქართულ სახალხო მწერლობის აღორძინებასაც შეუწყო ხელი. ამ საქმის ასპარეზზედ ბევრს ასოთ-ამწყობს მიუძღვის შრომა და ამაგი, «მათი საქმის ხსოვნა ყოველთვის სიმპატიურის თვისებით დაშთება ქართველთ წინაშე. მათის შრომით აქა-იქ სტამბებიც კი დაარსდა და გუშინ თუ მთელს თბილისში ერთი ასოთ-ამწყობი და მბეჭდავიც არ იყო, დღეს თვით ქართველი მესტამბეებიც ირიან, მათ სტამბები თბილისის გარეშე საქართველოს სხვადასხვა დაბე-ბშიაც კი აქვთ დახსნილი.

რაც ხანი გადიოდა, მით ქართველი ერის დაღუპული და დაქვეითებული ცხოვრებაც ყველასთვის საყურადღებო ხდებოდა, ყოველ შეგნებულ ქართველს გული ეთუთქებოდა მახზედ, რომ ქართველ ერს ყოველნაირად დამდაბლებულს და მკვდრათა ჰხედავდა, მართლაცა და ქართველი ერი მკვდარი იყო. პოლიტიკურათ და მკვდარივე იყო ეკონომიურათაც. ღრმად შეგნებულთა თუ ჰკირედ მკოდნე ქართველთათვის მამულის სიყვარულის სახმილის ალები ორავ ერთნაირი იყო. ყველას გული ერთნაირად ეწოდათ. ყველა მწუხარებით უმზერდა ჩვენს დაქვეითებულს გარემოებას. დაქვეითებაც შეიძლება და დაქვეითებაც, მაგრამ ისეთი დაქვეითება, როგორც საქართველოში, ქართველთ შორის იყო, ეს კი შეუდარებელია და შეუძლებელია, რომ სადმე რომელიმე ერში ყოფილიყოს.

ჩვენის ძველის მწერლების გოდება, მრავალიათვის არს ცნობილი. მგოდებელთ შორის ორნაირი მიმართულება არსებობდა, ერთნი ჰგოდებდნენ არა დიდს საგნებზედ და ერის საერთო ვაებაზედ, მეორენი კი მძლავრი მახვილი იყვნენ ჩვენის მცენარეობისა და მათი მღულარე ცრემლები და ნალვლით სავსე გრძნობები სწორეთ ამ ქართველთა დაღუპულ გარემოებას ეკუთვნის. 1860 წლიდამ, მათ შექმნეს სულიერი ძალა ქართველთა და მათის ნაწერებით აღზრდილთა აგერ 1870 წლებში კარგად იგრძნეს დაქვეითება ქართველთ მდაბიოთა და მის წყალობით დუმილსაც მიეცნენ მასზედ, თუ რისთვის როგორ ეშველათ, დაძინებული ანუ დაცემული ხალხი როგორ გაეღვიძებინათ, მათში რა ოსტატობით შეეტანათ ქართული ანბანი ია წიგნის კითხვა როგორ აღორძინებულიყოს. ამის სახსრად მათ დაინახეს ქართული ანბანი სიტყვიერებიდამ ლექსების და ზღაპრების ბეჭდვა და ამის აღსრულებას 1873 წ. შეუდგნენ კიდევაც.

თბილისში პირველად დაიბეჭდა „არსენას ლექსი“ „ქალვაჟიანი“, „ალექსიანი“, „ბეჟანიანი“, „აბრამიანი“, „ბარამიანი“, „დავრიშიანი“, „ყარამანიანი“ თორმეტი კარი და მრავალიც სხვანი, ერთ მოუთვლელნი ძველებური სახალხო წიგნები. ეს წიგნები ქართველებში ძველადგანვე იყო გავრცელებული, მას მდამბიონი გადიწერდნენ დიდის წვალებით და ისე ავრცელებდნენ. უკანასკნელ მათმა ბეჭდვამ კი დიდი ძირითადი ცვლილება მოახდინა, მის საშუალებით ქართველთ მდამბიონთა შორის ქართული ანბანის ვრცელებამ ფესვი გაიკეთა, მაშინ ხომ საქართველოში სახალხო სკოლები სულ არ იყო, სახალხო სკოლებათ ეს წიგნები გადიქცა. ეს რომ ასე უნდა ყოფილიყოს, ამას ცხადათ ასაბუთებს ის გარემოებაც, რომ დღემდე ქართული წიგნი „ქალვაჟიანი“ 50-ჯერ გამოიცა, ასევე სხვა ძველი წიგნები. ერთის სიტყვით, ამ წიგნების საშუალებით ქართველთ მდამბიონთა შორის როგორც ანბანის ცოდნა გავრცელდა, ისევე წიგნების კითხვის სიყვარული მოიფინა და გავრცელდა. აღრე, ამ წიგნების მყვედრებელნი მრავალნი იყვნენ, იგინი მათ დამბეჭდეს ჰძრახავდნენ, მაგრამ ამოდ. მათ არ იცოდნენ ქართველ ერის მდგომარეობა, ჩვენის ცხოვრების და მწერლობის არაფერი ჰქონდათ შესწავლილი და მიტომ სწერდნენ უჯერო წერილებს.

მაშინ ქართული მწერლობა არც კი არსებობდა, ამ წიგნების მეტი თითქმის სხვა არა იყო რა, მაშინ, რომ ამ წიგნებს გარდა სამეცნიერო წიგნები დაებეჭდათ, მას მაინც არავინ წაიკითხავდა, დაბეჭდვის ხარჯი დამწერს ანუ დამბეჭდავს დიდათ აზარალებდა. სამეცნიერო წიგნებს მაშინ განათლების მექონნი ქართველნი კითხულობდნენ, ამიტომ იგინი რუსულ წიგნების კითხვას მისდევდნენ, სამეცნიერო წიგნები მდამბიონთათვის მკვდარი იყო. აი ამიტომ ზემოხსენებული წიგნები სწორეთ გზა

და ხიდათ ჩაითვალნენ ჩვენის ცხოვრების ასპარეზზედ. ხსენებულმა წიგნებმა თავიანთ წილი, სარგებლობა მოიტანეს. მაშინ ამ წიგნებს ასეთი მნიშვნელობა ჰქონდა, ხანაც ისეთი იყო, რომ ეს წიგნები ჩვენთვის დიდათ საჭირო იყო. ეხლა კი დრო შეიცვალა, ერის გარემოებაც გაცილებით წინ წავიდა, კითხვაც შეიყვარა ხალხმა, ქართული ანბანიც გავრცელდა, ეხლა კი ხსენებულ წიგნების და მათ მსგავსების ბეჭდვას მნიშვნელობა აღარ აქვს. დღეს ამ წიგნების დამბეჭდნი ჩვენგან დაძრახულნი უნდა იქმნეს, მწერლობამ მათ ნება არ უნდა მისცეს.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ეს ჩვენში ასე არ არის და რაც ხანი გადის, ქართული მწერლობის ასპარეზზედ სხნდებით ან ისეთნი გამომცემელნი, რომელნიც თავიანთის მოქმედებით ხალხის გულსა და გრძნობას უხამავენ, გონების უბნელებენ, ამით ესენი გონებითი მოძრაობის და აღორძინების საქმეს ერთი ათად უკან სწევენ, იგინი ჰბეჭდავენ ყოველნაირ უშინაარსო წიგნებს და ყველა ამაებს ისე დვრცელებენ მთელს ქართველობაში, რომ მწერლობის წარმომადგენლებმა მისი არსებობის სრულებით არაფერი იციან. მახინჯი წიგნები იბეჭდება მეორედ, მესამედ, მეათედ, მაგრამ მწერლობაში მაინც კაცი მასზედ ვერაფერს ჰპოვებს. ჩვენდა სამწუხაროდ უხეირო წიგნებს გარეშე თვით გამომცემელნიც მეტად გაუნათლებელნი და უზრდელნი არიან, თითქმის უმეცარნი და არაფრის მკოდნენი, მაგრამ მეხანიკურათ შეუსწავლიათ წიგნების ბეჭდვა და რაც კი მოჰხვდებათ ხელთ, ყოველივეს მას ბეჭდავენ და ავრცელებენ ხალხში.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ყველა ეს გამოცემანი ისეთის უშინაარსის არიან, რაის გამოც მთელი ქართველი საზოგადოება და მასთან მწერლობაც კი გაკიცხულ უნდა იქმნეს, რადგანაც ეს უმგვანი წიგნები, დაწერილი

თვით განუვითარებელ პირთაგან, ბეჭედება მრავალჯერ და ვრცელდება ხალხში ისე, რომ მისი არც მწერლობა იცის რამე და არც შესმენილმა საზოგადოების ნაწილმა... ვიტყვი, რომ ასეთი მახინჯი წიგნების ბეჭედა რამდენათაც მდაბიო ხალხთათვის არის სამზნევი და საზარალო, იმაზედ მეტად თვით ქართველის შესმენილის საზოგადოების დაბრკელება და გამობა არს დაწმუნებულნი უნდა ვიყოთ, რომ ჩვენი უხოვრების ასპარეზზედ ასეთი წიგნების მოვლენა დიდს საგოდებელ საქმეთ უნდა ჩაითვალოს. ყველა ამ წიგნებთა დაწმუნნი არიან ისეთნი პირნი, რომელთაც წერა კი არა და რიგიანათ კითხვაც არ იციან, ბეჭედის თუ რამ შეუსწავლიათ, უფრო ვაქრობის მიზნით. იგინი ბეჭედვენ ისეთ უღირს წიგნებს, რაის საშუალებითაც მდაბიოთა დიდი რიცხვის გონებას სასტიკათ იშხამება და იწამლება. იგი მოსასპობია, მაგრამ ვინ არის ამის პატრონი, ინტელიგენციას და პრესას ამისთვის არ სცალიან, მთელი მდაბიოთა რიცხვი ამ უმეცრების ხელშია ჩაგარდნილი.

თუმცა ქართველი ერი ლარიბი იყო სახალხო მწერლობით, მაგრამ იგი ბედნიერი იყო ერთის მხრით მით, რომ აქ სხვადასხვა უგვან წიგნებთა რიცხვს თავი არ უჩანდა, მწერლობაში ბაზრული მიმართულების მექონი ერი არსად სჩანდა, მით, როგორის უგვანის მწერლობითაც აღრე ევროპის ერი იშხამებოდა და მასთან რუსეთისაც, იმ გვარ მწერლობას აქ არც ნიადაგი ჰქონდა და არც რიცხვით სჩანდა. ევროპაში ზოგიერთმა პირებმა მწერლობა სავაქრო ბაზრათ გახადეს, მათ დაშხამეს სმარავლესთა ნაწილი, ამ გარემოებას მრავალ მეთისტორიეთაც შიაკციეს ყურადღება და მწუხარებით აღნიშვნენ და სწერენ, რომ ბეჭედითი სიტყვისაგან დანერგილობროტებას ვერც ცუდით აღმოფხვრიან მალეო. ევროპის ერმა ასეთი დღეებო განვლეს, ამის წინააღმდეგ იქ დიდი

ძალა იღვწოდა როგორც მწერლობის მხრით, ისევე განათლებულის საზოგადოების. ბოლოს კდამ ნაყოფი გამოიღო და იქ უგვან წიგნების მბეჭდავნი იგმოზიან, სასტიკათ და ამიტომ მათი რიცხვი იქ მცირდება, გარდა მისა ყოველი პირი დიდათ ფრთხილობს წიგნების გამოცემაში.

ჩვენში კი, სამწუხაროდ ეს ისე არ არის და აქ ქართველებში დაიბადა ისეთი მწერლობა, რამაც ევროპაში კარგა ხანია რაც თავის ხანა შექამა და ანდერძ აგებულ იქმნა. რაც იქ დაბნელდა, ის უგვან განუფითარებელთაგან საქართველოში განათლდა და წარპატებას მიეცა. დღეს ქართული მწერლობა სავსეა მახინჯის წიგნებით, ეს მახინჯი წიგნები მთელ ქართველობის მდაბიოთ უკან სწევს ძრიელ. აქ რომ ეს მახინჯი წიგნები არ მოვლენოლიყო, მაშინ იქნება ჩვენც ევროპიელებივით სხვადასხვა განსაცდელს გზას ავცდენილიყავით და სახალხო სიტყვიერების ზღაპრებისა და ლექსებიდამ პირდაპირ რიგიანს მწერლობის გზასა და კვალზედ გადავსულიყავით. ჩვენდა სამწუხაროთ ეს აქ ასე არ მოხდა და ამიტომ ქართულ მწერლობას და განათლებულს ძალას უგვან მწერლობასთან სასტიკი ბრძოლა მოუხდება. ამას ექვი არ უნდა, რადგანაც მახინჯის წიგნებით დიდი ვნება, დიდი რეგრესი იბადება ქართველთ მდაბიოთ წინაშე. აქ მარტოთ „სიზმრის ახსნით“, „სამთვარიოთი“, „ეტლის წიგნით“, „ავგაროზებით“ და სხვა ასეთ წიგნებით, რაც ვნება მოიტანეს და მით დაშხამეს ქართველი ერი, რაც გინდ ბევრი ვეცადოთ, ამ შხამს ჩვენ ვერც ოცი წლის განმავლობაში ამოვადგებთ ძირიან-ფესვიანათ.

ქართველის ერისთვის რომ გარემოებას გაელიმა და ასეთი მახინჯი წიგნები არ გაჩენილიყვნენ, მაშინ ჩვენ წმინდათ რიალურს გზას დავადგებოდით. აქ მწუხარება, ანუ უძლურება ერთი ის გახლავთ კიდევ, რომ ბედმა

ქართველებს არც ზემოხსენებული წიგნები აკმარა, მა^ს სხვაც მოველინა დასაშხამათ. ეს სხვაც რომ ავიღოთ და ავწონ-დავწონოთ, მაშინ ცხადათ შევამჩნევთ, რომ არც ეს მეორე შხამი უნდა იყოს პირველზედ ნაკლები; რომ შედარება იქმნეს, მაშინ არც ეს ჩამოურჩება პირველ წიგნაკებს თვისის უხეირობით უკან. რუსეთში ასეთ წიგნებს დიდი ნიადაგი ჰქონდა, ფესვი გამაგრებული, მის წინააღმდეგ იღვწოდა მთელი საუკეთესო ძალა რუსის მწერლობის. მათ კარგი ნარცხიც დაარტყეს მოვლენილ სენს და ცოტა არ იყოს ძირიან-ფესვიანათაც შეანჯღრიეს. დღეს ამ შენჯღრევის ნაყოფი აშკარად სჩანს, თუმცა არც ისე ძრიელ, მაგრამ მაინც კი ეტყობა. ამ აღორძინების საქმეს რამდენათაც მწერლობა უწყობდა ხელს; იმაზედ მეტს ისეთ პრიალა მწერლებთა კალამიც, როგორიც იყო დ. პისარევი. ვის არ ახსოვს ამ სიმპატიური მწერლის ნაწერები რუსულს ენაზედ სახალხო წიგნების კითხვის შესახებ. იგი ერთს წერილში მკაცრათ ითხოვს, რომ რუსულს ენაზედ უკვე დროა, რომ სახალხოთ და ისტამბონ ფოხრი, შლეიდენი, ლაელი და შრავალიც სხვა ასეთი წიგნები. თვით სიტყვაკაზმულ მწერლობასაც კი არჩევდა და ამის ასპარეზის განსპეტაკებასაც ითხოვდა; სწერდა, რომ მალე მოვა ის დრო, როცა რუსეთის ხალხი შეიგნებს, რომ მან ჰუშკინის ლექსები კი არ უნდა იკითხოს, არამედ ნეკრასოვისაო და სხვა. სხვა წარჩინებულ მწერლებმაც საკმარისად ისაუბრეს ამის შესახებ, ყველა იგინი მკაცრად ითხოვდნენ ახალი სამეცნიერო საერო მწერლობის აღდგენას, ხალხში მეცნიერული წიგნების ვრცელებას, ესენი ასეთ წიგნების გამოცემას მით უფრო ითხოვდნენ, რადგანაც ეს აღორძინება უმთავრეს ძალათ მიაჩნდათ ისეთ მწერლობის საწინააღმდეგოთ, როგორიც მათს დროს რუსულს ენაზედ ისტამბებოდნენ. ასეთი მახინჯი წიგნები დღესაც მრავლად იბეჭდება რუ-

სეთში იგინი რუსის მდაბიოთა გონებას თითქმის შხამავენ, თუმცა დღეს ეს კი ისე აღარ არის, როგორც წინეთ იყო.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ის, რაც რუსეთის საუკეთესო მწერლობისაგან მკაცრად იგმობოდა და იღვევებოდა, ის მწერლობა, რომელიც ხსენებულის მწერლების კალმისაგან დაღეწვას ეძლეოდა, მისი უვარგისობა ყველგან განისმოდა, აი, დღეს, სწორედ ამ მჩქეფარე დროს, ამ უგვან მწერლობის ნიადაგმა ჩვენში იწყო ვრცელება და ფესვის გამაგრება. აქ ამის ასპარეზზედ გაჩნდნენ ისეთი მწერლები და გამომცემლები, რომლებიც თითო წიგნაკს მეხუთეთ და მეათეთაც ბეჭდავენ და ისიც რამდენ-რამდენიმე ათას ცალს. ყველა ეს წიგნები არს სამარის საუნჯე, მკვდარი მიმართულების, საბერძნეთის ძველის ბერების და მოლოზნების ცხოვრებიდამ, მაგალითებრ, თეკლეს ცხოვრება, სოფიოსი, მარიამ ეგვიპტელის, თომასი, თეოდორე სულელის, იაკობ დაქრილის, ეკატერინესი, მარინესი, თეოდორასი, ალექსისა, შვიდთა ყრმათა, ეფროსინესი, პარასკევას ცხოვრება, პელაგიასი, თებრონიას ცხოვრება, ფილარეტის, ტირონისა, ესტატესი, სიმონ მესვეტის, იოანე მოწყალის, პანტელეიმონისა, თეკლესი, შიშველ მეუდაბნოელთა ცხოვრება და მრავალიც სხვანი. ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვთვლით. უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენს დროში, ამ წიგნაკების მბეჭდავნი ყოველად უზრდელნი უნდა იყვნენ, თითქმის უსვინიდიონი, გარეცხილი ყველაფრისაგან, მხოლოდ წუწკ ჩარჩულ გზაზედ დამდგარნი, რათა ხალხის უმეცრებით ისარგებლონ და ისეც გონება ბნელ ხალხს უფრო მოუშხამონ გონება. ან ენ ასე თუ არ არის, საშ ეს აღმბეჭდნი უნდა იყვნენ მოუშხადებელნი, მწერლობის ვალის არ მკოდნენი, ერთის სიტყვით გაუნათლებელნი, რომელთა მწერლობის ხელობა გამობათ უნდა ჩაითვალოს. განა

ჩვენს დროში სულელს კაცს და გაუნათლებელს შეჭფერის მწიგნობრობის ტვირთის მიღება, ეს ხომ საზოგადოების დაბრკობა არს, აბუჩათ აგდება და სამარცხვინო საქმე.

როცა ამ უკუღმართებმა ასეთი წყეული მახინჯი წიგნების ბეჭდვა დაიწყეს, მაშინ ჩვენში სჯა და კამათი გაიმართა, მწერლობის ერთმა ნაწილმა შენიშნა, რომ დაე ბეჭდონო, მაგ წიგნებით ქართველებში ანბანი მაინც გავრცელდებაო, ესეც კარგი იქმნებაო. ეს რომ მარტოდ ასე იყოს, რასაკვირველია, ძრიელ კარგი იქმნება, მაგრამ საქმე აქ იმაში გახლავთ, რომ ამ ანბანის გავრცელებასთან ერთად ერში ვრცელდება ცრუ მორწმუნეობაც, გონების სიბნელე, დაბრმავება და სხვანი. ასეთს სისულელეს მაშინ უფრო ეძლევა ვრცელება, როცა იგი ბეჭდვითი სიტყვის საშუალებით და დახმარებით იკითხება და იფინება. ზეპირ გარდაცემას ისეთი დიდი მნიშვნელობა არა აქვს, როგორც ბეჭდვით. ნაბეჭდი სიტყვის მდაბიო ხალხს ყოველისფერი სწამს და აბა საქმეც ეს არის, რომ ამ ნაბეჭდი წიგნების საშუალებით სასტიკათ იშხამება მდაბიოთა გონება. ამ წიგნების საშუალებით ითესება ისეთი ვნება, ისეთი ბოროტება, რასაც შემდეგ ასი წლის განმავლობაში რ.გიან წიგნების ბეჭდვის საშუალებით და ბრძოლითაც ვეღარ ამოვადგებთ. ბოკლი დიდის მწუხარებით აღნიშნავს ასეთ მწერლობის გავლენას ერზედ და ბრძანებს, რომ რაც უგვან წიგნების საშუალებით მდაბიო ხალხის გონება იშხამება, იმას დიდის ხნის განმავლობის მეცნიერულ წიგნაკების საშუალებით გამართული ბრძოლაც ვერ მოსპობსო. მასთან შემდეგში მეცნიერებს დიდი ბრძოლა მოუხდებო. რასაკვირველია, მეცნიერების მხრით, ამერიკის ისტორიკოსი დრეპერიც სწუხს დიდათ და ზემო ხსენებულ წიგნების გავრცელებას ბიზანტიის დაღუპვის დასაწყისად სთვლის.

ხსენებულ წიგნებმა და ნამეტურ „ალექსიანმა“ და „კიბე ცად მყვანმა“ მოშხამეს მთელის ევროპის საქრისტიანო მღაბიოთა გონებაო, მათ განამზადეს ბიზანტიის დაცემა და სხვანო. ასეთ წარჩინებულ მწერალთა ნაწერებს რომ თავი დავანებოთ, მის გასამართლებელს მხარეებს თვით ჩვენ ქართველნი ჩვენს წარსულში ვპოვებთ, ჩვენს ძველს ცხოვრებაში. ძველადგანვე აღორძინდა მეუდაბნოება, სხვადასხვა მამათა ორდენები. დაარსდა მათებური მწერლობაც, იწყეს სხვადასხვა ნაშთების კეთება, მთელი ერი მათ გონებრივ სიბნელეს ემსახურებოდა და თაყვანს სცემდა, აღიდებდა ყოველ ბერს, მოლოზანს და მათს მიმართვას, მერე ასეთის საქმეებით რა მოსდიოდა ქართველ ერს, არაფერი, მომავლისთვის დაღუპვა, დედამიწის პირილამ აღკვა. რაც ბიზანტიას მოუვიდა, არმენიას და სხვა, იგივე მოგვივიდა ჩვენ, ქართველებს.

საშუალ საუკუნოებში ბიზანტიაში ამ მიმართულე ბამ ისეთი საზოგადო გავლენა იქონია, ისეთი დაშხამვა და ხალხის გონების დაბნელება, რომ ბერებს და მათებურ მწერლებს დიდი გავლენა ჰქონდათ თვით იმპერატორზედ და ასეთ პირებზედ. როცა ოსმალნი კონსტანტინეპოლის ასაღებათ წავიდნენ, ბერებმა და მწერლებმა იმპერატორი კონსტანტინე სასტიკათ შეშალეს, გააბრიყვეს და მით სამშობლოც დაღუპეს, ბარბაროს მძლავრ ოსმალთ მოასპობინეს. ისტორიკოსი დრეპერი სწერს, რომ ბერები უმტკიცებდნენ იმპერატორს, რომ ოსმალნი ვერა ღონისძიებით კონსტანტინეპოლს ვერ აიღებენ, ისინი რომ შემოვლენ, მაშინათვე ზეციდგან ანგელოზები ჩამოვლენ და გააჩერებენო. საბრალო იმპერატორიც ერწმუნა მათ, უკანასკნელ ოსმალნი შევიდნენ კონსტანტინეპოლში, აიღეს იგი და ამ დროს არც ანგელოზები ჩამოვიდნენ და არც არა სხვანი. დაემხო ძველი ბიზანტია უმეცარ და უგვან მწერლების და ბერების მეოხე-

ბით და იმპერატორის გაბრიყვებით. ამ გარემოებას დიდის მწუხარებით ანუსხავს როგორც დრეპერი, ისევე გიბონი. ნეტა ამ მეცნიერ მეისტორიეთა მოსახრებანი ჩვენ უმეცარ წიგნების მბეჭდავთ წააკითხათ. განა ჩვენ ქართველებსაც ასე არ მოგვივიდა. ჩვენმა მამებმა დაშხამეს ქართველთ გონება. დაშხამული ერი აშენებდა მონასტრებს, სავანეებს, მასზედ ხარჯავდა დიდძალ ფულს, ჰკარგავდა ძვირფას დროს და საუკეთესო ქალვაჟთაც გზავნიდა იქ დასამხობათ, დასაღუპათ, დასაყუდებლათ.

მტერი საქართველოს ევლინებოდა, მტრის საწინააღმდეგოთ სამეფოს არც ფული ჰქონდა, არც ხალხი ჰყვანდა. მტერი იკლებდა ყველაფერს, იღებდა ყველაფერს, ხოცავდა მონასტრის კედლებთ შუა მყოფ მღალადებელ ბერებს, ისაკუთრებდა მთელს მათს განძეულობს, ანგრევდა მონასტერ-ეკკლესიებს, თვით ხალხსაც კი ათათრებდა, ეკკლესიებს ჯამეთ სცვლიდნენ და ყველა ამ დაღუპვის დროს ქართველებს არც მარამი შველოდა, არც თეკლე, გიორგი, ეფროსინე, კატირინე და სხვანი, ყოველივე მუსულმანთა მახვილის ქვეშ ინგრეოდა და ემხობოდა. ქვეყანა ტყვეობას ეძლეოდა და ამ უბედურებას ბერები კიდევ ვერ გრძნობდნენ, თვალს ვერ ახელდნენ, არ აკვირდებოდნენ მას, რომ მათს მიმართვას და წიგნებს ქართველის ერისთვის არავითარი სარგებლობა არ მოჰქონდა. იმაზედ მეტი დაცემა და დაბრიყვება განა კიდევ შეიძლება? ასეთის უბედურის კაცების და წიგნების მიმართვისაგან დაიღუპა საქართველო, ამან მოგვიღო ბოლო და საიქიოსკენ გაგვამგზავრა. მით ჩვენ ვერც ზნეობა ვისწავლეთ, ვერც ცხოვრების ცოდნა. ჩვენდა სამწუხაროდ, დღესაც არ იქმნა და ჩვენ ვერ აღუქციეთ გზა-კვალი მამა-პაპების უმეცრებას, ჩვენც თითქმის მათებურათვე ვიქცევით, თითქმის

მასვე ექადაგებთ და ვლალადებთ. ეს არ შეგვჭყერის ჩვენ და ნამეტურ მეოცე საუკუნეს.

ზემო ხსენებულ წიგნების მბეჭდავთ, ხელში კარგი საშუალება აქვთ დაკავებული. თითო ჰირის ცხოვრება შესდგება ერთის ფორმისაგან, ან 16 გვერდისაგან. წიგნის კანზედ უსათუოთ დასტამბულია რამე ბერის, ან ძალოვნის სურათი. ასეთი წიგნების მარტოდ ოთხმა პირმა ორმოცნაირი წიგნი დასტამბეს და იმედია, რომ დღეის შემდეგ ესენი კვლავაც დაბეჭდავენ ასეთ წიგნებს და ხალხის გონების დამამახინჯებელთ ძალას ერთი ათად განამრავლებენ. უნდა მოგახსენოთ, რომ ზოგიერთი წიგნაკი მოკლე დროის განმავლობაში მესამე და მეოთხეთაც გამოსულა, გარდა ამისა ყოველი გამოცემა, როგორც ზემოთაც ვსთქვით, რამდენიმე ათასი ცალი იბეჭდება. წიგნები სწრაფად საღდება, ამ გასაღებს ხელს უწყობს ის გარემოებაც, რომ იგი ადვილის გასაგების ქართულის ენით არის ნაწერი.

რაკი ასე ვსაუბრობთ, ამიტომ აქ არ შეიძლება, რომ ამ წიგნების მოძღვრებასა და მიმართულებაზედაც არ ვისაუბროთ. აი ეს წიგნები, მათი დამწერნი და მბეჭდავნი რას ქადაგებენ: ცრუმორწმუნეობას, გონების სიბნელეს, გონების მოხიბლვას და მოტყუილებას, საიქიოსკენ მზერას, ყოველი არა ბუნებრივ საგანთა რწმენას, ცრუ მორწმუნეობის გაღმერთებას, კერპების თაყვანს, ცეცხლის ანთების თაყვანს და სხ. და სხ., ცრუ წმინდანების გაჩენას და მათ გაღმერთებას, სწორე შეხედულების დაბნელებას, ყოველ ძველ უგვან წესების სასტიკათ მთარველობას, ყოველ სახალხო დღესასწაულ დღეებს, სხვადასხვა ცრუ წესების შესრულებას, რაც მდაბიო ერის ცხოვრებას უხამავს სასტიკათ, დიდ-პატარაობას, მონებას, მის პატივისცემას, უსწორო მორჩილებას, მოთინებას, ზარმაცობას, მობე-

ზეას, შიმშილს, მარხვას, კაცისაგან ცოლის არ შერთვას, როგორც ეს განმარტული აქვთ „ალექსიანში“, ქალის არამცა და არამც არ გათხოვებას, არამედ მოლოზნათ წასვლას, როგორც „ეფროსინეს ცხოვრებაში“ ერთი ბერი ეუბნება ეფროსინეს, რომ ქალის გათხოვება არის მისი დაცემა, მისი სულიერი და ხორციელი მხარეების უბედური მომავალი. ამ ბერის და მის მსგავსების აზრით ყოველი ქალი მოლოზნობას უნდა სცდილობდეს, საყოველთაოდ ცხოვრების უღლის მოშორებას. ამ პირების აზრით ცოლქმრობა, ანუ ქალის გათხოვება არს სულის დაცემა, წაწყმენდა, ბინძური ცხოვრება. ესენი ბუნების წესებს ეწინააღმდეგებიან, ბუნების დაძლევა სურთ არა ბუნებრივის ძლიერებით და მის საშუალებით, არამედ სულიერი და ხორციელი მხარეების სიკვდილით.

ასეთ მიმართულებას, უნდა ითქვას, რომ კათოლიკების და გერმანელების სასულიერო პირებმა დიდი ხანია რაც თავი გაანებეს, იქ სულიერი სიმაღლე კაცში იბადება ცხოვრების ზომიერებისგან, ყოველნაირად კაცის კაცურის ადამიანურის ცხოვრებიდან. მიეცით ყოველ პირს თავის საჭირო ცხოვრების სახსარი, იგი დაამყარეთ შესაფერის გზაზედ და იმედიან, რომ იგი ცუდი კაცი არ გახდება, არამედ სულით ამაღლდება, სუფთა ადამ ანად აღმოჩნდება, ასეა ევროპაში ჯა იქ ამის შესახებ რამდენ წარჩინებულ პირს უსაუბრია. ჩვენში კი ყოველივე წინააღმდეგ მიდის, ჩვენ ევროპის წარჩინებულ მსწავლეულთ მოსაზრებანის სრულდებით არა გვესმის რა. ჩვენ ჩვენის ტვინით ვმოქმედებთ და ხშირად კი ეს მოქმედება ლაყვ ტვინის ნაყოფათ ითვლება. ეს რომ ასეა, ამას ფიქრი არ უნდა.

ყველასთვის ცხადი ჭეშმარიტება არის, რომ კაცი იბადება უმანკოთ. იგი თუ აღიზარდა კარგად და მერე მაეცით მას საჭირო ცხოვრების წესები, მისი ცხოვრება

შემოსტ კანონიერის პირობებით დარწმუნებული იყავით, რომ ის ქრისტეს მცნებას არაფრით ეწინააღმდეგება, ის იქმნება ჭეშმარიტი ადამიანი, სუფთა, წმინდა მოქალაქე. პრუდონმა ბრძანა, რომ სუფთა გონება წარმოშობს სარწმუნოებასაო. თუ კაცს სუფთა, ფაქიზი და თან დადინჯებული ცხოვრება არა აქვს, მისგან ძნელათ რომ სიწმიდე და მისი მსგავსი რამე წარმოიშობოს. აღზარდეთ კაცი კარგად, შეუსრულეთ მას ყოველი საცხოვრებელი მხარე და მერე ის თვით მიაღწევს უმაღლეს, წმინდა ფაქიზს წერტილს, უამისოდ კი ყოველივე ამაჟოა: რამდენიც უნდა ხსენებული წიგნებისთანა წიგნები ვბეჭდოთ და ხალხს სულ განდევნებულად ჩავსჩიჩინებდეთ, რომ იგინი ისე მოიქცენ და ასე, მაინც ამით ვერას გავაწყობთ, ჩვენ იმათ ვერას ვასწავლით და ჩვენი შრომაც უმნიშვნელოთ დაშთება.

კაცი თუ გაჭირვებაშია, კაცი თუ გაჭირვების მოთმინებისაგან მობეზრებულა, მას თუ დღიური საზრდო აწუხებს, იგი თუ ხშირად იქანცება, მუშაობისაგან დიდათ იღალეება, დაღალულს ხალისი აქვს წამხდარი, მუშაობაზედ გული არა აქვს, რადგანაც მასში იგი სანაყოფოს ვერას ხედავს, სამაგიეროს ვერ იღებს, ამიტომ იგი ხშირად მშვიერია, თავის უფროს სამუშაოთ ფულს დღე და ღამ ეხვეწება. სიღარიბის წყალობით რიგ ანად ტანზედ ვერ ჩაუცვავს, ფეხზედ, კარგი, მშრალი ოთახი არა აქვს, კარგი საწოლი, სარეცხი, მასთან სიღარიბისაგან ცოლშვილობას ვერ მოჰკიდებია, ერთის სიტყვით, წართმეული აქვს და მოსპობილი ყველა ის საჭირო მხარეები, რაც კი კაცისთვის აუცილებელს საჭიროებას შეადგენს. ვიტყვით, რომ ასეთ პირებს დღეს თქვენ ვერაფერს შეაყვარებთ, ვერც წმინდანებს და ვერც სხვებს, თუ იგინი მშვივრები არიან და ცხოვრებით წყალ-წაღებულნი.

ესენი ასეთისას ვერას მიეთვისებიან, მათი გული ვერაფერს მიიკარებს, რადგანაც მათ სულ სხვა ძალა აწუხებს, ეს ძალა არის კაცის ცხოვრების სრული წესები. უამისოდ მათთვის ივანეც მკვდარია, გრიგოლიცა და ვასილიც, ეს მათთვის გროშათაც არ ღირს; ვისაც სურს, რომ ერში ხსენებული წიგნების კითხვა გაერცვლდეს, იმან ჯერეთ ხალხს ცხოვრების წესები უნდა შეუცვალოს, გაჭირვება და ცხოვრების ვაება უნდა შეაგნებინოს, მათში უნდა სრული ცხოვრების წესები დამყაროს, რომ ერთი მშვიერი არა კვდებოდეს, ნაწლავებზედ ფეხს არ იღვაფდეს, მთელ სიცოცხლეს გამობით არ ატარებდეს, სიკვდილის დროს სიცოცხლეს კიცხვით არ ლეფდეს და აი მაშინ შეიძლება, რომ ასეთ პირებმა ხსენებულთ წიგნების გმირთა ცხოვრებანიც წაიკითხონ.

გამოჩენილმა შლეიდენმა საფუძვლიანათ სთქვა, რომ ვიდრე ერთს ოთახში მშვენიერი საქმელები ღობაში იქმნება და იმავე ოთახის გვერდით მეორე ოთახში კი მშვიეროთ კბილები კაწკაწით ექმნებათ მომართულიო, მინამდისინ მე არაფერს ვიწამებო. უნდა მოგახსენოთ, რომ თითქმის ყველა ევროპის მოაზრე ასეთის შეხედულების არის თანამედროვე ცხოვრების და მის მხარეებზედ. ესეთი ქადაგება ევროპაში მათ წარჩინებულ მეცნიერთა და ფილოსოფებთაგან ძველადგანვე მოისმოდა. ამას ჰქადაგებდა ოვენი, სენ სიმონი, ფურიე და მრავალიც სხვანი. სნეელსა და გაჭირვებულს თქვენ ვერაფერს შეაყვარებთ, თქვენის წმინდა მამებისას ვერაფერს ასწავლით, თუ მათ ცხოვრებისაგან დღე აქვთ გამწარებული. კაცში რომელიმე პირის გაცნობის სიყვარული მაშინ იბადება, როცა იგი დაჯილდოვებულია დღიურის საზრდოების საქროებით, უამისოთ კი ყოველივე მისთვის ამაოა, თუ ის სულ უსუნაა, დაოგებარი ბენტერა ქათამი არ არის.

იყო დრო, როცა ამის შეგნება უკლებლობას არ

ჰკონდა, არ ესმოდათ, ეხლა კი მათ კარგად ესმისთ ეს, მათ კარგად შეიგნეს, უსმენელობის მდგომარეობიდან გამოვიდნენ უკვე, მათში პროგრესის სხივთა შეანათებლობა რეალურმა მხარემ თავის დასაწყისი მიიღო. მათი ცხოვრება არ საჭიროებს ასეთ წიგნებს, იგი არა თხოულობს ამას, ვინც ამას აუხიროდებ, ეს იქნება მხოლოდ ძალათ ცხოვრება, მათი ძალ-დატანება. ამიტომ ჩვენ მოვალენი ვართ, რომ ერს მივაწოდოთ ისეთი წიგნები, ისეთი ცოდნა და დარიგება, რასაც მათი ცხოვრება თხოულობს, მათი განკაცება, გონებითი განვითარების ქვემდებარება, ათას ნაირი უმეცარე მიდრეკილება. რომელ ერსაც გული სტკილა თავის დაზრდომილ გაუნათლებელ თანამემამულეთათვის ის სწორეთ ასეთის მიდრეკილებით აღმხედრდება, იგი ასეთი მიმართულებით დაიწყებს სამსახურს, ვისაც ეს არა სწამს და ის კიდევ უკულმართობას დაადგება, ამ უკულმართობით არას იზარალებს, არას წააგებს, ხალხის უმეტესი ნაწილი უკულმართულს უმეცრებაზედ სდგას და ეს უმეცრებაც რასაკვირველია უფრო ხიბლავს მდაბიოთ, მდაბიონი ამას უფრო სცემენ პატივს.

უმეცართა გამომცემელთა წიგნებს უფრო ეხსნება ბაზარი, უმეცარი გამომცემელი უმეცრულის წიგნებით უფრო ფარფასებენ, მათს უმეცრებას კარგი გასაფალი ეძლევა, იგი ფესვს იდგავს, ამის აღდგომით იგინი გროშებსაც იძენენ, ვაჭრობა ეხსნებათ, მახინჯი წიგნების ბაზარი ემართებათ, ხოლო იგინი ამით რავედენ საცნო საქამეებს სთესენ, რავედენ ვნებას და მომავლისთვის მაგარს ბოროტებას. ამებთან მათ საქმე არა აქვთ. მათთვის სულ ერთია, მდაბიო ერი გინდ უმეცრებაში ჩამოიხრჩოს, გინდ უმეცრების წყალობით გაწყდნენ, ეს სულ ერთია, ალღონდ მათ კი გაასაღონ თვისი მახინჯი წიგნები. იგინი ამბო-

ბენ: — „თუ მე არ ვიქნები, მაშინ ქვა ქვაზედაც ნუ იქნება“.

ეს უკუღმართი, მოსაზრება მათს ბაიარღს შეადგენს, ამიტომაც არის, რომ იგინი გონებით განუვითარებელ ერს გონებით ფუტრო აბნელებენ, ჰაზრს უმახინჯებენ და ამ საგმობ დამახინჯებით თვით ვა სარგებლობენ, თუ ეს ასე არ არის, მაშინ მათი საქმე აღნიშნულს გზას მკაცრად მოსცილდებოდნენ. იგი ასხვა გზას დაადგებოდა, ეს გზა იქნებოდა, გაუნათლებელი მომზადების დაღვრება მის სოსარგებლოდ სუამახური, მაშინ ამათი თავიება და შრომა დასანატრი იქმნებოდა მომავალში მწიწნობარ კაცს სხვა რა მოეთხოვება მწერლობის დაპარეზი ზედ თუ არ ერის იარების განკურნება, მის ამალამოს გამოძებნა, მწიგნობრობა სარკე უნდა იქმნეს ერის, და მის ცხოვრების, გაუნათლებელს ერს მწერლობა სარკედ უნდა უჩვენონ, შიგ უნდა ჩაახედონ და იქ უნდა აჩვენონ თავიანთი ნაკლი ნაკლი როგორც ცხოვრების მტრივ, ისევე გონების სიბნელით. ესენი კი ამას არ სჩაბლიან, არ ჩაბლიან მით, რადგანაც მათ ამის შეგნება უფრო გონებაც არ შესწევს. ამათ რომ ამის შეგნება ჰქონდეთ, თან კაცად-კაცური მიმართულებისაც რომ სწამდეთ რა მე, მაშინ თვისგან ნაღადადევ მცნებათა გარეშე, ხალხის ცხოვრებაში სხვა მხარეებს დაინახავდნენ საჭიროდ, ამ დაინახვით ჯერეთ თვითონ მოემზადებოდნენ, განათლებობოდნენ და მერე დაიწყებდნენ მწერლობას და სამსახურს. რადგანაც ამით ამის შეგნება არა აქვთ და ამ შეუზღებლობათ ვნება კი დიდი მოაქვთ, ამიტომ აქ მე კითხვათ დავსომ შემდეგ საუბარს და იმედია, რომ ეს მათთვის საგულისხმოთ დაშთება, კითხვების დასკვნას თვით შეადგენენ.

ზემოთაც ვსთქვით და აქაც ვიტყვით შემდეგს: ქართული მღაბიო გაუნათლებელია მან არ იცის მეცნი-

ერულად, თუ რა არის სამყარო და მისი სხეული, მისი შექმნა და დასაწყისი, ე. ი. გეოლოგიის ნაწილის თანხმად პოპულიარული მცნება. არ იცის ცის სივრცე და მის სხეულის ანუ მნათობების ვითარება, ნამეტურ მზე და მთვარე, დედამიწის ტრიალი და მათის მიმზიდველობის ძალით ურთმანერთის დაკავება. არ იცის რისგან შესდგება სინათლე, სიბნელე, სიცივე, სიცხე, ზღვები და ათასი ამ გვარნი; დედამიწის სულიერი არსებანი, პირუტყვი, მწერი, ფრინველნი, ქვემძრომნი, კაცი, მცენარეები, ზღვის სულიერი ცხოველნი, მათი საზრდოება, შექმნა ყოველ ცხოველთა, მათი ნათესავობა კაცთან, მცენარესთან და პირუტყვებთან, უარდაქმნა, გარდაშენება, კაცის მოშენების დასაწყისი. არ იცის კაცმა თავის შესახებ არაფერი, აგებულების, მთელია ტანის შემადგენელ ძალის, არა აქვს შედარებითი ცოდნა კაცისა და ცხოველთ ნაწილების, ნამეტურ ძვლების და ათასი სხვა ამ გვარებნი, არ იცის ჰაერის სისუფთავე, მისი მნიშვნელობა, არ იცის კაცის ჰიკოცხლე და სიკვდილის მიზეზები, არ იცის სქესებრივი კანონები და ათასი სხვა როგორც სამეცნიერო საჭირო კითხვების, ისევე ფილოსოფიის.

დავანებოთ ამ რთულს სამეცნიერო და ფილოსოფიურს ვალდებულებას თავი. მან არ იცის ბოტანიკა, არ იცის პირუტყვების ცხოვრება, არ იცის სხვადასხვა ჰიქლოზათა შექმნის მიზეზები, არ იცის თუ რისგან რა ჩნდება, რა არის მთა-მადნები, ლითონი და მრავალნიც ამ გვარნი, რატო ვერობაში საერო სკოლების საშუალებით სახელოვნებს და დღესასწაულობს. ეს ქეშმარიტება ვახლავთ საფრანგეთის ერთს საერო სკოლაში გა მოჩენილმა გერშენმა თავის ვარსკვლავთ-მრიცხველური გამოკვლევით „მზე“ საჯაროდ წაიკითხა; იქ ეს სოფლის ბავშვებმა კარგად გაიგეს, რადგანაც იგინი მომზადებულ-

ლნი არიან და ჩვენში კი მისი გაგება თვით მუშებსაც არ აქვთ, ისეთ მუშებს, რომელნიც ქალაქ-ლაგასცხოვრებენ. დღევანდით ასეთ კითხვებსაც თავი და ვიტყვით შემდეგს:

ქართველმა მუშამ და მღაბიომ არ იცის თავის თავის მოვლა, არ იცის სისუფთავე, არ იცის ჭამა, სმის ზომა და გემო, არ იცის ლოთობის მავნებლობა, მრუშობის შედეგი. არ იცის სხვადასხვა კაცის მომსვენებელ სენთა ვითარება, მას ახრჩობს ყელჭირვება, ხუნაგი, სხვადასხვა ამ გვარი სატკივრები, შხამავს სიფილისი, სტანჯავს ბნედა, ბუასილი, შირიმი, სიკლექე და ვინ იცის რამდენი კიდევ სხვა ამ გვარნი, ნამეტურ ბავშვების ავადმყოფობა და მომსვრელი სენი, არ იცის თუ რისგან შესდგება ხორველის მიზეზი, ჟამის, მუნის, ქეცის, სიქაჩლის და სხვანი. არ იცის საქონლის სენის საშუალება და უამისოდ ხშირად მას უკვდება ერთათ-ერთი მწველელი ძროხა, თხა, ხარი, კამეჩი და ვინ იცის სხვა რამდენი ამისთანანი, ამით მას რასაკვირველია ყელი ეჭრება, მიწასთან სწორდება, ვეღარას აწყობს ცხოვრებაში, უამისოდ ვერც სახელმწიფო, ხარჯს ხდილობს, ვერც სასოფლოს, ვერც სამღვდელოს, ვერც საბეგრას, ვერც თვით ცხოვრობს, ცხოვრობს რაღა, ერთი ის არის რომ პირში სული არ ამოსდის, არ კვდება, თორემ სხვათრივ მთლათ მკვდარს ჰგავს მისი არსებობა და ცხოვრების მოწყობილობა.

არ იცის ფრინველების მოშენება და მოვლა, არ იცის მათი სწეულების მკურნალობა. არ იცის მათი გამრავლების ოსტატობა, რაც ევროპაში წინ არის წასული, არ იცის ადგილების გაპატივება და მისი მოვლა, რომ მის საშუალებით მოსავალი უფრო კარგი მოუვიდეს, არ იცის მცენარეების მოვლა, მოშენება, მყნა და გამრავლება, არ იცის მის ნაყოფის მოვლა, პატრონობა.

შვირად მთელი ვენახის ხილეულობა თვალწინ უღვებო, იგი ვერ დაუკრფოდა, ვერ გაუხშირა, საზამთროთ ვერ შეუნახავს; ან გასაყიდათ მაინც ვერ გაუტანია, რასაც სხვაგან დიდი გასავალი აქვს, თვალთწინ უფუქდება ჰური, ხილეულობა, მისი ძვირფასი ნაყოფი და ამავე დროს მას არა აქვს მისი მწი და ცოდნა, რომ ზაფხულის ნაყოფი აკრიფოს, გაახმონ, ზოგი სხვაგან გაყიდოს, ზოგი თავისთვის შეინახოს.

დღეს, თვალწინ ყველა ესეი უფუქდება და ხვალ კი უამრსობით შშიერი კვდება, ვალებისაგან ირბევა. ზამთარში მისთვის უბრალო ჩირიც კი უხად ღირს, მაგრამ მას ზინ მისცემს ამას, როცა მან ვერ შეინახა იგი, ვერ მოუარს, ვერ აკრიფა. არ იცის სხვადასხვა ტყის მოსავლის ზოგა და მის შენახვა. არ იცის ვაზის წამლობა, ღვინის დაყენება, მის განკარგება და გასუფთავება. შვირად უფუქდება ღვინო, უხდება ქაქა, რჩება ცარიელი, ყელი ეჭრებათ ყველას, ოჯახი ეცემა ძირს. მისთვის რომ არ მოხდეს ეს უბედურება, სულ უბრალო ელემენტალური ცოდნა არის საჭირო, მაგრამ როცა ეს მათ არ აქვთ შეგნებული, როცა ეს უბრალო საჭირო სასწავლებელი არ იციან და მათ ამას არც არავინ ასწავლის, ამიტომაც არის, რომ მათ ამ უსწავლელობით ყელი ეჭრებათ და უკანასკნელ დღეს სილატაკეშიც ვარდებიან.

არ იციან სხვადასხვა საჭირო ხელოსნობა, ნამეტურ ევროპის განათლებულ ერთა, არც ერთს საჭირო სატენიკო და სამეხანიკო ოსტატობას ჩვენში გზა და კვალი არა აქვს, ერთის სიტყვით რაც კი რამ მოდის ჩვენში ტანთსაცმლის ნართი, ან კიქეულობა, რკინეულობა და ათასიც ამ გვარნი სულ სხვების ხელით კეთდება, ჩვენ მარტოდ პურის კეთება ვიცით, ხაშის და ლობიოს მოხარშვა და ღვინის კეთება, ესეც ვაი-ვაგლიხით, ქაპან-

წყვეტით, ერთი რიგიანი ხელოსანი ჩვენ არა გვყავს. ვაქრობის და მის ოსტატობის ხომ სულ არაფერი ოსტატობა და წარმოდგენა გვაქვს. ერთდს სიტყვით. ქართველი თავის ქვეყანაში ცარიელ ჩონჩხს წარმოადგენს, იგი არაფერია, იგი უვიცია, იგი უბატრონოა, იგი თავის ცოდნით უფრო წარსულის უმეცრულს იდეებს ეკუთვნის ვინემც დღეინდელს, მისთვის არაფერ რას ზრუნავს, მისთვის არაფერ რას შრომობს. დღეინდელი ქართველი ასეთ დაქვეითებულ ერს უფრო უკან სწევს, მათგულში ძველს მცნებას უხუსტებს, ძველის გმირების ცხოვრების ცნობას, მათ მიმბაძობას, რომელიც სადღეისოთ უნაყოფოა, უნიადაგო, უმნიშვნელო და ყველგან და საყოველთაოდ სასტიკად საგმობი და საკიცხი.

ქართველი მდაბიო განა აქ მოთვლილის საგნებით არის უმეცარი, არა, მას კიდევ ბევრი სხვა უმეცრება სჭირს. იგი უმეცრების საშუალებით მონა არის ცრუ მორწმუნეობის, სხვადასხვა ძველის უმეცრულის ჩვეულების, მას უმეცარის ჩვეულების არაფერი აწუხებს, მას თვალხილულათ სწამს ყოველი უმეცრება და სივერაგე, სწამს ცრუ-მორწმუნეობის ყოველი წესი და მისი აღსრულება, აქა-იქობაში სიარული, ფულის დახარჯვა, ღოთობა და სხვანი, რის საშუალებით ხშირად ავათაც ხდებიან და უსიხარულოთ ისპობიან, ხშირად უკანასკნელ ცხვარს და ხბოსაც კი საღმრთოდ სწირვენ და მით იღუპვენ თავებს, ხშირად ესეც არ აქეთ, მაგრამ ნაწლავებზედ ფეხებს იდგავენ, მუშაობენ, მშივრები კვდებიან და საღმრთოსა და შანისთვის კი ფულს ინახვენ, რომ მერე მათ შეასრულონ დანაპირები.

ასეთ საქმეების შესრულებით და მკითხავეების აყოლით ვინ იცის მათ რა არ ემართებათ. ხშირად მეზობლებსა და ნათესაებს შორის მტრობაც ვარდება, რადგანაც მკითხავმა ზოგიერთი პირი მტრათ უჩვენა, მტრათ

დაუსახა. ამას გარეშე რამდენი კიდეც ჯადოების მოგონებით იშხამება და რამდენი ბოროტება არ ითესება. ამას გარდა ქართველ მდაბიოს უმეცრულათ სწამს საიქიო, ეშმაკები და ანგელოზები, ამიტომ იგი თავის მიცვალებულს თან ახარჯავს დიდ ფულს, მართავს ქელებს, აძლობს ხალხს და მით ვარდება ვალში. ამასაც არ კმარეულობს და უმეცრულათ ათასნაირს სხვა წლიურს გადასახდელებსაც უსრულებს, რაც მას ერთობ ძვირათ უჯდება. რამდენ ალაგას ვერ შესძლეს ასეთი ხარჯები და დაიღუპნენ, ყველა მათ ჩვენ ვერ ავწერავთ, ეს ყველა ჩვენთაგანისთვის ცხადია. ამ გარემოებამ ააღელვა თვით უნიკიერესი მღვდელთ-მთავარნი ლეონიდი, და ამან ბრძანებაც გამოსცა ასეთი ცრუ წესების მოსასპობათ მთელს იმერეთში. ქართველი ერის უმეცრების ისტორიიდან ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვსთვლით. იგი ყველას კარგად უნდა ჰქონდეს გათვალისწინებული. ქართველი მდაბიო მსხვერპლია თავისი უმეცრების, ვისაც თვალი აქვს, იმას უეჭველია ამ მსხვერპლის შეწირვაც კარგად ეცოდინებათ. გარდა ამისა ქართველი მდაბიო მტერია თავის ძმის, სახლისკაცის, მეზობლის და მეგობრის, ერთ უბრალო რამის გამო მათში ყოველივე ადვილათ ირღვევა და ისპობა და დღეინდელი ძმები და ამხანაგები ერთი უბრალო რამის გამო ხვალ სულ ერთმანერთს დაუძინებელ მტრებათ უხდებიან. მათის უმეცრების წყალობით რამდენ ალაგას მოჰღებია მათ ბოლო, რამდენს ალაგას აღგვილა მათი ოჯახი უჩუმრათ, რამდენ ალაგას შეუქამიათ ერთმანერთი ერთი შაურის გულისთვის, რამდენჯერ უნატრია ძმას ძმის დანთქმა, რამდენ ალაგას მსხვერპლიც შეწირულა, სისხლიც დაღვრილა, ყველა ამის მოთვლა აქ ძნელია, ის კი უნდა ითქვას, რომ ყველა ესენი ყოფილა უმეცრება, უმეცრების ნაყოფი. უმეცრებაში ჩამხრჩვალა ერთი თავობა, მეორე და მესამე, ეხლა თითქოს არც ჩვენი

დროის თაობას სურს, რომ ამ უმეცრებისაგან თავი და-
აღწიოს, გამოვიდეს დახვეწებულის ბნელის ცხოვრებიდან
და ახალი ნათელი გზა აირჩიოს.

ესლა არ შეიძლება, რომ ზემო ხსენებულ წიგნე-
ბის მწერლებმა და მბეჭდავებმა ბრძანონ ის, თუ ასეთ
მდაბიო უმეცრად დაშთენილს ხელოსნებს, მუშებს და
გლეხებს რა უნდა მივაწოდოთ, რა გვარი წიგნები, რა
შინაარსისა, რა მიმართულების, რის გამავრცელებ-
ელნი, რის მასწავლებელნი, რის მლალადებელნი?!.
ჩვენ ამის განმარტებას არ შევუდგებით. თუ
თვალთ აქვთ და სმენა, მაშინ იგინი ამ საჭიროებას კარ-
გად მიხვდებოდნენ, თუ ასეთ ერისთვის რა წიგნები უნდა
იბეჭდებოდეს, მათში რა უნდა გავრცელდეს, რომ მის
გავრცელებით აღნიშნულს უმეცრებას ძირი მოეხაროს,
ანდერძი აეგოს, იგი სამუდამოთ დაიღწეოს. მდაბიოთა
თავში და მის დაღწევით მუშა და ხელოსანმაც იგ-
რძნოს სინათლე, გაიცნას განათლების გემო, ფასი და
მისის წყალობით იგიც განათლებულის ადამიანის გზას
გაჰყვეს. სწორეთ უნდა ითქვას, რომ ასეთ ერს რაც
გინდ „აღექსიანები“ აფასობდნენ უბეჭდოთ და აკითხოთ,
მით არაფერი გამოვა, საბოლოოთ ვერაფერს გავაწყობთ.
ერთხელა და სამუდამოთ საგმობელ ჯურღმულს ვერავი-
თარი პუჯლუგუნი ვერ წაეკვრება, უმეცრების ფესვი
საძირკვლიანათ ვერ დაიწყებს ამოვარდნას. სულ ამისი
მეოხება გახლავთ, რომ ძრიელ ხშირად აწინდელ პო-
ლიტიკურ ასპარეზზედ მოღვაწე ანუ მომქმედ მუშებს და
ხელოსნებს დიდი უვიცობა, მოუმზადებლობა ერყობათ.
მიტომაც არის, რომ მათი მოქმედება უფრო ბავშვურ
თამაშობათ შთება და სამერმისოდ ნაყოფი არ მოაქვს.

ქართველი მდაბიო ერის მდგომარეობას დღეს მა-
ლამოდ ევლინება უკვე სხვა და სხვა სამეცნიერო წიგნები.
მაგალითებრ, ადრე გამოსცა უბედურათ დაღუპულმა ვ.

აღნიშნული პაწაწა ბოტანიკა, მინერალოგია და ზოოლოგია. 3. სურგულაძემ სთარგმნა რამდენიმე წიგნი საზოგადო მეცნიერებიდან, თითო-ოროლს სხვებმაც სთარგმნეს და დასტამბეს. დღეს კი, ეს მხოლოდობითი რიცხვი მრავლობით ხდება, ქართული მწერლობის ასპარეზზედ მარტოდ ერთის კაცის კალმის შრომით და ერთის წარჩინებულის სტეფანე ზუბალაშვილის წყალობით სამეცნიერო წიგნები დღეს თვე და თვე და სისტემატიურად იბეჭდება.

ჩვენს დროში, ასეთი შრომა, მდაბიო, საწყალი და გაუნათლებელი ერის წინაშე, ასეთი სამსახური, ჩვენში ძრიელ იშვიათია, ძრიელ ძნელი, იგი მისაბაძია. ეს საქმე რომ ძნელია და თან მისაბაძიც უნდა იყოს, ამას გამოაჩენს თვით წიგნების შემდეგი სახელები: 1) წერილი სოფლელ მუშას, მეორე გამოცემა ხდება საქორღ, ფასი 5 კაპ., 2) დიფტერტი, ფ. 5 კაპ., 3) მეცნიერების დედა-აზრი, ფ. 5 კაპ., ძველი რწმენა-წარმოდგენები და მეცნიერება, ფ. 5 კაპ., 4) რა არის გონებითი ფახსნა-განვითარება, ფ. 5 კ., 5) ჰერის ზოსტანი, 5 კ., 6) დანაშაულობა და დამნაშავენი, ფ. 5 კაპ., 7) მეურნეობა და ახალი სკოლა, ფ. 5 კაპ., 8) ბავშვების გონიერი მოვლა, ფ. 5 კაპ., 9) შინაური ფრინველების მოვლა-მოშენება, ფ. 15 კაპ., 10) რა არის დოსტაქრობა ანუ როგორ არჩენენ ადამიანებს აქიმები დანიო, ფ. 5 კაპ., 11) მურია, საყმაწვილო წიგნი სურათებით, ფ. 5 კაპ., 12) თვით-მასწავლებელი რუსულის ენისა ქართულის შემწეობით, ფ. 20 კ., 13) სულით ავათმყრადი მოსწავლენი, ფ. 5 კაპ., 14) ხეხილის გამრავლება და მოვლა, ფ. 5 კაპ., 15) მთვრალობა და მის წინააღმდეგ საბრძოლველი საწულებანი, ფ. 5 კაპ., 16) ცხვრის ყვაილი, ფ. 5 კაპ., 17) ქვეყნიერების მასალა ანუ მატერიის ქიმიური რაობა, ფ. 7 კაპ., 18) საუნჯე მეურნისა, ანუ მო-

ვლა-მოყვანა და გამოყენება ყოველ-გვარ ხეხილისა და უბრალო ხეებისა, ფ. 15 კაპ., 19) დაღესტნის იმამები და შამილი, ფ. 10 კაპ., 20) სახალხო სახლი და მისი საზოგადოებრივი აღმზრდელი მნიშვნელობა, ფ. 5 კაპ. 21) საუნჯე ავთომყოფისა ანუ აღწერა და წამლობა ყოველ-გვარ ავთომყოფობისა, ფ. 15 კაპ. და სხვ.

უნდა ითქვას, რომ ასეთი წიგნების გამოცემა ხალხის სამსახურის ასპარეზზედ პირველს სამაგალითო საქმედ ჩაითვლება. ასეთი სამსახურის ფასი ვერაფრით დაფასდება, ვერ აიწონება. ეს საქმე არის გონივრული საუნჯე, გონივრული გზა და კვალის გახსნა მდაბიო ერის წინაშე. ეს წიგნები არის მდაბიოთა სკოლა, ამით წავლენ იგინი წინ, ამით წადგამენ ფეხს ყველა სამეცნიერო ნაწილში, სატეხნიკოს და სხვებშიც.

ამის ნიშნები ჩვენ უკვე ვნახეთ და რომელმა მუშაშამაც კი, ხელოსანმა, ან გლეხმა ამ წიგნებით რამე შეისწავლა, ხსენებული წიგნები წაიკითხა, ის მომავალში გონივრულ თვალხილებლათ აღმოჩნდა. ასე და ამ გვარად, ჩვენ, ვისაც კი გვწამს მდაბიო ქართველთ განკაცება; მათი ფეხზედ დადგომა და რიგაზ სასარგებლო აღამიანებათ გახდენა, მაშინ სწორეთ ამაჲ განკაცებისთვის ასეთი წიგნებით უნდა ვიშრომოძო, ასეთი წიგნები უნდა დაწეროთ და ვბეჭდოთ. ამითი ჩვენ დავამტკიცებთ, რომ ქართველ ინტელიგენციას, საზოგადოებას და მწიერლობას ქართველ მდაბიოთათვის გული შესტკივათ, მათს განკაცებას, ჭამოქალაქებას და მამულისშვილობას უაღრესად ელტვიან. ჭამისოდ კი ყოველივე ამავე იქნება და ვერაფერ ვერაფერს ჭალს ვერ მოიხდის, ისეთ ვალს, რომელსც ყოველ მოღვაწეს და გულშემატკივარს ზნეობრივ ვალად აწევს, რათა მან თავისი მოქმედების ასპარეზზე გონივრულის შრომის ნაყოფით აღბეჭდოს, გონე-

ანუ ეს სამეცნიერო გამოცემა მოუღონებელია ბიძ

ბით ვრდომილ ერს რამე ასწავლოს და ცხოვრების ბნელი გზა გაუწათოს.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ზემოთ დასახელებულ საერო სამეცნიერო წიგნების დამწერთ, როგორც სჩანს ქართველი ერის ასეთი ნაკლი ალბათ კარგად სცოდნიათ, ალბათ მათ შეგნებული ჰქონიათ ამის საჭიროება, რომ შრომისთვის ხელი დაუდვიათ და ქართულს ენაზედ მრავლათ შესანიშნავი და თან მეტად უსაჭიროესი წიგნებიც უთარგმნიათ და დაუწერიათ. ასეთი წიგნების ხსენება ჩვენს ქვეყანაში იმავე სოფლის დაარსებდამ არასდროს არ ყოფილა; არასდროს არ მომხდარა. ეს პირველი მაგალითია. მართალია ადრეც გამოდიოდა ჩვენში სხვადასხვა გამოცემანი, მაგრამ არც ერთს მათგანს ამგვარი არა გაუკეთებია რა გარდა ვახეთ მთურისა; ხოლო მანაც ერთობ მოკლე დროს შესძლო სიცოცხლე, თუმც ნაყოფი კი გამოუჩნდა. დღეს, ეს კი სულ სხვა მოვლენა არის. ადრე წელიწადში ერთი წიგნი დაიბეჭდებოდა და ეხლა კი ექვსი თვის განმავლობაში ოცი სხვადასხვა სამეცნიერო წიგნები გამოიცა. წიგნების უმეტესი ნაწილი სულ თარგმანებია, ივინი ეკუთვნის ევროპის და რუსეთის წარჩინებულ მეცნიერ მწერალ პროფესორთა კლასს, ყოველ წიგნს ჩვენში შემოაქვს თავისი ძალა, სახსარი ერის სარგებლობა, გონების სინათლე და სხვა. ასეთ წიგნების საჭიროება და მარგებლობა მთელმა საზოგადოებამ პირნათლათ აღიარა. ბევრს ალაგას ამ წიგნებით მოქმედებაც დაიწყეს. ნაყოფიც გამოჩნდა, ჩვენს დროში, ამაზედ უკეთესი სამსახური ქართველის მდაბიოსთვის დღეს სხვა აღარა არის რა დაშთენილი. მათი ცხოვრების მალამოს და სწავლის სინათლეს მხოლოდ ასეთი განვითარება შეადგენს. დღეს მთელი ქვეყანა უკვე ეს საჭირო წიგნები იბეჭდება ჩვენს ქვეყნის მამულისშვილის სტეფანე კონსტანტინის ძის ზუბა-

ლაშვილის საფასით და ნატვრით და მიტომაც არის, რომ ყოველ წიგნაკს მეტად მცირე ფასი აქვს, წიგნს ერთი შაური. ამ სივრცის წიგნების ასე იაფად გამოცემა ყოველად შეუძლებელია, ეს მეტად ხელმისაწვდომი ფასია, ამიტომ ჩვენ სრულის გულით და პატივისცემით ვეგებებით ჩვენის ქვეყნის მამულისშვილის სტეფანე კონსტანტინის ძის განზრახვას, რომ იგი თავის ერის განსანათლავათ არას იშურებს, მას ენატრება, რომ ქართველი ერიც თვალხილულ განათლებულ ერთ იქცეს, იგი გამოვიდეს ბნელის მდგომარეობიდან და განათლების გზას დაადგეს, ევროპის განათლებულ ერთა შორის ადგილი დაიკავოს, უკანასკნელ, ისახელოს თავი როგორც კოდნით, ისევე ოსტატურის შრომით და საქმით...

ია მარუშიძე.



ს ი ა

სტეფანე კონსტანტინეს ძის ზუბა- ღაშვილის საფასით გამოცემული წი- გნებისა:

- 1) წერილი სოფლელ მუშას, ფ. 5 კაპ.
- 2) დიფტერიტი, ფ. 5 კაპ.
- 3) მეცნიერების დედა-აზრი, ფ. 5 კაპ.
- 4) ძველი რწმენა-წარმოდგენები და მეცნიერება,
ფ. 5 კაპ.
- 5) რა არის გონებითი გახსნა-განვითარება, ფ. 5 კაპ.
- 6) ჰურის ბოსტანი, ანუ ჰურის მოყვანა ჩინურ-ია-
პონურის წესით, ფ. 7 კაპ. ჰურის ბოსტანი შემოღე-
ბულ უნდა იქმნას ყოველი ქართველის ოჯახის კარზედ,
მისი მოვლა ვალდებულად უნდა შესწავლოს ჩვენი
ოჯახების ყოველმა წევრმა—ქალმა და ვაჟმა, დიდმა და
პატარამ და ამიტომ სასურველია, რომ ეს წიგნი მრავ-
ლად გავრცელდეს ჩვენს ხალხში.
- 7) ბავშვების გონიერი მოვლა, ანუ რისგან სწე-
ულდებიან და იხოცებიან უდროვოდ ჩვენი ბავშვები, ფა-
სი 5 კაპ.
- 8) დანაშაულობა და დამნაშაფენი, ფ. 5 კაპ.
- 9) მეურნეობა და ახალი სკოლა, ფ. 5 კაპ.
- 10) შინაური ფრინველების მოვლა-მოშენება, სუ-
რათებით, ფ. 15 კაპ. ეს საქმე საუკეთესო საშუალებაა
ქალთათვის დამოუკიდებელი თანხის შესადგენად.

2802
1903

11) როგორ არჩენენ აქიმები ადამიან ბუასილის ყავა და ცივ-ცხელებისა—რძენ 5 კაპ.

12) „მურია“, საყმაწვილო წიგნი სურათებით, ფასი 5 კაპ.

13) თვით-მასწავლებელი რუსულის ენისა ქართულის ენის შემწეობით სურათებით, ფ. 20 კ.

14) სულით ავათმყოფი მოსწავლენი, ფ. 5 კაპ.

15) ხეხილის გამრავლება და მოვლა, სურათებით, ფ. 5 კ.

16) მეფე ლამზა, სურათებით, ფასი 7 კაპ.

17) საუნჯე ავათმყოფისა, ანუ აღწერა და წამლობა ყოველგვარ ავათმყოფობათა. საჭარო წიგნია ყოველი ოჯახისათვის და წერა-კითხვის მკოდნესათვის, ფასი 15 კაპ.

18) საუნჯე მეურნისა ანუ აღწერა, მოვლა და გამოყენება ყოველგვარ ხეხილისა და უბრალო ბუჩქებისა და ხეებისა, 15 კაპ.

19) მთვრალობა და მის წინააღმდეგ საბრძოლველი საშუალებანი, ფ. 5 კაპ.

20) ცხვრის ყვავილი, ფ. 5 კაპ.

ვევლა აქ მოხსენებული წიგნები ისეიდება უკრ. „მოგზაურის“ რედაქციაში (ბეჟეზია ქუჩა, № 72).

ვინც ერთის მანეთისა ან მეტიასს გაიწერს, კავზაგნის ხარჯს ჩვენ კკითხულობთ. მანეთზე ნაკლება ხკედრი ფული შეიძლება მარკებით გამოგზავნოს წიგნების გამწერმა. და ფოსტის ხარჯათაც სამ-სამი კაპეიკი წაუმატოს ბვითუელ წიგნზედ.

ამ ნომრებთან „მოგზაურის“ ხელის-მომწერლებს კავზაგნებათ წიგნი: „საუნჯე ავათმყოფისა“.